

III

VÄRDEUTSAGOR OCH VÄRDERINGAR

13

TEORIER OM VÄRDEUTSAGOR

13.1 INLEDNING

Under 1900-talet har teorierna om värdeutsagornas natur alltmer kommit att ställa analysen av värden i skuggan av analysen av termer som används i satser som uttrycker värderingar. Med en viss överdrift kan sägas, att man nöjer sig med att som förklaring av vad en värdeutsaga är ge svar på frågorna "Vad betyder t.ex. 'god'?" och "Vad gör man när man hävdar att något är t.ex. gott?". Jag kan inte se att man enbart på denna väg kan nå resultat som påtagligt ökar förståelsen av vad värderingar är. Detta är ett skäl till att jag i detta sammanhang finner det vara obehövligt att annat än i stora drag teckna den teoretiska utvecklingen under 1900-talet. Samtidigt är det givetvis så, att den ofantliga mängd arbete som kristalliserats i de olika teorierna om värdeutsagor så att säga röjt vägen för den uppfattning jag kommit fram till. Det är ju också så att en lära – värdenihilismen – som internationellt sett betraktas som sedan länge föråldrad, i Sverige av många fortfarande anses vara sista ordet i saken. Att sätta in värdenihilismen i sitt sammanhang är därför inte utan intresse. Det blir givetvis omöjligt att på så begränsat utrymme göra rättvisa åt den skarpsinnighet och i många avseenden övertygande argumentation man finner såväl hos de ledande företrädarna för samtliga här representerade läror som hos deras förnämsta kritiker.¹

¹ Det kan tilläggas att litteraturen i ämnet är så överväldigande att den som det kan förefalla (åtminstone i vissa delar) överlastade notapparaten till detta kapitel i själva verket är en produkt av ett mycket strängt urval. Den ledande tanken har varit att uppta

En ibland besvärande faktor är att en teori om värdeutsagor ofta också är en teori om moral (etik): analysen av värdeutsagor är en del av analysen av argumentation i moraliska frågor. Sambandet är så påtagligt att man använder samma beteckningar ("naturalism", "emotivism", osv.) för båda typerna av teorier. Den sorts teori om moral som nu är aktuell kan kallas *metaetisk*, dvs. den avser det etiska språkets och den etiska argumentationens beskaffenhet, och är att skilja från de *metamoraliska* teorier – utilism, egoism, osv. – som vi i förbigående mött i kapitel 12 ovan, och som utpekar ledande materiella principer, i enlighet med vilka etiska problem föreslås böra lösas och vilka anses böra vara vägledande för beteende och bedömningar av beteende.²

Det bör framhållas, att varken metamoral eller metaetik låter sig klart avgränsas från *normativ etik*, dvs. moralisk (etisk) argumentation "i arbete", eftersom denna liksom metaetiken gör bruk av begreppsanalys, och att argumentation baserad på metamoraliska teorier och argumentation för och emot metamoraliska teorier griper in i varandra är uppenbart. Det ligger nära till hands att erinra om hur lagstiftningsarbete och rättstillämpning inte alltid kan skiljas från rättsvetenskap, och i vart fall den senare flyter samman med allmän rättsteori och rättsfilosofi. Principiella distinktioner utesluts inte härav.³

Vad som däremot klart kan skiljas från metaetik, metamoral och normativ etik är ett studium av moral utifrån sociologiska, psykologiska eller antropologiska utgångspunkter. I motsats till t.ex. en begreppsanalys ger ett sådant studium inget bidrag till lösningen av problem, utan på sin höjd kunskap om problem och hur man försökt lösa dem. Att i sådana samhällsvetenskapliga discipliner se de enda vetenskaper som kan

lättillgängliga arbeten som kan utnyttjas av den som önskar få en närmare inblick i diskussionen. En följd härav är att många hänvisningar avser översikter och sammanfattningar, medan mängder av oftast äldre, relativt svårlästa och utförliga, men för utvecklingen betydelsefulla arbeten har förbigåtts.

² Se Taylor s. 298–299, Hare (Applications) s. 45–46, Margolis s. 183–188. Margolis menar att ingen av de två typerna av moralteori kan vara neutral, eftersom de båda ger utgångspunkter som reformerar eller deformerar de etiska data, som de avser att vara teorier om; det finns inget för alla acceptabelt sätt att i förväg demarkera relevanta etiska data. Även om Margolis har rätt här har jag svårt att se att detta är något unikt för moralteorier. Frågan synes gälla vad som (bör) menas med 'moral', och motsvarande fråga uppkommer för andra områden på jämförlig abstraktionsnivå, t.ex. för teorier om vad vetenskap är. Se även ovan avsnitt 12.2 not 16.

³ Se von Wright s. 2–6, om svårigheterna att skilja mellan normativ etik och neutral filosofisk etik, och även Hudson (Moral) s. 12–18.

behandla moral vetenskapligt är lika litet befogat som att i rättssociologin, rättspsykologin och rättsantropologin se de enda legitima formerna av rättsvetenskap, vilket ju bl.a. vore att bortse från den rationella faktorn i lagstiftningsarbete och rättstillämpning.

Först under 1960-talet har man börjat inse att kopplingen mellan språklig analys av 'god', 'rätt', 'bör', osv. och filosofisk etik inte är fruktbar. Etiska omdömen och etisk argumentation företer inga speciella språkliga kännetecken. Man finner där ingen särskild emotiv mening som utnyttjas, ingen särskild syntax, inga särskilda verifikationsmetoder. Man finner en liten speciell vokabulär, men termer såsom 'bra', 'god', 'dålig', 'ond', 'rätt', 'fel', 'böra', 'plikt', 'skyldighet', 'norm', vilka företrädesvis har varit föremål för moralfilosofernas intresse, är inte speciella för den moraliska domänen.⁴ Lika litet kännetecknas moraliskt tal av att särskilda språkhandlingar företas. Att råda, befälla, rekommendera, bedöma, ta ställning, klandra, berömma, ansluta sig till principer, utfärda regler, tillåta, förbjuda, instruera, överlåta ansvar, osv. förekommer även i andra sammanhang. Att avge ett etiskt omdöme kan identifieras som en särskild sorts språkhandling bara utifrån de skäl varpå omdömet bygger. Som Warnock säger: "moral discourse can be characterized in general only by saying that it must be about morals".⁵ Moralfilosofi kan inte reduceras till språkfilosofi.⁶

Det som nu sagts om moral är tänkt att förklara varför det i det följande inte alltid gått att undvika de metaetiska diskussioner som är kopplade till teorierna om värdeutsagor. Motsvarande gäller för estetiken, men den

⁴ Se t.ex. Warnock s. 125–138, Warnock (Contemporary) s. 24–29, Warnock (Ethics) s. 140–147, Kerner s. 2–3, 30–32, Margolis s. 45–48.

⁵ Warnock s. 131. Se vidare s. 135–137 (s. 137: "old-school moral philosophers, instead of being reproved for the errors which (I dare say) they actually made, were charged with a mistake not implied by what they actually said – that of attributing only one, and that the wrong, 'use' of language to moral discourse; this mistake was in turn denounced for the wrong reasons; and this led to the emergence of entirely the wrong 'solution' – the idea that there is some *other* 'use' of language, definable in terms of its purpose or 'force', in moral discourse as such."). Se även Bergström (rörande Stevenson).

⁶ Jämför Kerner s. 250: "A fully adequate ethical theory would analyse and systematize the whole variety of linguistic performances and commitments that are embedded in the use of moral language." Se därtill kritiken hos Warnock (Language) s. 205–209, som slutar: "influential and able moral philosophers have attached their shiny new philosophical tools to their feet, and then unwittingly have skated into another subject."

estetiska diskussionen har i väsentliga stycken varit en spegling av den moralfilosofiska, och för att göra framställningen mindre svårtillgänglig har jag hållit den utanför.

Som exempel på en värdeutsaga kommer jag att genomgående använda "S är god". Skälet härtill är det enkla att "S is good", "S ist gut" osv. allmänt uppfattas som den paradigmatiske värdeutsagan. En analys härav tas som nyckeln till förståelsen av hela kategorin. En del filosofer har visserligen lagt större vikt vid "x bör göras" eller "S är rätt", men för mina begränsade syften har det syntts obehövt att ägna detta någon uppmärksamhet. Jag bortser också från att "S är god" inte alltid duger som översättning av "S is good" eller "S ist gut". "S är god" bör läsas som "S är god eller bra". Jag kommer så småningom att hävda (se nedan avsnitt 17.2), att denna sats inte alltid är en värdeutsaga. Detta beror inte bara på den av de flesta förutsatta distinktionen mellan det som är gott i sig och det som är gott såsom medel (S har intrinsikalt respektive extrinsikalt värde).⁷ Som vi kommer att se i nästa kapitel är en sådan distinktion alldeles för enkel för att ge underlag för en klagande analys av "S är god".⁸ Diskussionen om värdeutsagornas natur avser i första hand utsagor gällande det som är gott i sig, varvid inte beaktas att det i allmänhet är en terminologisk eller av kontexten beroende fråga om S betraktas som medel eller som mål.

13.2 DEFINITIONISM

De definitionistiska teorierna kännetecknas dels av att "S är god" antas kunna definieras genom att man uppställer en synonym sats, dels av att 'god' antas kunna definieras med hjälp av ett annat predikatsuttryck

⁷ Se t.ex. Wittgenstein (Ethics) 5–6 (absoluta och relativa värdeomdömen) och vidare nedan avsnitt 16.2(8) och (9).

Dewey's värdeteori utgör närmast en attack på denna distinktion; en huvudtes är att medel inte värderas bara som medel till ett mål utan hänsyn tas till konsekvenser i andra riktningar. Dewey hamnar emellertid i en oändlig regress ("ends-in-view" måste själva alltid värderas som medel) och det ges ingen klarhet i frågan om värderingar är (ir)rationella eller arationella. Se, förutom Dewey, Stevenson s. 253–264, Stevenson (Facts) s. 55–70, Warnock (Ethics) s. 76–80, Parker s. 48–51 och Rescher s. 53–54.

Det är inte ovanligt att vetenskapsmän och vetenskapsteoretiker har en värdeteoretisk uppfattning, av innehåll att utsagor som rör instrumentella värden kan prövas vetenskapligt, medan detta inte är möjligt beträffande "kategoriska" värdeutsagor. Se t.ex. Hempel s. 84–88 och Bergström (Objektivitet) s. 75–78.

⁸ Se även von Wright s. 11–12.

som hänför sig till mer gripbara företeelser. Motsvarande gäller för andra "värdetermer": enligt en teori kan sålunda "S är rätt" definieras som "S är befallt av Gud". Enligt de definitionistiska teorierna är värdeutsagor sanna eller falska (osanna). Kritiken mot dem har i allmänhet byggt på att de definierar "Value" med "Fact" eller "Ought" med "Is".⁹

På detta stadium kan vi skilja mellan tre typer av definitionistiska teorier:

(1) *Metafysiska teorier* (inklusive supernaturalistiska). Enligt dessa skall "S är god" definieras i termer som hänför sig till en översinnlig metafysisk verklighet, en given normordning eller en guds lagstiftning eller befallning, osv. Sådana teorier stupar – om de överhuvudtaget är begripliga – i första hand på de kunskapsmässiga problem de inrymmer.

We can never know whether the voice from the mountain is God's or the Devil's.¹⁰

(2) *Naturalistiska teorier*. Enligt dessa kan "S är god" definieras i termer som hänför sig till den "naturliga" verkligheten. Att vara god är att ha en naturlig, empiriskt fastställbar egenskap. Man utgår från att alla påståenden tillskriver något en egenskap. Eftersom det inte finns några icke-naturliga egenskaper, så måste godhet vara en naturlig egenskap, låt vara att det är fråga om någonting komplext, om man jämför med sådana egenskaper som att vara röd eller rund. Ordet 'god' tillhör helt enkelt en alternativ vokabulär för beskrivning av världen, och värdeutsagor har samma kunskapsteoretiska status som t.ex. vetenskapliga påståenden. Vi vet att S är god på samma sätt som vi vet allting annat, t.ex. att S är stor.¹¹

Strykpojken framför andra bland de naturalistiska teorierna har varit den som tillskrivits Mill: det som är gott är det som är eftersträvat ("desired"). Det finns en del som tyder på att Mill inte avsåg att säga något på det metaetiska planet, utan försökte besvara frågan "Vad är gott?" i stället

⁹ Frankena s. 80–81.

¹⁰ Baier s. 21, se närmare s. 18, 20–21, 178, Frankena s. 81–85, Andersson & Furberg (Moral) s. 141. Om Bradleys metafysiska etik, se översikten hos Warnock (Ethics) s. 1–10, och för ett modernt, men föga framgångsrikt försök i genren, Olthuis s. 182–204.

¹¹ Se Frankena s. 81–85, Baier s. 21, Fogelin s. 135–136, Andersson & Furberg (Moral) s. 140–141.

för "Vad betyder 'god'?". Han verkar bl.a. på ett ställe ha utpekats 'god' som ett (i vissa fall) odefinierbart ord:

Questions of ultimate ends are not amenable to direct proof. Whatever can be proved to be good must be so by being shown to be good without proof.¹²

Oberoende härav finns hos Mill så många oklarheter att han i dag inte kan konkurrera på den metaetiska marknaden.¹³

De naturalistiska teorierna har den fördelen att de tar på allvar att det kan finnas skäl för att tro att något är gott,¹⁴ och att två personer kan vara oeniga om huruvida något är gott. Deras huvudfel består i att de ger så enkla och ensidiga definitioner att de i praktiken förväxlar en definition av 'god' med ett skäl, bland många, för att anse något vara gott.¹⁵

(3) *Subjektivistiska teorier*. Enligt dessa är ett påstående om att S är god, liksom för de andra definitionistiska teorierna, sant eller falskt. Det särregna med dem är att ett sådant påstående inte antas säga något om S, utan om en person eller en grupp av personer (om personen är en gud sammanfaller subjektivismen med en metafysisk teori). "S är god" betyder "Jag (vi, de) gillar (eftersträvar e.dyl.) S" eller "Jag (osv.) skulle gilla (osv.) S, om ...". Sådana teorier har försvarats av bl.a. Westermarck, Meinong (tidigare) och von Ehrenfels. Kärnan av sanning hos dem ligger i att värderingar på något sätt har att göra med gillanden. Men i andra avseenden är de oacceptabla. De ges inget utrymme för argumentation i värdefrågor, eftersom det inte finns några skäl för eller emot S:s godhet. Oenighet och motsägelser kan inte förekomma, därför att om person säger att S är god och en annan person säger att S är dålig, har de ju inte sagt mer än att de gillar respektive ogillar S.¹⁶

¹² Mill s. 192; om Mills värdeteori, se Warnock (Ethics) s. 19–23 och Mitchell (Value).

¹³ Se Hudson (Moral) s. 74–79. – Om Perrys definition av 'good' som "being an object of favorable interest (desire)", se Frankena s. 81–85 och Frondizi s. 51–59. För ett senare försök i samma anda, se Pepper, vars monumentala framställning till väsentlig del bygger på motivationspsykologiska teorier (särskilt Tolmans teorier).

¹⁴ Toulmin s. 63.

¹⁵ Beträffande etisk naturalism, se t.ex. Margolis s. 115–117. – Estetisk "objektivism" har en företrädare i Jessop. För en kritik av olika objektivistiska teorier (inklusive intuitionismen, se därom nästa avsnitt), se Heyl s. 93–119. Se även diskussionen hos Casey (s. 75–84) av Osbornes estetiska naturalism.

¹⁶ Om subjektivismen, se t.ex. Toulmin s. 29–45, 63, Andersson & Furberg, Moral

Orsaken till att de definitionistiska teorierna förvisats till skamvrån är att finna i att G. E. Moore vid 1900-talets början framförde ett argument mot dem, vilket under rubriken *det naturalistiska misstaget* kom att etablera sig som en av den moderna filosofins mest inflytelserika dogmer. Det antogs länge, att Moore med sin kritik ryckte undan grunden för varje form av definitionistisk teori. Det är således inte helt adekvat att tala om det "naturalistiska" misstaget, eftersom "misstaget" också begås av metafysiker, supernaturalister och subjektivisterna.¹⁷

Vid närmare påseende synes Moores argumentation avse endast en av två aktuella frågor. Den ena frågan gäller huruvida man överhuvudtaget bör försöka definiera 'god'¹⁸ – vi kan här tala om det *definitionistiska misstaget*. Den andra frågan avser den speciella möjligheten att härleda etiska utsagor från icke-etiska (eller estetiska från icke-estetiska, osv.). Dessa två frågor skiljer sig från varandra bl.a. från logisk synpunkt på det sättet att den första avser identitet och den andra implikation.

Moores diskussion gäller den första frågan, och han argumenterar ungefär på följande sätt. Det är en sak att fråga vad 'god' betyder och en helt annan att fråga vad som är gott (i sig). Den senare frågan är tillåten, men inte den förra. Det naturalistiska misstaget består helt enkelt i en sammanblandning av de två frågorna. Anledningen till att det går att tala om vad som är gott, men inte att definiera 'god', är att 'god' hänför sig till en enkel och odefinierbar kvalitet. Att så är fallet menar Moore sig kunna visa genom att först avföra det ena alternativet – att 'god' saknar betydelse – som uppenbart oriktigt, och sedan ge dödsstöten åt det återstående alternativet – att 'god' står för "a complex, a given whole" – med hjälp av det berömda *OQ-argumentet* ("the open-question argument"). Vi uppmanas att ta vilken definition som helst av 'god' och sedan fråga, om det ändå inte "with significance" är möjligt att ifrågasätta godheten hos det som antas vara identiskt med det goda. Om vi t.ex. sätter 'god' lika med 'behaglig', kan vi då inte på ett meningsfullt sätt ifrågasätta, om det som ger behag verkligen är gott?¹⁹

Vad Moore har visat synes inte vara mer än att man resonerar felaktigt om man resonerar på följande sätt: av det faktum att det som är gott också

s. 133–138, Hare (Applications) s. 41–43, och även Moore (Studies) s. 329–339. – En företrädare för estetisk subjektivism är Ducasse, en kritiker därav Heyl s. 120–124.

¹⁷ Urmson (Ethics) s. 14–15, Andersson & Furberg (Moral) s. 143.

¹⁸ Margolis s. 19.

¹⁹ Se Moore, särskilt s. 8–10, 15, 38, 58–59, 77.

är t.ex. sådant som är behagligt följer att 'god' betyder 'behaglig'.²⁰ Men därmed är ju inte de definitionistiska teorierna vederlagda. Moore utgår, liksom de flesta filosofer som han kritiserar, från en denotativ menings-teori: ett predikat måste "stå för" något. OQ-argumentet förutsätter att 'god' står för något annat än en (komplex) naturlig kvalitet. Det naturalistiska misstaget innefattar bara att

*if 'good' designates a quality different from any other particular quality, then it would be a mistake to take the two as the same quality.*²¹

OQ-argumentet kan inte ensamt ta oss särskilt långt. Det kan ibland användas för att visa att en analytisk definition är felaktig, under förutsättning att betydelsen hos både analysans (det som definierar) och analysandum (det som definieras) är någorlunda klar.²² Men det kan inte användas för att övertyga den, som har definierat ett ord på ett visst sätt, att definitionen är felaktig. Den som anklagas för att ha begått misstaget kan tryggt invända att det inte med "significance" går att ifrågasätta t.ex. att det som är behagligt är gott.

Det s.k. "misstaget" kan begås även beträffande s.k. rent deskriptiva termer. Om alla stenar som väger 100 kg är tunga, så kan det hävdas att 'tung' ibland betyder 'väger minst 100 kg'. Men om man resonerar som Moore är detta ett misstag, eftersom man meningsfullt kan sätta i fråga om det som väger 100 kg är tungt.²³ Det kan inte finnas många analytiska definitioner, vars riktighet inte "with significance" kan ifrågasättas.

Att Moores kritik inte leder till det avsedda resultatet har blivit allt klarare under 1960-talet.²⁴ Det har också blivit tydligare att åtskilliga s.k. naturalister aldrig varit intresserade av annat än den av Moore tillåtna frågan "Vad är gott?". Styrkan i Moores kritik ligger på ett helt annat plan än man vanligtvis antar. Vad han visar är nämligen inte, att det är fel att

²⁰ Fogelin s. 122–126.

²¹ Margolis s. 119, se även s. 19.

²² Andersson & Furberg (Moral) s. 142–143.

²³ Se Ziff s. 235.

²⁴ Redan Frankena (Naturalistic) påvisade att Moore var tvungen att utgå från att hans egen intuitionistiska teori var sann för att kunna vederlägga de definitionistiska teorierna på sitt sätt – vilken vederläggning skulle vara avgörande för accepterandet av intuitionismen. Se vidare Warnock (Ethics) s. 13, 17–18, 96–97, Warnock (Contemporary) s. 62, Kerner s. 16–21, Frankena s. 82–85, MacIntyre s. 36, Wertheimer s. 1–5, 15–16, Olthuis s. 22–35, Hudson (Moral) s. 5–8, Foot (Introduction) s. 4–5, Caws s. 23–27, Richards s. 9–10, von Wright s. 85 (Moore anges ha förbisett att 'good' *ibland* betyder 'pleasant').

definiera 'god', utan att det är fel att analytiskt definiera 'god' och sedan behandla den uppkomna tautologin som något annat än en tautologi, t.ex. som en sats som ger saklig upplysning om vad som är gott och därför bör eftersträvas.²⁵ Men detta är inte ett definitionistiskt misstag.

OQ-argumentet har ingen direkt betydelse för frågan om etiska utsagor kan härledas från icke-etiska,²⁶ även om argumentet kan sägas ha tillkommit därför att man antagit att det finns olika sorters predikat (en del förekommande i värdeutsagor, andra i deskriptiva utsagor).²⁷ Argumentet och hela attacken på de definitionistiska teorierna har sålunda framstått som övertygande främst för dem som redan accepterat vad som brukar kallas *Humes lag*: en böra-sats kan inte härledas från en vara-sats.²⁸

Den famösa passagen hos David Hume lyder:

I cannot forbear adding to these reasonings an observation, which may, perhaps, be found of some importance. In every system of morality, which I have hitherto met with, I have always remark'd, that the author proceeds for some time in the ordinary way of reasoning, and establishes the being of a God, or makes observations concerning human affairs; when of a sudden I am surpriz'd to find, that instead of the usual copulations of propositions, *is* or *is not*, I meet with no proposition that is not connected with an *ought*, or an *ought not*. This change is imperceptible; but is, however, of the last consequence. For as this *ought*, or *ought not*, expresses some new relation or affirmation, 'tis necessary that it shou'd be observ'd and explain'd; and at the same time that a reason shou'd be given, for what seems altogether inconceivable, how this new relation can be a deduction from others, which are entirely different from it. But as authors do not commonly use this precaution, I shall presume to recommend it to the readers; and am persuaded, that this small attention wou'd subvert all the vulgar systems of morality, and let us see, that the distinction of vice and virtue is not founded merely on the relations of objects, nor is perceiv'd by reason.²⁹

Det har gjorts gällande att Hume, när han säger "seems altogether inconceivable", menar just detta och inte, som man alltid har trott, gör ett understatement. Det har också hävdats att Hume med "deduction" helt

²⁵ Moore s. 12; se därtill Hudson (Moral) s. 69–71, 84–87 (även om invändningen att 'god' förefaller vara ett odefinierbart ord därför att det denotativt har definierats på en oöverskådlig mängd sätt).

²⁶ Se Olthuis s. 32–33.

²⁷ Se Fogelin s. 126–129.

²⁸ Se t.ex. Taylor s. 240–251.

²⁹ Hume s. 521.

enkelt avser "inference", och alltså inte nödvändigtvis logisk deduktion. Dvs. Hume skulle inte ha uppställt Humes lag. Sådana exegetiska bemödanden framstår som tämligen fåfånga.³⁰ Även om man tolkar Hume på det traditionella sättet, gjorde han inget för att visa att Humes lag är sann.

Det citerade avsnittet har i allmänhet uppfattats som ett avslöjande av en klyfta mellan två världar, Varats värld och Börats värld. Många har sett ett överbryggande av denna klyfta som enda möjligheten att ge moral och estetik ett rationellt fundament, att få värdeutsagor att framstå som objektiva. Moderna försök att visa att böra-satser kan deduceras från vara-satser har gjorts av bl.a. Max Black³¹ och John Searle.³² Det är uppenbart att man inte nått det önskade resultatet, dvs. att ett moraliskt böra kan deduceras från "empiriska fakta".³³

Jag har inget att invända mot tesen, att en sats såsom "A bör göra x" inte kan härledas (deduceras) från premisser som inte säger något om vad man bör göra (eller något synonymt).³⁴ Det egendomliga är att man har krävt *logisk deduktion* som kunskapsmässig grund, när detta inte görs på andra områden.³⁵ Att ett krav på logisk deduktion inte kan uppställas utesluter på inget sätt att fakta – t.ex. att man har vissa attityder – har rationellt samband med vad man bör göra.³⁶ Allt som behövs är att fakta ger skäl för att acceptera böra-påståenden.³⁷ Att något är ett (antaget) faktum hindrar inte, utan är förutsättningen för, att man överhuvudtaget skall kunna tala om handlingsskäl, och därmed också för att man skall kunna bedöma vad man bör göra.³⁸

³⁰ Hudson (Moral) s. 249–264.

³¹ Black s. 23–40. Black försöker dock endast visa att "A bör göra x" kan härledas från "x är enda medlet att nå (undvika) y" och "A vill nå (undvika) y".

³² Searle s. 132–136, 154–155, 174–198. Searle bygger på existensen av s.k. institutionella fakta; se ovan avsnitt 11.2 vid not 8.

³³ Se t.ex. White (Obliged) s. 79–82, Cohen (Acts) s. 550–554, Cooper (Morality) s. 74–77, Foot (Introduction) s. 10–12, Margolis s. 87–90, 215–216, Hudson (Moral) s. 282–294, Blumberg.

³⁴ Se även t.ex. Hare s. 28–31, Smart s. 153–154, Nowell-Smith s. 36–38, Fogelin s. 173–179, Hudson (Moral) s. 265–270 och särskilt Wertheimer s. 148–174, som visar att semantiska relationer saknar nämnvärd betydelse för vad man bör göra.

³⁵ Se ovan avsnitt 7.3.

³⁶ Nowell-Smith s. 180–182.

³⁷ Se t.ex. Anscombe s. 2–7 och Margolis s. 67–70, 87–90.

³⁸ Se vidare Grice (Hume) och Edgley (Hume's Law). Om 'bör', se nedan avsnitt 15.1.

Vad har för övrigt 'god' med 'böra' att göra? Att något är gott kan naturligtvis på ett trivialt sätt härledas från premisser som bara innehåller vara-satser, eftersom "S är god" är en vara-sats. Transformerar man Humes lag, så att den kan tillämpas på satser av typen "S är god", kommer den att säga att det är omöjligt att en beskrivning av verkligheten strikt implicerar en värdering.³⁹ Men då gäller återigen att det vore att kräva mer än vad som behövs för rationell argumentation. Edel visar hur ofarlig Humes lag är för en rationell värdeteori:

No conclusions about what ought to be or what is good can be drawn from premises solely about what is. No conclusions about colors can be drawn from premises solely about light-waves. No conclusion that Socrates is mortal can be drawn simply from the premise that all men are mortal; you have to add that Socrates is a man ...⁴⁰

13.3 INTUITIONISM

Moores egen lösning till fyllande av det tomrum, som uppstod när han hade avfärdat alla definitionistiska teorier, är så egendomlig att det framstår som ett mysterium, att den kunnat få fotfäste som ett av alla tiders främsta bidrag till den filosofiska etiken. Warnock säger om Moores lära, att den

seems deliberately, almost perversely, to answer no questions, to throw no light on any problem.⁴¹

Godhet är enligt Moore "a simple notion", odefinierbar och oanalyserbar, en icke-naturlig kvalitet, som är helt oberoende av föreliggande naturliga kvaliteter.⁴² "Good is good, and that is the end of the matter."⁴³ Just idén om icke-naturliga kvaliteter, som är helt oberoende av naturliga kvaliteter, bidrar starkt till att göra Moores lära problematisk.⁴⁴ På äldre dagar fann Moore denna idé vara ohållbar, och vid ett tillfälle uttalade han att den medför "some difficulties which I must confess that I do not

³⁹ Warnock (Contemporary) s. 63–69.

⁴⁰ Edel s. 75, se vidare s. 74–76.

⁴¹ Warnock (Contemporary) s. 12–13.

⁴² Moore s. 7–9.

⁴³ Moore s. 6.

⁴⁴ Se t.ex. Fogelin s. 118–122, 129–130, Geach (Good) s. 66, Ziff s. 233.

know how to solve”.⁴⁵ Och en ”godhetens paradox” uppstår naturligtvis, om man håller fast vid Moores synsätt och samtidigt konstaterar, att det är

impossible that of two exactly similar things one should possess it [dvs. godhet] and the other not, or that one should possess it in one degree, and the other in a different one.⁴⁶

Den enda lösningen på problemet är den som Moore trodde sig ha vederlagt: godhet är avhängig av fakta – om X är bra och Y inte är bra, så måste det föreligga en ”naturalistisk” skillnad mellan dem.⁴⁷

Vid sidan av de ontologiska problemen uppkommer sådana som har att göra med lärans kunskapsteoretiska aspekt. Moores svar på frågan, hur vi vet att något är gott, är: genom intuition. Något annat svar är kanske inte möjligt, om kvaliteten godhet är icke-naturlig. Det är emellertid alldeles klart, att intuition inte kan fungera som kunskapskälla. Om det överhuvudtaget finns något åtkomligt fenomen intuition, så måste riktigheten av den föreställning som sålunda presenterar sig alltid säkerställas på annat sätt. Och det går ju inte, om enda sättet att veta huruvida S är god är genom intuition. Därtill kommer, att ingen skulle kunna lära sig att använda ordet ’god’, om det som är gott kan uppfattas som gott endast genom intuition.⁴⁸

Moore ger inget utrymme för argumentation i värdefrågor. Vi hänvisas till a priori sanna påståenden, som inte är analytiska. I praktiken leder hans lära till att var och en kan bestämma vad som är gott – inget finns att tillägga när någon har angett vad hon föredrar.⁴⁹ Den objektivistiska prägeln hos Moores lära är således skenbar.⁵⁰ Moore kom själv att

⁴⁵ Moore (Studies) s. 260, se närmare s. 253–275.

⁴⁶ Moore (Studies) s. 261. – Kovesi s. 7: ”It is equally impossible to say that two pieces of furniture are exactly the same in every respect except in this, that one is a table and the other not.”

⁴⁷ Kovesi s. 27–30.

⁴⁸ Se t.ex. Hudson s. 37–44, Hudson (Moral) s. 100–105, Kemp s. 167–176, Baier s. 19, 22–26, Andersson & Furberg (Moral) s. 142–147, Frankena s. 85–88.

⁴⁹ Margolis s. 115–118.

⁵⁰ Om Moores intuitionism, se vidare Hudson (Moral) s. 65–69, 79–84, Olthuis s. 18–48, 64–70, 85–86, 91–92, 154–164, Warnock (Ethics) s. 10–38, Toulmin s. 21–25, Warnock (Contemporary) s. 4–9, 12–17, Kerner s. 5–39, Foot (Introduction) s. 1–4, Kraus s. 205–214, Findlay (Ethics) s. 37–44, Parker s. 44–48, Nowell-Smith s. 23–60, Ayer s. 140–141, Ross (Norms) s. 64–65, Hare (Essays) s. 3–6, Andersson & Furberg (Moral) s. 156–184.

tvivla på att han hade haft något vettigt att säga och uttryckte sympati för emotivismen.⁵¹ Ett stilprov:

I must say again that I am inclined to think that 'right', in all ethical uses, and, of course, 'wrong', 'ought', 'duty' also, are, in this more radical sense, not the name of characteristics at all, that they have merely 'emotive meaning' and no 'cognitive meaning' at all: and, if this is true of them, it must also be true of 'good', in the sense I have been most concerned with. I am *inclined* to think that this is so, but I am also inclined to think that this is not so; and I do not know which way I am inclined most strongly. If these words, in their ethical uses, have only emotive meaning, or if Mr. Stevenson's view about them is true, then it would seem that all else I am going to say about them must be either nonsense or false (I don't know which). But it does not seem to me that what I am going to say is either nonsense or false; and this, I think, is an additional reason (though, of course, not a conclusive one) for supposing both that they have a 'cognitive meaning', and that Mr. Stevenson's view as to the nature of this cognitive meaning is false.⁵²

Moore's intuitionism utgår från 'god' som ett odefinierbart ord, medan 'rätt' och 'bör' antas kunna definieras med hjälp av 'god'. Den har därför kallats "ideal utilitarianism". Andra åter har sett 'rätt' och/eller 'bör' som odefinierbara termer (deontologisk intuitionism); från 1900-talet är främst W. D. Ross och Prichard att nämna. Även Moore har vid ett tillfälle använt ordalag som tyder på att han kunde tänka sig att även deontiska termer är odefinierbara. Den intuitionistiska sidan av dessa teorier var i och för sig inget nytt. Filosofins historia är späckad med intuitionister, alltifrån (troligen) Platon.⁵³

⁵¹ Se Moore (Reply), särskilt s. 38–41.

⁵² Moore (Reply) s. 48–49.

⁵³ Några namn: Price, Shaftesbury, Hutcheson, Cudworth, Butler, Sidgwick, Brentano, Meinong, Rashdall, Carritt, Ewing, Broad, Scheler och Hartmann. – Se t.ex. Hudson, Hudson (Moral) s. 72–74, 87–100, Frankena s. 85–88, Findlay (Ethics), Olthuis s. 93–98, Warnock (Ethics) s. 39–55, Warnock (Contemporary) s. 9–12, Hare (Essays) s. 1–9, Wertheimer s. 6–16.

13.4 PRIMITIV EMOTIVISM

Vi har ovan gjort en distinktion mellan definitionister och icke-definitionister. Emotivismen är liksom intuitionismen icke-definitionistisk. En annan distinktion avser huruvida värdeutsagor anses kunna vara sanna eller falska. Intuitionister och definitionister är kognitivist, medan emotivisterna är nonkognitivist.

Det finns ett nära samband mellan meningsteorierna och de olika läroarna om värdeutsagor. Sålunda har de hittills berörda kognitivistiska läroarna en gemensam bakgrund i denotativa meningsteorier. En ny fas i utvecklingen blev möjlig genom framväxten av nya meningsteorier, först verifikationsteorin, som förde med sig ett särskiljande av deskriptiv och emotiv mening, och sedan de kausala meningsteorierna.⁵⁴

Med naturalismen och andra definitionistiska teorier ansedda som vederlagda, och Moores lösning befunnen orimlig, fanns ändå ett antal andra vägar att pröva. Det måste sägas vara olyckligt, att man slog in på en väg som förutsätter att *värdeutsagor inte är påståenden*. Tanken var, att om de vore påståenden så måste de tillskriva något eller någon egenskaper – och det var ju visat att naturliga egenskaper inte kunde komma ifråga, samtidigt som ingen egentligen kunde förstå vad en icke-naturlig egenskap är. Det var ingen tillfällighet att denna lösning kom att behärska den filosofiska scenen. Den passade väl in i den logiska positivismens allmänna syn, särskilt med dess aversion mot allt som hade med ”metafysik” att göra. Man trodde sig dessutom ha en från semantisk synpunkt tillfredsställande förklaring till att t.ex. etiska utsagor ändå har en funktion: de har emotiv mening, även om de inte är sanna eller falska, dvs. inga ”verkliga omdömen”.

En del av kritiken mot emotivismen sammanfaller med kritiken mot idén om en särskild emotiv mening (se ovan kapitel 9). En annan är att knappast någon av de tidiga emotivisterna var intresserad av etik och estetik. De brydde sig inte om att närmare undersöka värdeutsagorna, utan nöjde sig med att så att säga utmärka deras plats i det logiskt-positivistiska tankeschemat.⁵⁵ Ett undantag i detta hänseende var Axel Hägerström,

⁵⁴ Hudson (Moral) s. 31–32, 36–37, 43–44. Se även Wertheimer s. 6–16. – Om meningsteorier, se ovan kapitel 2.

⁵⁵ Urmson (Ethics) s. 12–22.

som dessutom brukar sägas vara den förste att utveckla en emotivistisk lära (1911): Hägerström

är, såvitt jag vet, den förste i filosofiens historia som påvisar, att värdet saknar all verklighetskaraktär, således icke heller kan vara givet i och genom en värdering, ungefär såsom en fantasibild kan vara verklig såsom given i fantasien. Men om värdet inte är verkligt, så kan heller icke värdeomdömet vara ett omdöme i egentlig mening.⁵⁶

Tanken lär dock ha diskuterats i sekelskiftets Wien, och i vilket fall som helst hade Hägerström inget nämnvärt inflytande på emotivismens utveckling. Han blev internationellt känd först när hans filosofi var föråldrad. Hans inflytande på svensk filosofi var inte heller särskilt påtagligt. Däremot blev han "husfilosof" hos många nationalekonomer och jurister, och hans betydelse för skandinavisk rättsfilosofi – genom förmedling av främst Vilhelm Lundstedt, Karl Olivecrona och Alf Ross – har varit överväldigande och kvävande.

Internationellt sett är emotivismens källa identisk med den som var hela den logiska positivismens källa: Ludwig Wittgensteins *Tractatus* (1918). Detta arbetes slutord:

Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.⁵⁷

[What we cannot speak about we must consign to silence.]

föregås av en mer utförlig programförklaring:

Die richtige Methode der Philosophie wäre eigentlich die: Nichts zu sagen, als was sich sagen lässt, also Sätze der Naturwissenschaft – also etwas, was mit Philosophie nichts zu tun hat –, und dann immer, wenn ein anderer etwas Metaphysisches sagen wollte, ihm nachzuweisen, dass er gewissen Zeichen in seinen Sätzen keine Bedeutung gegeben hat.⁵⁸

[The correct method in philosophy would really be the following: to say nothing except what can be said, i.e. propositions of natural science – i.e. something that has nothing to do with philosophy – and then, whenever someone else wanted to say something metaphysical, to demonstrate to him that he has failed to give a meaning to certain signs in his propositions.]

⁵⁶ Fries s. 17.

⁵⁷ Wittgenstein (*Tractatus*) § 7.

⁵⁸ Wittgenstein (*Tractatus*) § 6.53.

Med etik och estetik görs processen kort:

Es ist klar, dass sich die Ethik nicht aussprechen lässt. Die Ethik ist transzendental. (Ethik und Ästhetik sind Eins.)⁵⁹

[It is clear that ethics cannot be put into words. Ethics is transcendental. (Ethics and aesthetics are one and the same.)]

Es gibt allerdings Unaussprechliches. Dies *zeigt* sich, es ist das Mystische.⁶⁰

[There are, indeed, things that cannot be put into words. They *make themselves manifest*. They are what is mystical.]

Här kan erinras om att Wittgenstein vid denna tid trodde på en denotativt orienterad meningsteori, den av honom själv utvecklade bildteorin. Men han vägrade alltså att välja Moores lösning.

Vad man inte hade klart för sig var att Wittgenstein personligen ansåg privat etik och privat religion vara viktigare än det man ”kan säga något om”. En skymt härav finner man i en uppsats från 1930: etiken

is a document of a tendency in the human mind which I personally cannot help respecting deeply and I would not for my life ridicule it.⁶¹

Implikationerna av Wittgensteins filosofi diskuterades i den s.k. Wienkretsen runt 1920.⁶² Den tändande gnistan blev emellertid att Ogden & Richards 1923 utpekade ’god’ som ett rent emotivt tecken, vars emotionella aura inte kan täckas av någon definition:

When so used the word stands for nothing whatever, and has no symbolic function ... it serves only as an emotive sign expressing our attitudes to *this*, and perhaps evoking similar attitudes in other persons, or inciting them to actions of one kind or another.⁶³

⁵⁹ Wittgenstein (Tractatus) §6.421, se även §§6.41, 6.42. Ännu 1930 vidhöll han denna uppfattning, se Wittgenstein (Ethics): s. 7: ”Ethics, if it is anything is supernatural and our words will only express facts ...” – s. 9: ”a certain characteristic misuse of our language runs through *all* ethical and religious expressions.” – s. 11: etiken ”wanted ... *to go beyond* the world and that is to say beyond significant language.”

⁶⁰ Wittgenstein (Tractatus) §6.522.

⁶¹ Wittgenstein (Ethics) s. 12.

⁶² Av deltagarna kom Schlick 1930 att identifiera värdeomdömen som regler, och Carnap 1935 att beteckna dem som befallningar; se t.ex. Kraus s. 433–441, Frondizi s. 65–67. För senare imperativteorier, se ansatserna hos Moore (Reply) s. 38–40 och Parker s. 62–63, 68–88, 203–207 (värdeutsagor är alltid personrelativa, dvs. elliptiska; praktiska satser är ”volitional propositions” och lyriska satser kommunicerar känslor).

⁶³ Ogden & Richards s. 125, se närmare s. 124–125.

Under det följande decenniet kom en rad filosofer att i förbigående ansluta sig till emotivismen (Russell, Braithwaite, Stebbing, Barnes, Duncan-Jones, m.fl.), men först 1935 kom Russell med den första någorlunda utförliga presentationen på engelska.⁶⁴

Moral är enligt Russell en fråga om träning och konditionering, inte en fråga om bevis. Var och en har att lita till sina egna känslor och använda tillgängliga retoriska medel för att uppväcka liknande känslor hos andra.

Every attempt to persuade people that something is good (or bad) in itself, and not merely in its effects, depends on the art of rousing feelings, not upon an appeal to evidence.⁶⁵

Alla värderingar är "a matter of taste".

Följande år utkom så Ayer med sin lättillgängliga presentation av den logiska positivismen, vilken bl.a. innehöll en i förhållande till Ogden & Richards och Russell helt osjälvständig redovisning av emotivismens budskap.⁶⁶ I efterhand har emellertid denna kommit att betraktas som den tidiga emotivismens huvudtext. – Hos många logiska positivisterna var verifikasjonsteorin en bestämmande faktor för behandlingen av värdeutsagor.⁶⁷

Går vi tillbaka till Hägerström och den s.k. Uppsalskolan med dess "värdenihilism", är till en början att säga, att Hägerströms utgångsläge var ett annat än Wienkretsens och de anglosachsiska filosofernas. Han var ursprungligen djupt influerad av tysk transcendentalfilosofi, och även om han så småningom ville framstå som en av metafysikens förnämsta bekämpare – hans valspråk var det Cato-influerade "Praeterea censeo metaphysicam esse delendam" – frigjorde han sig aldrig från det säreget

⁶⁴ Russell (Religion) s. 223–243.

⁶⁵ Russell (Religion) s. 235. Russell har senare med samma utgångspunkter försökt (synbarligen under inflytande av Stevenson) att komma fram till att etiken likväl kan innehålla sanna och falska satser. Detta skulle vara möjligt med en utilistisk teori, där fråga är om att nå mål som gillas och undvika verkningar som ogillas – det "objektivt rätta" följer av att olika människors önsknings sammanfaller. Godhet är detsamma som 'tillfredsställelse av önsknings' (subjektivism). Se Russell (Moral) s. 17–19, 49–59, 92–94, 120–129.

⁶⁶ Ayer s. 26–29, 136–151. Om Ayers utnyttjande av OQ-argumentet (s. 138–139), se Urmson (Ethics) s. 50.

⁶⁷ Påtagligt hos Ayer (se Wertheimer s. 17). – Till det sagda, se vidare Warnock (Ethics) s. 56–66, Olthuis s. 98–101, 105–106, Frankena s. 88–89, Fogelin s. 130–135, Stevenson s. 265–268, Urmson (Ethics) s. 15–18, Warnock (Contemporary) s. 18–20, Frondizi s. 59–84, Hudson (Moral) s. 107–114, Toulmin s. 46–60, Hare s. 12–15, Hare (Essays) s. 9–12, Baier s. 33–35, Sesonke s. 16–49.

tunga tyska sättet att presentera sina tankar. Man finner hos honom påtagliga inslag av en tämligen naiv fakultetspsykologi och en denotativ meningsteori. Hans emotivism var mer en följd av hans verklighetsteori än, som hos Wienkretsen, av vetenskapsteoretiska tankegångar.

Hägerströms verklighetsteori går ut på att inget är verkligt som inte är ett led i tid och rum. Huvudargumentet synes vara att medvetandet måste vara verkligt, och eftersom det till sitt begrepp är fullkomligt enkelt skulle olika medvetanden sammanfalla, om de inte vore givna i tid och rum. Denna bestämning av vad som är verkligt, och åtföljande begränsning av vad som kan vara ett ”verkligt omdöme”, dvs. något sant eller falskt, är naturligtvis möjlig som stipulativ definition. Men man kan fråga sig vad vi har för glädje av en verklighet som är så beskaffad. Det är i vart fall inte den verkligheten vi upplever som individer i ett samhälle. Relationer såsom att ett hus är större än ett annat godkänns, men inte t.ex. relationen att A äger ett hus, trots att i båda fallen konventionella procedurer måste tillgripas för att klarlägga relationens existens (det räcker inte med att använda sina sinnen).⁶⁸

I avgörande hänseenden intog ändå Hägerström samma position som de logiska positivisterna. Sålunda utgick han från Humes lag och från att en osinnlig verklighet är otänkbar.⁶⁹

Hägerström ägnade sig mer åt pliktbegreppet än åt värdebegreppet och värdeutsagor.⁷⁰ Hans uppfattning om värderingar framgår av följande:

Vid all värdering är uttrycket ett känslouttryck förbundet med ett jämsides givet uttryck för en föreställning om ett verkligt skeende.⁷¹

Värdeidéer förlorar för Hägerström ”all betydelse ... utan lust- eller olustkänslor”.⁷² Godhet är en positiv värdekänsla hos det värderande subjektet. Om godhet vore något verkligt, så vore det fråga om en översinnlig verklighet, men en sådan är ofattbar. Det hela kan förklaras endast så att

⁶⁸ Se t.ex. Baier s. 35–36.

⁶⁹ Se t.ex. Hägerström s. 35–57. Om likheter och olikheter mellan Uppsalaskolan och den logiska positivismen, se Marc-Wogau (Studier) s. 37–50.

⁷⁰ Beträffande pliktiden, se t.ex. Hägerström s. 47–48 (han menar att det finns särskilda ”pliktkänslor”), 58–76 (s. 61–62: en förnimmelse av en plikt är bara en ”förnimmelse av det imperativiska tecknet självt utan någon som helst därav framkallad föreställning, som kunde anses som tecknets betydelse.”) och Hägerström (Rätten) s. 2–14.

⁷¹ Hägerström (Moralpsykologi) s. 35; se närmare s. 35–54.

⁷² Hägerström (Rätten) s. 4.

godhet har med känslor, och inte med föreställningar, att göra.⁷³ Men vi ges ingen klarläggande analys av begreppet känsla, som tydligen tas som något enhetligt och tämligen självklart; vi får inte veta hur olika känslor identifieras eller hur olika värdeutsagor tänks ha sin motsvarighet i olika känslor.⁷⁴

Jag skall inte gå in på någon särskild kritik av den primitiva emotivismen. Det må vara nog att erinra om att dess utgångspunkter är oacceptabla: logisk positivism eller atomism, denotativ meningsteori eller verifikationsteori, i viss mån fakultetspsykologi, idén om emotiv mening, m.m.⁷⁵

Några ord skall dock sägas om den anklagelse, som inte sällan riktas mot emotivismen, nämligen att den leder till moralens upplösning, till att folk börjar tro att allting är och bör vara tillåtet. Det är tänkbart, att emotivismen faktiskt har sådan inverkan hos en del personer. Men som argument mot emotivismen är detta inte bättre än en invändning

⁷³ Se Hägerström (Moralpsykologi) s. 113–126 och Hägerström (Selbstdarstellung) s. 43–45.

⁷⁴ Om Hägerströms känsloteori, se t.ex. Marc-Wogau (Studier) s. 113–141.

Om Hägerströms emotivism, se vidare t.ex. Fries, särskilt s. 13–14, 19–20, Wedberg s. 378–387, Marc-Wogau (Studier) s. 22–31, 48–50, 134–141, Ryding (Historia) s. 122–131, Regnéll s. 52–55, Gustafsson, Andersson & Furberg (Moral) s. 150–151, 190–194, Stone (Ratiocination) s. 482.

Hedenius (s. 12–34) ansluter sig i huvudsak till Hägerströms teori, dock under erkännande av att den inte kan bevisas vara sann. Se även s. 139–143 om att accepterandet av teoretiska omdömen medför benägenheter att värdera på visst sätt. Hedenius intog sedan en ståndpunkt som liknar Nowell-Smiths (se nedan avsnitt 13.8), dock utan att erbjuda någon sammanhängande teori; han medger att hans ståndpunkt medför åtskilliga olösta komplikationer. Se Hedenius (Axiological), med åtföljande diskussion med andra nordiska filosofer – ett dokument över värdenihilismens dödsryckningar. Hedenius (Villkor) s. 8, har ”senare fått helt klart för” sig, ”att vi resolut bör överge Hägerströms med fleras idé, att moralfilosofien bara får vara en lära om moral och inte kan vara en lära i moral.”

⁷⁵ Viss kritik sammanfattas av Frondizi s. 123–134.

Om emotivistisk *estetik*, se t.ex. Ayer s. 150 (”Aesthetic terms are used in exactly the same way as ethical terms.”), Isenberg och även Brunius s. 66–81, 105, 115–129. Brunius uttrycker sig inte särskilt tydligt; man torde kunna spåra vissa inslag av stevensonsk typ, eller kanske hellre av den typ av relativism som förespråkas av Heyl s. 125–155. Heyl betonar att konstverk bedöms utifrån mer eller mindre systembundna grunder, vilka emellertid beror på psykologiska, sociala och kulturella faktorer och därför är olika hos olika människor, samhällen och kulturer. Resultatet blir en avvägning mellan objektivism och subjektivism; värde förblir en funktion av ”animalt intresse”. – För kritik av emotivistisk *estetik*, se Gibson s. 55–72.

mot t.ex. kristen etik att den leder till fanatism. Den väsentliga frågan är, om det är rationellt att anse att t.ex. allting är tillåtet, när man anser att emotivismen är sann. Emotivisterna har ett starkt argument häremot. Som Hägerström säger: emotivismen saknar betydelse för det praktiska omdömet viljesuggererande verkan.⁷⁶ Den emotiva teorin värderar inte, därför att den – om den är sann – inte kan värdera på det sätt som den anklagas för att göra. Av värdenihilismen följer inga maximer: mänskorna fortsätter att uttrycka sina och påverka andras känslor som de alltid gjort.⁷⁷ Metaetik är inte moral, och emotivismens existens är närmast ett tecken på moralens stora betydelse. Vad beträffar dess påstådda moralupplösande verkan: se på Lord Russells liv!

Mot detta försvar för emotivismen finns inget att invända. Ett påstående att det inte (begreppsligt) kan finnas några skäl för värderingar är inte detsamma som ett påstående att det inte finns några skäl för vissa värderingar. Till en del består anklagelsen i fråga endast i att man avvisar emotivismen. För den som inte är övertygad emotivist finns naturligtvis inget hinder mot att som förut skilja mellan skäl för och emot att hålla något för gott eller dåligt, eller mot att generellt argumentera (som man anser) pragmatiskt rationellt. Sådan argumentation kan väl gå ut på att emotivismen har skadliga effekter, men det är ju inte det saken egentligen gäller.⁷⁸

En sista fråga är emellertid om emotivisterna är villiga att leva som de lär. Beror inte intresset för Hägerströms filosofi bl.a. på att man trott att han menar vad han säger i sitt motto: att metafysiken bör avskaffas, dvs. att det finns goda skäl mot att anamma metafysiska teorier? Av någon anledning saknas ett tillägg om att det bara är fråga om ett känslouttryck. Är Hedenius' omfattande författarskap tillkommet utan önskan att övertyga läsarna på rationella grunder, dvs. tillkommet med syfte att påverka på annat sätt eller med syfte att bli berömd och tjäna pengar, osv.? När Fries säger, att tron på objektiva moraliska värden kan bli "till den största fara för det fredliga förhållandet mellan människor",⁷⁹ så är han givetvis uppenbart inkonsekvent. En emotivists värderingar kan enligt hans egen lära alltid slutgiltigt bemötas med att hans känslor inte intresserar oss.

⁷⁶ Hägerström (Selbstdarstellung) s. 45–46.

⁷⁷ Se vidare Fries s. 28–33, Hedenius s. 25–34, 144–151, Ross (Norms) s. 65–66, Hudson (Moral) s. 132–134, Hare (Applications) s. 32–39, Wertheimer s. 173–174.

⁷⁸ Se även t.ex. Toulmin s. 57–60.

⁷⁹ Fries s. 31.

Anders Wedberg (som fick sin första filosofiska skolning inom Uppsalafilosofin) karakteriserar Hägerström på följande sätt:

Hägerström själv torde ha betraktat sig som en sträng logiker, som *modo geometrico* bevisade sina åsikter. Såvitt jag förstår, var det en felsyn. Han var en visionär tänkare. Hans förkastande av metafysik och teologi, hans kritik av den kunskapsteoretiska subjektivismen och hans förnekande av objektiva värden var allt visioner snarare än teorier, som låter sig klädas i klara begrepp. Det invecklade nätverk av abstrusa resonemang, som Hägerström byggde upp kring sina centrala visioner, är enligt min åsikt ganska ointressant. Men visionerna själva är intressanta. [Nor:] I sin ungdoms religiösa utläggningar utvecklade Hägerström en sentimentalt vacker stil, som han senare kom att intensivt förakta. Den kantiga, nästan oläsliga prosa (av C.D. Broad karakteriserad som "glue thickened with sawdust"), som utmärker hans mandoms filosofiska skrifter, var i hög grad en tafatt reaktion mot det egna tidigare frasmakeriet.⁸⁰

Av de i denna bok behandlade riktningarna från 1900-talet är Uppsalaskolan egentligen den enda som icke kan räknas dit: Uppsalaskolans världsuppfattning sådan man möter den t.ex. hos Hägerström är alltför gammal hederlig, viktoriansk typ.⁸¹

13.5 STEVENSONS EMOTIVISM

Den förste som med emotivistiska utgångspunkter tog moral så mycket på allvar att han försökte framställa etisk argumentation som någorlunda meningsfull var Charles L. Stevenson. 1937 uppställde han tre krav på en teori om värdeutsagor: den måste kunna förklara

- (1) hur oenighet är möjlig;
- (2) hur godhet är "magnetisk", dvs. handlingsdirigerande; och
- (3) hur det samtidigt är så att inte enbart empiriskt fastställbara fakta är avgörande för huruvida något är gott.

Lösningens kärna består för Stevenson i att man skiljer mellan deskriptiv och dynamisk språkanvändning, beroende på vilka syften en talare har med sitt yttrande: å ena sidan kommunikation av föreställningar, förklaringar och rapporter, å andra sidan uttryckande av känslor, skapande av

⁸⁰ Wedberg s. 368.

⁸¹ Wedberg s. 24 (not).

stämningar, påverkan på handlingar och attityder. Dynamiskt bruk av språket har samband med ordens emotiva mening, och deskriptivt bruk har samband med deras begreppsliga eller deskriptiva mening. Nästa steg består i att man skiljer mellan enighet eller oenighet i fråga om tro och enighet eller oenighet i fråga om attityd.⁸² Endast oenighet av det förra slaget kan lösas med empiriska metoder. Men samtidigt kan oenighet i fråga om attityd bero enbart på oenighet i fråga om tro. Empiriska metoder är således relevanta för etiken, men de är otillräckliga för att lösa alla konflikter.⁸³

Som arbetsmodeller uppställde Stevenson två mönster för analys av 'god'. Enligt *det första analysmönstret* är "This is good" detsamma som "I (now) approve of this; do so as well". Avsikten var uppenbarligen att skilja deskriptiv och emotiv mening hos 'god' från varandra.⁸⁴ Själva ordet 'god' kan dock enligt Stevenson inte definieras, av samma skäl som 'hurra!' inte kan definieras. Rationell argumentation är möjlig i den mån enighet i tro orsakar enighet i attityd.⁸⁵ Att anföra skäl för "This is good" är att ge uttryck för trosföreställningar som har en sådan kausal roll. Oenighet måste i sista hand lösas – om det överhuvudtaget går – med arationella metoder att övertyga.⁸⁶

Stevenson kom sedermera fram till att det första analysmönstret inte gav uttryck för vad han hade velat säga. En subjektivistisk rapport om gillande hör helt enkelt inte hemma där. Han såg dock fortfarande en direkt översättning av en emotiv term som omöjlig. Nu ansåg han att "Let us approve of X" var det lämpligaste substitutet för "X is good" (enligt det första analysmönstret).⁸⁷

⁸² Ursprungligen talade Stevenson om intresse i stället för attityd.

⁸³ Se Stevenson (Facts) s. 1–31, Stevenson s. 1–19 och Urmson (Ethics) s. 22.

⁸⁴ Se närmare Stevenson s. 20–32, 81–138. Robinson (s. 139–140) har anmärkt, att "I approve of X" har en påtaglig deskriptiv mening, medan "This is good" knappast har någon alls. Stevenson (se s. 95–96) kan då säga, att det är möjligt att genomföra en helt emotiv analys av 'god' varvid 'Jag gillar' bara skulle antydast (impliceras pragmatiskt), men inte ingå i meningen hos 'god'. Omvänt har Urmson (Ethics) s. 51–61, anklagat Stevenson för att inte ha insett att "Jag gillar X" – som skulle klarlägga den deskriptiva meningen hos 'god' – måste ha emotiv mening enligt vad Stevenson säger i övrigt, eftersom oenighet i gillande ju är en oenighet i attityd. Se därtill Hudson (Moral) s. 137–139.

⁸⁵ Se närmare diskussionen hos Stevenson s. 152–173, Urmson (Ethics) s. 82–87, Hudson (Moral) s. 145–147.

⁸⁶ Se därom Stevenson s. 139–151 och t.ex. Hudson (Moral) s. 130–131.

⁸⁷ Se Stevenson (Facts) s. 210–216.

Med det första analysmönstret kom Stevenson inte långt längre än de primitiva emotivisterna. Med *det andra analysmönstret* gav han emellertid utgångspunkten för den diskussion som förts under de senaste trettio åren. Han anser de två mönstren vara komplementära – samma fenomen ses från olika håll. Det andra analysmönstret lyder:

”This is good” has the meaning of ”This has qualities or relations x, y, z ...”, except that ”good” has as well a laudatory emotive meaning which permits it to express the speaker’s approval, and tends to evoke the approval of the hearer.⁸⁸

Denna modell ger också formen för vad Stevenson kallar en *övertalningsdefinition*: man ändrar ett uttrycks deskriptiva mening, dvs. den som bestäms av egenskaperna x, y, z ..., samtidigt som man förlitar sig på dess vanliga emotiva mening. Ofta sker detta genom en precisering inom termens normala vaga betydelseområde,⁸⁹ men inte sällan går man utanför detta. En övertalningsdefinition kan därför vara ett retoriskt medel att få något med vissa egenskaper gillat eller ogillat.⁹⁰

Eftersom olika personer har olika attityder och därför ger olika definitioner, dvs. anger olika kännetecken i det andra mönstret, menar Stevenson att ’god’ är en flertydig term. Urmson invänder:

He treats the various criteria or standards for deciding whether members of different classes of things are good as what we mean by calling them good, which is analogous to treating criteria for a mountain’s being high as what we mean by calling it high.⁹¹

Lika litet som ’hög’ är en flertydig term därför att ett högt berg är 2 500 m och ett annat är 3 000 m, så är ’god’ en flertydig term därför att det är olika egenskaper hos olika ting som gör dem goda.

⁸⁸ Stevenson s. 207. Man kan fråga vad som skiljer ’god’ i mening från t.ex. ’vacker’, ’lämplig’, ’rätt’, ’fantastisk’, osv.; se Urmson (Ethics) s. 88–91.

⁸⁹ Kerner, s. 69–72, menar därför att varje uppställande av det andra analysmönstret innefattar en övertalningsdefinition.

⁹⁰ Om det andra analysmönstret, se närmare Stevenson (Facts) s. 32–54, Stevenson s. 206–242, 277–297 och Urmson (Ethics) s. 72–75, Hudson (Moral) s. 126–129.

Om övertalningsdefinitioner, se vidare ovan avsnitt 3.1 och Andersson & Furberg s. 120–124, Ryding s. 75–81, Fredriksson s. 49–63.

⁹¹ Urmson (Ethics) s. 77, se vidare s. 75–79 med ytterligare kritik och därtill Hudson (Moral) s. 137–140.

Anledningen till att Stevensons försök att konstruera en realistisk teori om värdeutsagor kom att misslyckas är att finna i att samtliga de tre fundament han hade för sin teori har visat sig vara ohållbara. Han litade för det första till en kausal meningsteori, och inom denna till distinktionen mellan deskriptiv och emotiv mening.⁹² Av en sådan följer bl.a. att ingen skillnad kan göras mellan välgrundade och icke välgrundade argument, relevanta och icke relevanta synpunkter (det hela är ju en fråga om kausal påverkan), att värdeutsagor är överflödiga på områden där enighet råder, och att ens egen bedömning av vad man bör göra endast är uttryck för ens redan existerande känslor och attityder.

För det andra: Stevenson skilde visserligen mellan känslor och attityder,⁹³ men han genomförde ingen analys av dessa begrepp eller av hur en attityd skiljer sig från en tro. Han likställde känsla och attityd på ett alldeles för enkelt sätt. Med hans utgångspunkter finns ingen anledning att beakta i vilka fall något blott kan orsakas och i vilka fall det kan finnas rationella skäl (t.ex. för en attityd). Enligt Stevenson är en attityd en komplicerad disposition att inta vissa själstillstånd; exempel på attityder är begär, önskningar och gillande. Detta är så föga upplysande, att man mycket väl kan tänka sig, att en intuitionist eller naturalist kan hålla med om att etisk oenighet är oenighet i attityd, eftersom en tro att det är bra att p på något sätt involverar en benägenhet att vara för (positiv till) att p.⁹⁴

För det tredje: Stevenson antog att etisk diskussion i grunden måste vara arationell, till priset av att han tvingades välja en analys av en begäran om råd, ledning och information i t.ex. etiska och estetiska frågor som är så egendomlig, att man tycker att något skäl borde ha framförts till dess stöd (annat än det systematiska, att den behövs för att teorin skall hänga samman): "For to ask whether it is good is to ask for influence."⁹⁵ Den grundläggande svagheten hos Stevenson är att han avvisar distinktionen mellan orsak och skäl. Hos honom är skäl reducerade till psykologiska orsaker.⁹⁶

⁹² Se Stevenson s. 37–80 och ovan kapitel 9.

⁹³ Stevenson s. 60.

⁹⁴ Detta förutsätter inte en dispositionell analys av begreppet tro; se Jareborg s. 182–187.

⁹⁵ Stevenson (Facts) s. 30.

⁹⁶ Till det sagda, se Urmson (Ethics) s. 38–48, Warnock (Contemporary) s. 21–29, Hudson (Moral) s. 114–125, 140–143, 147–150, 155–159, Bergström, Hertzberg

Enligt Stevensons ursprungliga uppfattning kan "X is good" inte vara en sann eller falsk utsaga, även om det är möjligt att replikera "Det är sant" (detta är detsamma som att själv säga "X is good").⁹⁷ Han ändrade sig formellt på denna punkt, men vid närmare påseende står han sakligt sett kvar vid sin ursprungliga uppfattning.⁹⁸

13.6 HARES PRESKRIPTIVISM

Mest känd av moderna teorier, näst Stevensons, är Richard M. Hares preskriptivism. Dennes huvudstyrka är, om man jämför med Stevensons emotivism, insikten om att en fråga om huruvida något är gott eller vad man bör göra inte är en begäran om påverkan eller påtryckning, utan en

s. 159–161, Gauthier s. 100–102, Baier s. 36–39, Margolis s. 36, Andersson & Furberg (Moral) s. 151–155, MacNiven s. 167–168.

Om Stevensons teori, se vidare t.ex. Kerner s. 40–96, Warnock (Ethics) s. 66–83 och även Warnock (Language) s. 198–200, Olthuis s. 101–104, 106–109, Frankena s. 89, Kemp s. 107–109, Edel s. 84–87. Stevenson själv utvecklar sin lära förutom på i övrigt angivna ställen även i Stevenson (Facts) s. 55–70, 79–93, 117–137 – om Moore, se därtill Moore (Reply) – och s. 186–232.

Vad gäller distinktionen mellan beroende och oberoende emotiv mening (den förra är villkorad av en viss deskriptiv mening), se Stevenson s. 78–79 och kritiken hos Kerner s. 54–64 och Olthuis s. 108–109.

Åtskilliga jurister har imponerats av Stevensons teori. Ross, s. 389–404, ger en helt stevensonsk analys av argumentation och påtryckning. Se även Persson s. 284–287, 290–292 och Williams (Language 1946) s. 387–401, som bl.a. drar slutsatsen att en del regler, t.ex. sådana som innehåller uttryck av typen "reasonable public policy", gör att emotionella attityder blir relevanta vid dömandet – vi tröstas med att "within limits human beings make similar emotional responses" (s. 401). Se också Stevenson s. 294–297 om övertalningsdefinitioner i samband med rättstillämpning.

Se vidare Fredriksson s. 90–119, vars framställning om moral och politik i mycket synes bygga på Stevenson, om än också på Hare och Nowell-Smith.

⁹⁷ Stevenson s. 169; se därtill Urmson (Ethics) s. 83–85 och Hudson (Moral) s. 143–144.

⁹⁸ Se närmare Stevenson (Facts) s. 214–220: värdeutsagor är deklarativa satser, inte imperativa, och eftersom rent syntaktiska regler avgör om 'sann' kan användas, och våra regler säger att ordet kan användas för deklarativa satser, så kan också värdeutsagor vara sanna. Men hur? Stevenson accepterar den föga förbindande sanningsteori som bl.a. Ramsey och Strawson framfört: att säga att något är sant är bara att upprepa, reaffirmera, lägga emfas på, "endorse", vad man själv eller någon annan sagt. Att yttra "Det är sant att X är god" blir därför bara att framhäva sin attityd. – Men även om 'sann' främst används i satser med sådan illokutionär innebörd, följer inte att "Det är sant att p" betyder "Jag affirmerar att p" e.dyl. Se Searle s. 137–139, 153–154, Taylor s. 75–76.

begäran om vägledning (enligt Hare dock i imperativisk form). I förhållande till den primitiva emotivismen innebar Stevensons emotivism ett avsevärt steg framåt. Den låter rationell argumentation få ett betydande utrymme, även om ramen ges av arationella känslor och attityder. Prima facie undviker Hare också den senare nackdelen. Han menar att etiska värderingar alltid kan underbyggas av skäl. Ytterligare ett framsteg är att den kausala meningsteorin avlöses av en mer realistisk användningsteori, även om den är mer förutsatt än utvecklad av Hare. Härigenom ersätts Stevensons tillit till perlokutionära effekter som förklaringsgrund till värdeutsagornas ”magnetism” av en analys som bygger på deras illokutionära innebörd. Emotivitet är för Hare bara ett otillförlitligt symptom på att en term används i värderingssyfte.⁹⁹

Att yttra en värdeutsaga är enligt Hare en föreskrivande, *preskriptiv* (i motsats till deskriptiv) språkanvändning. Värdeutsagor sidordnas med imperativer. Imperativa satser utgör typexempel på svar på frågan ”Vad skall jag göra?”. Värdeutsagornas speciella handlingsdirigerande förmåga beror på att de strikt implicerar imperativer (riktade till en själv). Varje handlande i enlighet med en värdeutsagas innehåll är ett handlande utifrån en princip. Ett imperativ ”Låt mig göra x” – och då också ett handlande i enlighet därmed – är rationellt grundat, om det kan logiskt härledas från en handlingsprincip och påståenden om fakta. Handlingsprincipen behöver inte vara medvetet formulerad. För att rättfärdiga ett värdeomdöme måste man således hänvisa till påståenden om effekter och principer. Men principerna själva måste också kunna rättfärdigas, vilket bara kan ske genom hänvisning till mer generella principer. Man kommer därför så småningom till en persons grundläggande principer, ”his way of life”. Om man frågar varför man bör leva i enlighet med dessa, så finns inget svar att ge – man har bara att besluta.¹⁰⁰

En värdering innefattar alltså ett principbeslut. Men – och här har vi en egendomlighet i Hares lära – hur kan det komma sig att varje beslut är rationellt bara om det ansluter till en princip, samtidigt som de yttersta principerna inte kan ha annan grund än ett beslut att handla i enlighet med dem (utan att det finns skäl för detta beslut)?¹⁰¹ Det synes ofrånkomligt att även Hares teori leder till att argumentation i värdefrågor i är grunden arationell. Det räcker med att en person är konsekvent i

⁹⁹ Hare s. 144.

¹⁰⁰ Se Hare, särskilt s. 3, 15, 56–78.

¹⁰¹ Se Kerner s. 169–170, 180–181.

sitt handlande för att hennes värderingar skall vara helt rationella enligt Hares språkbruk. Det skulle stå envar fritt att själv avgöra vad som skall räknas som skäl för och emot. På samma sätt som hos Stevenson tillåts konflikter vara principiellt olösliga.¹⁰² När argumentation är möjlig är den på ett sätt överflödig, eftersom den förutsätter en grundläggande enighet; när den behövs är den i sista hand omöjlig. Hare

ends up ensnared in the same quicksand of irrationality as Stevenson, albeit along more 'rational' roads.¹⁰³

Ett etiskt omdöme kännetecknas enligt Hare av formen, inte av innehållet. Sammanfattningsvis:

When we are trying, in a concrete case, to decide what we ought to do, what we are looking for ... is an action to which we can commit ourselves (prescriptivity) but which we are at the same time prepared to accept as exemplifying a principle of action to be prescribed for others in the like circumstances (universalizability).¹⁰⁴

Det kan inte förnekas att denna lära för in mycket mer av argumentation i moraliska frågor än emotivisternas läror tillåter. Man blir tvungen att tänka sig in i en rad hypotetiska fall och först därefter ta ställning. En nazistisk antisemit skulle enligt Hare vara tvungen att ställas inför hypotesen, att det kommer att visa sig att han själv har judiskt blod i sina ådror, och räkna med den möjligheten, när han avgör hur han skall bete sig gentemot judar. Men det skulle vara fullt rationellt att bestämma sig för att verka för judarnas utrotande, så snart han går med på att själv utrotas, om det skulle visa sig att han är jude. Det hela är en fråga om konsekvens.

Det är givetvis omöjligt att på några få sidor göra rättvisa åt ett så insiktsfullt, detaljerat och genomträngande filosofiskt författarskap som Hares. Han framstår väl här som en filosof utan resning, men ingen tvekan torde råda om att Hare är den som har uträttat mest på moralfilosofins

¹⁰² Se t.ex. Kerner s. 186–192, Warnock (Contemporary) s. 42–47.

¹⁰³ Olthuis s. 136.

¹⁰⁴ Hare (Freedom) s. 89–90; se även s. 30–50, Hare (Essays) s. 13–17, 98–135, Hare (Applications) s. 71–89 och ovan avsnitt 12.2 vid noterna 28–31. – För tillämpning av Hares teori på *estetiska* värdeutsagor, se Hare (Freedom) s. 139–145, 166–170, och för kritik av Hare och estetiker med samma synsätt t.ex. Casey s. 39–40, 43–44, 52–58, 132–139, 163–173.

område under det senaste kvartssektet. Reservationen gäller emellertid även den mycket omfattande litteratur som vuxit fram som kommentar – i mycket i opposition – till Hares lära. Här kan jag endast på några få punkter antyda vad kritiken går ut på.¹⁰⁵

Sålunda har på goda grunder invänts,

- att det inte finns något skäl varför just ”föreskrivande” skulle markera domänen för moraliskt relevanta språkhandlingar (Hare stipulerar ju att värdeutsagor är preskriptiva, att de strikt implicerar imperativer),

- att det enligt Hare inte skulle finnas några etiska argument mot den konsekvente fanatikern,

- att tesen om ”universalizability” är en omskrivning av ”the pressure of reason”,

- att det vid en argumentation skulle vara möjligt för de deltagande att efter hand modifiera sina principer så att diskussionen blir oändlig, och

- att Hares lära är psykologiskt egendomlig, bl.a. vid behandlingen av ”svag vilja” och den inlevelse i tänkta situationer som förutsätts vid rationella beslut.

Huvudinvändningen är dock att Hare inte ger tillräckligt utrymme för rationalitet i etiska frågor, vilket beror på att han inte ser någon plats för sanning vid etisk argumentation. Marcus Singer:

It by no means follows that we are free to form our own moral opinions in any sense other than or stronger than the sense in which we are free to form our own opinions about matters of fact. ... Opinions on moral matters are thus on a par with opinions on other matters – of fact, aesthetics, science,

¹⁰⁵ I första hand skall hänvisas till Hudson (Moral) s. 160–248, för en presentation av Hares filosofi och kritiken däremot. På åtskilliga punkter avvisar Hudson kritiken; i flera av dessa fall har Hudsons förklaringar inte övertygat mig. Hudson ser som möjligt att Hare har givit en i stort sett riktig karakteristik av etisk argumentation. Han säger bl.a. (s. 208): ”Why, then, should there not be a universe of discourse in which what counts as evidence is any reason which a speaker chooses to give for something being good or obligatory, the point of the discourse being to see how consistent he can adhere to that choice under cross-questioning? And why should not morality be such a discourse?”

För kritik av Hare, se t.ex. Kerner s. 138–196, Warnock (Ethics) s. 82–92, Warnock s. 129–131, Warnock (Contemporary) s. 30–47, Warnock (Language) s. 200–203, Baier s. 39–45, Gauthier, Edgley, Edgley (Hume’s Law), Taylor (Notice), Olthuis s. 123–138, Singer, Kovesi s. 72–91, Barry s. 295–296, Richards s. 83–85, 216, Margolis s. 39, 86–87, Silverstein, MacNiven s. 168–169, Hertzberg s. 161–163, Trigg s. 61–63.

religion, logic and philosophy. We have the same freedom of opinion in all areas, though foolish opinions are more easily found in some than in others.¹⁰⁶

Det är knappast logiskt möjligt att som Hare menar "want anything", och även om så vore fallet: "then it is possible to believe anything" – den olikhet mellan tro och vilja som Hare bygger på är inte påvisad.¹⁰⁷

Hares lära innefattar ett nytt försök att förklara värdeutsagornas handlingsdirigerande förmåga. Men liksom Stevenson hamnade fel, när han trodde att en värdeutsaga är ett svar på en begäran om påtryckning, hamnar Hare fel, när han tror att den är ett svar på en begäran om en befallning. "Vad skall jag göra?" besvaras normalt inte med "Gör x!", utan "x". Att säga vad någon bör eller skall göra är inte detsamma som att säga till någon, t.ex. en själv, att göra något.¹⁰⁸ För övrigt torde det vara klarlagt, att en värdeutsaga inte strikt implicerar ett imperativ,¹⁰⁹ och att det inte heller finns anledning att tro, att varje värdeutsaga är handlingsdirigerande (vilket den skulle vara om den strikt implicerar ett imperativ) – jämför t.ex. "Ungdomstiden är den bästa tiden".¹¹⁰

När vi nu går över till vad Hare säger om 'god', skall först hänvisas till vad som ovan i avsnitt 9.7 sagts om hans idé om preskriptiv mening. Hare menar att 'god' har ett anbefallande "job". Detta är dess preskriptiva mening. En värdeutsaga har emellertid också ett informerande "job". Detta är möjligt därför att värdeordet har en deskriptiv mening, som sammanfaller med en beskrivning av faktiska egenskaper hos det som anbefalls. Ett påstående att något är fallet kan sägas ge skäl för en värdeutsaga, om kriterierna för påståendet sammanfaller med kriterierna för värdeutsagan, dvs. om de faktiska omständigheterna utgör skäl för att anbefalla något.

¹⁰⁶ Singer s. 255–256.

¹⁰⁷ Singer s. 257.

¹⁰⁸ Se Baier s. 56–57, Baier (Value) s. 53, Gauthier s. 50–53, Taylor s. 59–62.

¹⁰⁹ Se Sumner s. 384–387, 391 och även Warnock (Contemporary) s. 36–39, Taylor s. 62–65.

¹¹⁰ Se Cohen (Practicality). – Hare har olika och oförenliga förklaringar av vad som egentligen utgör skillnaden mellan värdeutsagor och imperativer (se t.ex. Kerner s. 192–196), och han verkar mena olika saker med "universalizability" när han talar om faktautsagor och när han talar om värdeutsagor – se Hare (Freedom) s. 15–16, 23 och Hudson (Moral) s. 179–182.

Hare säger att 'god' har en konstant mening, som man förstår, även om man inte känner till de relevanta kriterierna för just den klass av goda ting som är aktuell.

To teach *what makes* a member of any class a good member of the class is indeed a new lesson for each class of objects; but nevertheless the word 'good' has a constant meaning which, once learnt, can be understood no matter what class of objects is being discussed.¹¹¹

Betydelsen hos 'god' anges vara oberoende av kriterierna för dess användning, medan det motsatta gäller för ord såsom 'röd'. Dessa två ord kan däremot inte skiljas utifrån "the exactness or looseness of their criteria".¹¹² Ordet 'god' sägs ha en mycket varierande grad av deskriptiv mening, beroende på sammanhanget. En värdeutsaga ger mer information, om det finns accepterade, normala eller annars gemensamma standarder som konstituerar den deskriptiva meningen. I undantagsfall kan 'god' sakna all preskriptiv mening. Ordet används då på ett sätt som påminner om citering; Hare talar bl.a. om "inverted-comma use". Den preskriptiva meningen är dock primär. Hos andra ord, t.ex. 'flitig', har den deskriptiva meningen tagit överhanden – ett tecken på att en standard har blivit konventionell.¹¹³ Något recept för hur vi skall känna igen att, eller hur, ett ord har preskriptiv mening får vi dock inte.¹¹⁴

Varför har 'god' denna egendomliga blandning av preskriptiv och deskriptiv mening? Hares svar är att ordets funktion är att tjäna till ledning i valsituationer genom att anbefalla en viss lösning. Alla värdeutsagor är (dolt) universella i och med att de förutsätter och uttrycker att en standard är accepterad också för andra liknande fall (dvs. en handlingsprincip som i det enskilda fallet implicerar ett imperativ). Att lära en person – eller att för egen räkning acceptera – en standard är att lära henne – respektive att besluta sig för – en princip för val av objekt inom en viss klass.¹¹⁵

¹¹¹ Hare s. 102.

¹¹² Hare s. 115.

¹¹³ Se närmare Hare s. 94–126 och Hare (Freedom) s. 1–29. – Om "inverted-comma use" ("alluding to the value-judgements of other people") och "conventional use" ("the speaker is merely paying lip-service to a convention"), se Hare s. 124–125.

¹¹⁴ Warnock (Ethics) s. 91.

¹¹⁵ Se närmare Hare s. 127–136.

- Ytterligare kritik mot Hare kan sammanfattas på följande sätt:
- om 'god' har en särskild preskriptiv mening kan den inte alltid karakteriseras som anbefallande,
 - vad Hare kallar kriterier för 'god' är inte dess (deskriptiva) mening (se vidare nedan avsnitt 14.5 om kriteriemisstaget), och
 - värdeutsagor är inte karakteristiskt preskriptiva, eftersom i så fall nästan alla typer av påståenden vore karakteristiskt preskriptiva.¹¹⁶

13.7 URMSONS LÄRA OM GRADERING

De teorier som presenteras i detta avsnitt och de följande tre avsnitten har det gemensamt att de bygger på Stevensons andra analysmönster. Det finns vissa naturliga egenskaper hos de objekt vi kallar goda, vilka är väsentliga för värderingen av objekten. Men dessa egenskaper ger inte hela meningen hos 'god', vilket ord således skiljer sig från termer som hänför sig enbart till fakta. Förklaringen till att vi på detta sätt kan skilja mellan kriterier och innebörd hos 'god' och många andra termer anses ligga i att de har ett eller flera speciella "job(s)", de används för särskilda syften.

Detta är den huvudsyn vi möter hos J. O. Urmson och P. H. Nowell-Smith och som vi redan har mött hos Hare. Denne anser ju att 'god' nästan alltid har en anbefallande innebörd och varierande deskriptiv mening beroende på sammanhanget (dvs. olika kriterier är relevanta i olika sammanhang). Det speciella hos Hare är hans ensidighet i fråga om vilket "job" 'god' har att utföra och att han insisterar på att de åberopade kriterierna duger som underlag för en värdeutsaga, om de kan vidhållas med fullständig konsistens av den som står för värderingen.¹¹⁷

¹¹⁶ Se t.ex. Daniels, Cohen (Practicality), Conway och Margolis s. 40–45.

Här kan tilläggas att Hare har en egen variant av OQ-argumentet (se ovan avsnitt 13.2) – det måste vara möjligt att anbefalla med hjälp av "S är god", men det går inte om 'god' har enbart deskriptiv mening (se närmare Hare s. 86–93). Men som bl.a. Lange och Daniels (s. 139) har visat, är detta argument lika litet konklusivt som Moores. Analogt skulle "Jag lovar" inte kunna användas för att avge ett löfte utan att ha en "lovande" mening, och "Jag skall göra x" skulle inte kunna innefatta ett löfte att göra x. Trots vad Hare säger kan "S har egenskaperna a, b och c" ha en anbefallande illokutionär innebörd. Av två synonyma satser kan dessutom mycket väl bara den ena användas med en viss innebörd. "En valp är en ung hund" och "En valp är en valp" är synonyma, men endast den förra kan användas för att t.ex. ge en definition.

¹¹⁷ Margaret Macdonald har, med ringa utförlighet, pläderat för en nonkognitivistisk analys av "S är god", vilken liksom Hares analys lägger vikt vid värdeutsagornas illokutio-

Urmson införde beteckningen "grading label" (*graderingsetikett*) för 'god' och många andra termer som brukar kallas värdetermer (dock inte för 'rätt'). Hans tanke var helt enkelt att 'god' främst används för att gradera. Stevensons "emotive use" ersätts av "grading use". Även ord som normalt inte kan kallas graderande – 'tapper', 'feg', 'djärv', osv. – är graderande enligt Urmsons terminologi. Denna innebär i huvudsak en ometikettering: värderingar och värdetermer ersätts av graderingar och graderingsetiketter (för att det klarare skall framgå vad saken gäller).

Att göra en gradering är, enligt Urmson, en vanlig – själslig eller kroppslig – aktivitet, som dock förutsätter att vederbörande förstår att hon utför en gradering. Att gradera skiljer sig, vad gäller yttre form eller fällda yttranden, inte från andra aktiviteter, såsom städning eller vetenskaplig klassificering. Avgörande är i stället den handlande personens syften. Vissa ord är så att säga helgade för att användas vid graderingar ('god', 'bra', 'utmärkt', osv.), men en mycket vid krets av ord används i praktiken som graderingsetiketter, däribland konstgjorda ord och ord som huvudsakligen används för andra syften. "Ad hoc labels" har inga konventionellt etablerade kriterier och kan därför enligt Urmson användas med större objektivitet än "more professional labels", vilka gärna blir emotionellt laddade. En graderingsetikett kan ha en relativt fast position i en skala ('bra' är alltid placerat före 'medelmåttig'), men den absoluta positionen är inte given annat än undantagsvis (t.ex. 'bäst'). Ett inte ovanligt försäljningstrick är att sätta 'god kvalitet' långt ner på en kvalitetsskala för varor och stapla mer eller mindre fantasifulla uttryck ovanför. Ju mer begränsad den krets av objekt är varpå en graderingsetikett är tillämplig, desto lättare är det att förstå vilka kriterier som är förutsatta (jämför t.ex. 'god' och 'tapper'). Ibland kan det vara svårt att skilja mellan en gradering och en klassificering (t.ex. vid "Detta är nonsens"). Även de

nära innebörd. Den som försöker ta reda på vad som *är* rätt eller fel söker enligt henne inte information, utan försöker nå ett beslut. Det etiska omdömet är inte sant eller falskt, utan "a verdict": "It affirms a decision reached by a definitive procedure but unlike that of relating evidence to conclusion in deductive and inductive inferences." (Macdonald s. 120). Se även Macdonald (Ethics) s. 202–203, och s. 214–215: Etiska omdömen är "as it were impersonal verdicts of a common moral ritual ... They are the language of a rite in which we are all life-long performers." Se här till Urmson (Ethics) s. 83–85 och Olthuis s. 110–113. Även Hampshire har uttryckt liknande tankegångar, men det utförligaste försöket till analys i denna riktning finner man hos Toulmin (se därom Kerner s. 228–239), vilket dock pekar fram mot Baiers teori (se nedan avsnitt 13.9), vilken tillåter att värdeutsagor är sanna eller falska.

mest "professionella" graderingsetiketterna kan användas utan att man graderar. Omvänt kan man, när man avser att gradera, stanna vid ett skenbart värderingsfritt påstående (t.ex. "A är nykterist"); en avsikt att gradera framgår eventuellt av tonfall och kontexten i övrigt.¹¹⁸

Relationen mellan en graderingsetikett och kriterierna är inte logisk implikation (dvs. Urmson avvisar den etiska naturalismen). Intuitionismen finner han vara obegriplig. Emotivismen är oantagbar, eftersom man kan gradera utan någon som helst emotionell ingrediens.¹¹⁹ Graderingar kan inte reduceras till beskrivningar av (jämför subjektivismen!) eller uttryck för känslor. Det som närmast är analogt med att gradera i enlighet med kriterier är att välja i enlighet med en regel.¹²⁰

Ordet 'god' (eller 'bra') kan enligt Urmson enklast ses som ett ord med en betydelse, men med många olika, oftast öppna, grupper av tillräckliga kriterier. Kriterierna för 'bra' i 'bra snickare' och 'bra äpple' måste vara helt olika, och vi använder också helt olika grupper av kriterier för t.ex. 'bra äpple'. Ett kriterium för en graderingsetikett måste ofta uttryckas i ord som är vaga, har öppen struktur eller är obestämda på annat sätt. Själva gruppen av kriterier är oftast öppen. Men på ingen av dessa punkter skiljer sig graderingsetiketterna på något påtagligt sätt från andra termer. Bland kriterierna kan också finnas sådana som uttrycks med hjälp av andra graderingsetiketter. Urmson hävdar, att graderingsutsagor är "objectively decidable" och att det är uppenbart att de är "more important and impressive than mere indications of personal likes and dislikes". Detta skulle vara en anledning till att vi är benägna att använda dem även när vi endast är berättigade att ge uttryck för våra gillanden och ogillanden.¹²¹

Ofta råder en påtaglig enighet om de relevanta kriterierna. Skälen för att ha vissa kriterier varierar. Bland de vanligaste är sådana som hänför sig till existensen av pro- och antiattityder och till utilistiska resonemang.

¹¹⁸ Urmson (Grading) s. 160–167.

¹¹⁹ Se också Taylor s. 50–52, som påpekar att det inte är utmärkande för värdeutsagor att de är uttryck för attityder och att emotivisterna förbiser att det finns neutrala värderingar, dvs. sådana som är varken positiva eller negativa. Jämför Wellman s. 302–303: etiskt språk är oftast emotionellt.

¹²⁰ Urmson (Grading) s. 168–173.

¹²¹ Urmson (Grading) s. 174–178. Se även Urmson (Ethics) s. 75–79 om att det faktum att det finns olika standarder för 'god' inte gör att ordet har en betydelse för varje standard. Enligt Wellman s. 301 är 'god' inte ett flertydigt ord, men det används på ett "flexibelt" sätt.

Åtskilliga grunder för att acceptera kriterier skulle vid en granskning säkert visa sig vara föråldrade: man kan t.ex. undra

why a family is better if the names of more of its former members and their relationships are recorded.

De flesta filosofiska teorier om vad 'god' betyder kan enligt Urmson skrivas om till teorier om hur man kommer fram till relevanta kriterier för godhet.¹²²

Värdeutsagor kan med framgång användas för att ge information, bara man förstår vilka kriterier som förutsätts. Oenighet i värdering kan helt enkelt bero på oenighet om huruvida kriterierna är uppfyllda (varierande kännedom eller uppfattning om faktiska förhållanden eller olika klassificeringar och bedömning vid vaghet och annan språklig obestämdhet hos kriterierna). Men det är också möjligt att man är oenig om vilka kriterier som överhuvudtaget är relevanta, och man kanske själv uppställer nya kriterier. Ofta är det förhastat att utgå från att kriterierna är givna, vilket leder till att man talar förbi varandra. I andra fall används det retoriska tricket att tala som om ens egna (kanske nya) kriterier vore accepterade (jämför Stevensons övertalningsdefinitioner).¹²³

Ibland nöjer vi oss med att konstatera att olika kriterier accepteras. Detta gäller dock enligt Urmson inte moralfrågor.¹²⁴ Men vår enda möjlighet att fortsätta diskussionen består, menar han, i att fortsätta att gradera, varvid objektet nu är kriterier och regelsystem. När vi inte enighet är inget att göra åt saken. Särskilt att beakta är att man inte kan, "when debating what criteria to use for moral grading, grade the criteria morally".¹²⁵

Det finns en grundläggande oklarhet hos Urmson. Poängen i hans framställning är att visa att värdeutsagor är väldigt lika utsagor om "sakförhållanden", och att värdestermer är väldigt lika vanliga öppna och vaga termer. Men han gör knappast något för att förklara vari skillnaderna består. Han förutsätter med andra ord, att det utan vidare går att göra dessa distinktioner, och att det "naturalistiska misstaget" är ett misstag. Han har vidare inte mycket att säga om varifrån kriterierna kommer. Hans uppfattning om oenighet påminner starkt om vad som följer av

¹²² Urmson (Grading) s. 179–181.

¹²³ Urmson (Grading) s. 181–183.

¹²⁴ Hare s. 142–143 har samma uppfattning.

¹²⁵ Urmson (Grading) s. 184–185.

Stevensons andra analysmönster. Urmson har mot denne anfört att han inte klart skiljer mellan att använda och att uppställa en standard. Han finner Stevenson alltid mer övertygande om man föreställer sig att denne avser den situationen att "This is good" yttras för att uppställa en standard.¹²⁶

Urmsons uppfattning om moral synes innefatta att moralen är analog med ett rättsligt system. (Han har i andra sammanhang uttryckt sympati för regelutilismen.) På annat sätt är hans uppfattning om att kriterier för etiska bedömningar inte kan bli föremål för etiska bedömningar knappast förklarlig.¹²⁷

Urmson har i ett senare arbete i någon mån modifierat och kompletterat den framställning som nu refererats. Det tidigare misstaget (à la Hare) att så att säga magasinera den illokutionära innebörd som "This is good" kan ha (den må vara anbefallande, berömmande, graderande, osv.) i själva ordet 'good' repareras.¹²⁸ Han vidhåller att sådana språkhandlingar förutsätter accepterade kriterier för användningen av 'god', dvs. en standard. En standard kan helt enkelt bestämmas av karaktären hos det värderade objektet (en bra stol, ett bra äpple, osv.); i så fall är fråga om "good of a kind". Men när standarden uppställs utifrån en viss synpunkt – nu talar han om "good from a point of view" – är det nödvändigt att klarare skilja mellan att använda och att uppställa en standard.¹²⁹

Som kommer att framgå av nästa kapitel är det inte tillräckligt att skilja mellan endast dessa två slag av godhet. Härtill kommer att det förblir oklart vad som avses med "point of view"; jämför t.ex. de helt olika slags synpunkter som exemplifieras i "från moralisk synpunkt", "från säkerhetssynpunkt", "från arbetarklassens synpunkt" och "från min synpunkt". Inte heller blir klarlagt i vad mån en "point of view" avgränsar en viss jämförelseklass eller en viss jämförelseklass förutsätter en bedömning från en viss synpunkt.¹³⁰

Till sist skall nämnas att Urmson uppställt en test för värdetermer med utgångspunkt i att 'god' alltid är en värdeterm:

¹²⁶ Se Urmson (Ethics) s. 64–71, 79–81.

¹²⁷ Om Urmsons teori, se Warnock (Ethics) s. 85–89, Olthuis s. 113–117.

¹²⁸ Urmson (Ethics) s. 98–99.

¹²⁹ Urmson (Ethics) s. 100–116.

¹³⁰ Se för övrigt Urmson (Ethics) s. 115–116.

a term V is favourably evaluative if, and only if, it would be an abuse of language to deny that in so far as a thing is V it is better than a non-V thing.¹³¹

Exempel på värdetermer är 'rätt', 'tapper', 'rättvis' och 'barmhärtig'. Denna test synes mig dock ge upphov till fler problem än den löser.

Jag har svårt att förstå hur språkliga regler kan avgöra vad som är gott, bra, dåligt eller ont, utom för en liten grupp ord vars betydelse måste förklaras med hjälp av 'god', osv. I praktiken är det svårt att skilja mellan (1) sådant som är gott, därför att det är uppenbart att det är gott, och (2) sådant som är gott, (a) därför att 'god' ingår i en definition av ifrågakvarande ord eller (b) definitionerna av 'god' och ett annat ord delvis sammanfaller eller liknar varandra. Vidare ger termen "abuse" upphov till problem: förutsätts inte här en negativ värdering? Inte heller beaktas skillnaden mellan att ett ord är en värdeterm i språket (S-ord) och att den är det i talet (T-ord).

Hur som helst krävs en definition av 'god'. Urmsons förslag är att 'är god' betyder:

satisfies a description such that no one can correctly dissent from a favourable evaluation (as of some kind or from some point of view) of a object that satisfies that description.¹³²

Härav blir vi inte hjälpta. Ordet "correctly" gör att vi rör oss i en cirkel eftersom en ny värdering förutsätts.¹³³ I någon mån dämpas denna invändning av att Urmson menar, att all användning av värdetermer förutsätter enighet i fråga om standarder, då i annat fall ingen kommunikation skulle kunna äga rum. Men detta antagande är överdrivet intill gränsen av en karikatyr.¹³⁴ Ofta finns ingen standard alls. Personer, som omfattar olika standarder och som vet detta, kan mycket väl tala med varandra och föra en meningsfull diskussion. De kan argumentera om

¹³¹ Urmson (Ethics) s. 123, se närmare s. 120–129.

¹³² Urmson (Ethics) s. 142.

¹³³ Se Scruton s. 86.

¹³⁴ Detsamma gäller Hertzberg (se särskilt s. 163–166). Se också – från estetiken – Knight, som menar att 'god' i estetiska sammanhang alltid bygger på kriterier eller standarder, som är alternativa och till stor del bestäms av konstnärerna själva (eller en skolbildning). För att något skall vara ett kriterium räcker det med att det används som kriterium. Vid oenighet får man nöja sig med att konstatera att 'god' används på olika sätt. Se därtill Macdonald s. 125.

vilken standard som bör användas. Ordet 'god' kan användas i formuleringen av en standard. De enda fall där det är aktuellt att tala om korrekta standarder – i motsats till lämpliga, välgrundade, icke motsägende, osv. – är när man kommit överens om att använda en viss standard eller där någon (myndighet) har kompetens att fastställa en viss standard och har gjort det.¹³⁵ Sammanfattningsvis kan därför sägas, att Urmson lämnar oss i sticket när vi vill veta varför vissa standarder är riktiga och andra inte – vilket hänger ihop med den fundamentala oklarheten hos honom: vi får aldrig veta vad en värdering är eller antas vara.¹³⁶

13.8 NOWELL-SMITHS GODHETSKRITERIER

Nowell-Smiths uppfattning om värdeutsagornas natur anknyter till Hares och Urmsons, men han förefaller att inte vara nöjd med deras ensidiga syn på det "job" som ordet 'god' utför. Han säger:

'Good' is *the* Janus-word par excellence; it is often used to do more than one job on one occasion and the logical connexions between the various jobs are what they are because the facts are what they are. ... The contextual implications of any use of 'good' are many, and varied and, on occasion, any of them can be withdrawn, a point that should make us suspicious of counter-examples. ... But there is one element which seems to be common to all cases. Although a man need have no comparison in mind when he calls something 'good', such comparisons are always implied.¹³⁷

'God' kan sålunda användas för att uttrycka eller förklara en preferens, ett gillande (detta är fundamentalt), men också för att berömma, prisa, anbefalla, rekommendera, ge uttryck för bedömningar (specialfall: bedömningar rörande skicklighet, effektivitet, nytta), ge råd, ge skäl för en handling, för att uttrycka överensstämmelse i gillande, osv., som känslouttryck, känslokriterium, för att påverka andras känslor och attityder, för att instruera, befalla, dirigera och (sekundär användning:) för

¹³⁵ Se t.ex. Altham s. 147–152.

¹³⁶ Urmson (Ethics) s. 138–146 har också en annan test för värdestermer, vilken han anser ger samma utfall som den ovan redovisade: en värdesterm ger ett yttrande en central (i motsats till perifer) "evaluative illocutionary force". De svårigheter detta uppslag för med sig är betydande och delvis identiska med de som uppkommer vid den första testen.

¹³⁷ Nowell-Smith s. 167. Om huruvida 'god' alltid innefattar en jämförelse, se nedan avsnitt 14.3(8).

att informera om fakta, rapportera faktiskt förekommande attityder och värderingar, och för att förutsäga andras attityder och värderingar.¹³⁸

När 'god' används i (värde)omdömen förutsätts, enligt Nowell-Smith, kriterier eller standarder.¹³⁹ Liksom Hare och Urmson menar han, att man kan förstå vad 'god' betyder utan att känna till vilka kriterier som är aktuella: om jag vet att en hund är bra, så vet jag också att den har

in a fairly high degree those properties which are mentioned in the list of criteria for judging dogs, although I do not know what these properties are or to what degree a dog must have them to rate as 'good'.¹⁴⁰

Det är inte alls nödvändigt att den som gör en värdering själv har en pro-attityd till det hon finner vara gott. Men även om hon bara utnyttjar en standard, som hon inte har ställt upp själv, är användningen av 'god' inte rent deskriptiv, dvs. satsen ger inte bara information om fakta. Våra standarder är alltid på något sätt beroende av pro- och antiattityder. I en värld utan preferenser finns ingen plats för värden. Eftersom 'god' används för att ange att sådana kriterier är uppfyllda som vi har på grund av beskaffenheten hos våra attityder, kan vi, menar Nowell-Smith, sekundärt bli benägna att föredra vad som räknas som gott enligt accepterade kriterier, även om det skulle vara så att den ursprungliga förbindelsen mellan kriterier och attityder inte längre finns kvar. Inte sällan vilar standarder på historisk tradition, vana eller social konvention. Vi har glömt varför vi har dem. På detta sätt kan man kanske förklara hur det kommer sig att modet kan diktera smaken (i stället för det omvända). Ibland är kriterierna helt "objektiva" i det att de kan härledas från empirisk erfarenhet och ett givet syfte, såsom när värderingar avser lämplighet, skicklighet, förmåga, effektivitet och nytta.¹⁴¹

Oenighet rörande kriteriers relevans kan uppstå helt enkelt därför att olika personer har olika attityder. Men det är också möjligt att värdera standarder, vilket dock förutsätter att man har standarder för bedömning av standarder. Standarder kan ifrågasättas i oändlighet, men Nowell-Smith menar, att denna regressmöjlighet inte kullkastar hans teori, eftersom det

¹³⁸ Nowell-Smith s. 80, 89–90, 145–159, 163–167. Se även Wellman s. 187–200, 279–284.

¹³⁹ Nowell-Smith s. 164.

¹⁴⁰ Nowell-Smith s. 165.

¹⁴¹ Nowell-Smith s. 170–177, 180–181.

är varken praktiskt eller logiskt nödvändigt att fortsätta att ifrågasätta standarderna.¹⁴²

Det finns i detta sammanhang ingen anledning att gå in närmare på Nowell-Smiths i stora delar insiktsfulla diskussion eller att utsätta den för en detaljkritik. Det räcker med att peka på likheten med Hares och Urmsons läror. Vi finner hos Nowell-Smith samma oklarhet rörande vad 'god' betyder och vad en värdering är. Alla tre nöjer sig med att hänvisa till de "jobs" ordet kan utföra, och de försöker påvisa en relation mellan ord och kriterier som dels undviker det naturalistiska misstaget, dels ger rättvisa åt att värderingar är beroende av faktiska förhållanden. Det är symptomatiskt att Nowell-Smith säger att objektivisterna har rätt i att den faktiska bakgrunden möjliggör opersonliga omdömen, men fel i att denna inkluderas i ordets betydelse, och att subjektivisterna har rätt i att förneka att 'god' står för några särskilda faktiska egenskaper och i att förbinda ordet med attityder, intressen, osv., men fel i att ignorera det faktiska underlaget (kriterierna).¹⁴³

Om de tre nämnda författarna kunnat ge en rimlig förklaring av enighet och oenighet i värderingsfrågor, så hade deras teorier varit åtskilligt mer plausibla. Men det utrymme de ger rationell argumentation, när vi väl kommit att ifrågasätta standarder, är så ringa att i vart fall etiska värderingar med deras teorier framstår som orealistiskt arationella (även om de når längre än Stevenson, som ju ansåg att sådana frågor bara kan lösas "by exhortation"). Till viss del beror detta på att de uppfattar moral som en fråga om regler och principer i analogi med ett rättssystem. Som vi kommer att märka är dock Nowell-Smiths bärande tes, att alla värderingar har sin grund i attityder, en i princip riktig tanke.¹⁴⁴

13.9 BAIERS KOGNITIVISM

Med Kurt Baier tar vi steget tillbaka in i det kognitivistiska lägret. En väsentlig del av Baiers program är att visa att värdeutsagor kan verifieras på samma sätt som utsagor om sakförhållanden. Värdeutsagor är sanna

¹⁴² Nowell-Smith s. 175. Som framgår ovan av avsnitt 12.2 not 31 betraktar Nowell-Smith en persons moraliska principer – "his vision of a Good Life" – som en sorts pro-attityder.

¹⁴³ Nowell-Smith s. 178–180.

¹⁴⁴ Om Nowell-Smith, se Warnock (Ethics) s. 93–99 och Olthuis s. 138–139. Jämför Kerner s. 207–216, 228–239, som ger betydligt mindre utrymme för rationella överväganden i fråga om kriterier.

eller falska, även om det inte alltid går att med visshet avgöra vilketdera som är fallet, men så är det ju med alla påståenden.¹⁴⁵ Värdeutsagor kan motsäga varandra, de kan vara vägledande för den som t.ex. söker efter vad som är moraliskt rätt att göra, och vi *vet* ofta att en handling är rätt eller fel (fastän det inte går att *se* detta eller på annat sätt uppfatta det genom sinnena).¹⁴⁶

Värderingar skiljer sig, enligt Baier, inte från andra jämförelser eller rangordningar (se ovan avsnitt 7.5). Värderangordningar förutsätter liksom alla rangordningar en standard. Värdejämförelser förutsätter ett syfte, en funktion, en "poäng", på vars grund kriterier, en standard, kan uppställas. Sålunda är kriterierna för 'bättre' avhängiga av syftet med jämförelsen, på ett sätt som inte är fallet vid en s.k. faktisk jämförelse (som uttrycks med t.ex. 'snabbare', 'högre' och 'tjockare'). Med denna bakgrund av kriterier kan värdeutsagor verifieras. Det finns fall som är "matters of opinion": det är helt enkelt omöjligt att ge ett säkert svar. Det finns också fall som är "matters of taste": vi nöjer oss med att ha olika uppfattningar t.ex. om vad som smakar gott. Men även utsagor om sakförhållanden kan vara "matters of opinion", och det vore absurt att hävda att alla värdeutsagor (särskilt etiska) är "matters of taste".¹⁴⁷ Värderingar kan ske med "vetenskaplig precision", om man inför ett kvantitativt beräkningssätt och använder "merit-units" (såsom vid en biltest).¹⁴⁸

Som nämnts ovan i avsnitt 7.5 skiljer Baier mellan teoretiska och praktiska omdömen. Ett värdeomdöme är ett praktiskt omdöme; dess syfte är att ge rationell vägledning.¹⁴⁹ Syftet med ett omdöme om sakförhållanden är däremot att ge en beskrivning. Detta är allt som Baier låter oss få veta om värdeomdömenas status. En skillnad som han finner vara väsentlig är följande. Det har ingen betydelse om vi ändrar kriterierna för för de ord som används i ett omdöme rörande sakförhållanden – det kan uppstå missförstånd om vad vi menar, men undanröjs dessa så uppstår inte med nödvändighet någon motsägelse mellan två personer som använder olika kriterier. För värdeomdömen uppstår däremot en

¹⁴⁵ Baier s. 54–55, 57–58.

¹⁴⁶ Baier s. v.

¹⁴⁷ Baier s. 61–66.

¹⁴⁸ Baier s. 70–71.

¹⁴⁹ Detsamma gäller för Hares teori (se ovan avsnitt 13.6). Taylor s. 62–65 ser däremot inget skäl för att värdeutsagor skulle vara enbart praktiska, dvs. ha till funktion att tjäna som vägledning för den som skall göra något (råd, rekommendationer, instruktioner, osv.).

motsägelse i motsvarande situation. Om olika kriterier används, så ges ju olika råd genom en viss utsaga. Det finns därför beträffande värdeutsagor en fråga att ställa, som är onödig beträffande utsagor om sakförhållanden: Är de använda kriterierna de rätta? Vad som är korrekta kriterier för utsagor om sakförhållanden är bara en fråga om (gängse) språkbruk. Men kriterier för värdeutsagor är, med Baiers terminologi, i behov av *validering* (vilket således kriterier för utsagor om sakförhållanden inte är). Det är på denna punkt, och inte i fråga om möjligheterna till verifikation, som värdeutsagor skiljer sig från andra utsagor. Är man bara ense om kriterierna (standarderna) så kan värdeutsagor verifieras på samma sätt som vilket annat påstående som helst.¹⁵⁰

Baier menar, att en sådan validering inte erbjuder några problem när poängen med värderingen framgår av ett visst syfte eller en viss funktion.¹⁵¹ Vad gäller andra fall koncentrerar han sig helt på frågan vad som är handlingsskäl och vilken inbördes vikt sådana har. Han finner därvid att moraliska skäl tar över alla andra. Han är övertygad om att

Practical reasoning is, roughly speaking, answering the value question "Which is the best course open to me?".¹⁵²

I denna del har hans åsikter berörts ovan i kapitlen 10 och 12. Etiska standarder valideras utifrån den moraliska synpunkten. Han försöker med liten framgång visa att hans uppfattning om en "hierarchy of reasons" är sann. Baier går inte in på t.ex. estetiska värderingar, men han är övertygad om att alla värderingar opererar med standarder och att det går att visa vilka kriterier som är bäst att använda. Denna position är inte fullt så utsatt som kan tyckas, då ju Baier lämnar möjligheten öppen att låta något vara en smakfråga, som inte ens behöver bli föremål för verifikation.

Sammanfattningsvis kan sägas, att Baier strävar efter att på ett annat sätt än Hare få värdeutsagor att framstå som rationella. Han gör det genom att försöka fylla ut vad Urmson lämnat i skugga och försöka stoppa den oändliga regress som Nowell-Smith ser som tänkbar men ofarlig.¹⁵³

¹⁵⁰ Baier s. 72–77.

¹⁵¹ Baier s. 80–84.

¹⁵² Baier s. 84.

¹⁵³ Margolis s. 19–29 redovisar en syn på värdeutsagor som i vissa hänseenden sammanfaller med Baiers. Han gör en skillnad mellan "findings" och "appreciative judgments". Denna distinktion är inte identisk med distinktionen mellan instrumentella värden och egenvärden; se därom ovan avsnitt 13.1 not 7 och nedan avsnitt 16.2(8) och t.ex. Emmet s. 119–145.

13.10 TAYLORS KONSTRUKTION

Baiers program har förts vidare av Paul Taylor i ett innehållsrikt arbete om "normative discourse". Taylor skiljer mellan värderingar i enlighet med standarder och värderingar i enlighet med regler (som ger normer för korrekt beteende). Både standarder och regler ger normer för värderingar, men bara de förra kan ge underlag för rangordningar (dvs. en jämförelse och ett ordnande av alla objekt i jämförelseklassen; i detta fall är 'god' = 'jämförelsevis god'). Både standarder och regler kan däremot användas som underlag för graderingar, varvid gradering utifrån regler tydligtvis är ett gränsfall, där det bara finns två positioner att välja mellan: antingen uppfyller beteendet regelns krav eller också gör det inte det.

Taylors distinktion framstår som konstlad. En regel ger också en standard, och standarder kan ge upphov till regler. Det finns en skillnad mellan skalära och icke-skalära standarder, men varför man ständigt skall behöva beakta den är oförklarad. Såvida det inte har saklig betydelse, nämner jag inte regler särskilt i den fortsatta redogörelsen för Taylors teori.¹⁵⁴

Enligt Taylor skiljer sig klassificeringar och jämförelser från värderingar genom den roll positiva, neutrala och negativa attityder har vid antagandet av standarder, vilka är nödvändiga vid värderingar, och däri att vi intar sådana attityder till det som värderas, men inte nödvändigtvis till det som klassificeras eller blir föremål för en jämförelse. Taylor menar, att en gradering alltid sker med stöd av en norm som förkroppsligar en pro- eller antiattityd. En positiv rangordning skulle däremot inte behöva implicera en positiv attityd, eftersom det är möjligt att samtidigt ha en negativ attityd till jämförelseklassen som helhet.

Taylor förklarar inte vad han menar med pro- och antiattityder. Han kan läsas så att man gillar något därför att man värderar det positivt, men också så att man på något sätt är positiv till det som man värderar positivt, utan att för den skull gilla det. Han säger att attityder, val, beslut och handlingar berättigas genom värderingsprocessen och tappar därvid bort den roll attityder har för uppställandet av standarder.

Stegen i en värderingsprocess är enligt Taylor följande:

- (1) antagandet av en eller flera normer;
- (2) precisering av normerna (t.ex.: om S har egenskapen P uppfyller S standarden till en viss angiven grad);

¹⁵⁴ Se t.ex. Urmson (Ethics) s. 92–94 och, om rangordningar och graderingar, ovan avsnitt 7.5.

- (3) specifikation av jämförelseklassen (dvs. fastställande av värderingens objekt; detta är oklart endast vid rangordningar);
- (4) fastställande av relevanta egenskaper hos objektet eller objekten; och
- (5) deduktion av resultatet: om eller i vilken grad objektet eller objekten uppfyller normen.

Förfarandet är enklare om normen ges genom en regel. Det räcker då med att avgöra huruvida beteendet i fråga faller under regeln, och om det i så fall uppfyller regeln eller strider mot den. Om normen ges genom en annan standard är denna i sin tur beroende, men inte bestämd, av vilken synpunkt – moralisk, estetisk, ekonomisk, osv. – som anläggs, eftersom denna ger ramen för värderingsprocessen. Helhetsbedömningar kräver värderingar av standarder som används för värderingar från vissa synpunkter.¹⁵⁵

Att värdera är för Taylor att överväga, bedöma med hjälp av standarder. Produkten av förfarandet är ett värdeomdöme.¹⁵⁶ Yttrandet av ett värdeomdöme implicerar pragmatiskt såväl en attityd (pro-, anti- eller neutral) som existensen av vissa empiriskt fastställbara egenskaper – jämför Nowell-Smith, ovan avsnitt 13.8. Härav följer att "good-of-its-kind use" – t.ex. "bra tortyrinstrument" – inte behöver innefatta att ett värdeomdöme avges. Motsvarande gäller för s.k. konventionell användning av 'god'. Det finns således inga ord som med nödvändighet gör att ett omdöme är ett värdeomdöme. Det finns inte heller några ord som är nödvändiga för att ge uttryck för värderingar. Påståenden om rena sakförhållanden, rapporter om talarens attityder, utrop och uttryck för hopp och önskan kan med hjälp av kontexten mycket väl användas för detta syfte.¹⁵⁷

Det är alltid berättigat att ifrågasätta om ett värdeomdöme är riktigt. (Ett berättigande av ett värdeomdöme får dock inte förväxlas med ett berättigande av den språkhandling varigenom värdeomdömet presenteras.) Ett värdeomdöme kan vara föremål för tro, och då uppkommer frågan om det kan vara sant eller falskt. Taylor anser liksom Baier att värdeomdömen kan *verifieras*, när vissa normer är förutsatta. Verifikationsprocessen är identisk med motsvarande värderingsprocess, med den skillnaden att den förutsatta normen inte behöver vara accepterad. Men

¹⁵⁵ Till det sagda, se Taylor s. 4–19, 21, 32–41.

¹⁵⁶ Taylor s. 41–47.

¹⁵⁷ Taylor s. 53–59, 241.

Taylor är i motsats till Baier inte beredd att tillåta, att värdeomdömen sägs vara sanna eller falska. Han anser att det är missvisande att låta likheterna med faktaomdömen föranleda att värdeomdömen och faktaomdömen helt likställs. För att faktaomdömen skall godtas räcker det med att de är verifierade. För att värdeomdömen skall godtas krävs mer. Empirisk verifikation är bara ett steg på vägen att visa att de är berättigade, och denna verifikation är som sagt egenartad för värdeomdömena.¹⁵⁸

Ett verifierat värdeomdöme måste enligt Taylor *valideras* för att vara godtagbart. Valideringsprocessen går ut på att visa

Steg 1: att den använda normen är relevant, varigenom visas att det som värderas tillhör den klass av objekt som det är korrekt att bedöma med normen;

Steg 2: att det inte finns några särskilda omständigheter som föranleder att ett undantag görs, varigenom visas att objektet är ett objekt som det är korrekt att bedöma med normen; och

Steg 3: att ingen norm är i konflikt med den använda normen eller, om konflikt råder, att den använda normen tar över den eller dem varmed den är i konflikt.

Denna validering sker enligt Taylor genom att man återoppar andra normer, dels sådana som är mer generella och från vilka den använda normen kan deduceras (steg 1), dels sådana som används för att bedöma konsekvenserna av att använda ifrågavarande norm (också steg 1), dels sådana som används för att avgöra om det är bättre att göra undantag (steg 2), och dels sådana som är avgörande för normernas "relative precedence" (steg 3). Som synes kommer normer om normer in på steg 3. Alla dessa normer är i sin tur i behov av validering, men man kommer snart till en punkt där en sådan inte längre går att genomföra. Vi har då nått fram till en "general outlook on life". I praktiken är dock en i så hög grad organiserad syn på livet mycket ovanlig. De flesta för ett tämligen inkonsekvent liv i vad gäller lösningar av normkonflikter.¹⁵⁹

Stannar vi här kommer det hela att hänga i luften. Vi kan inte utgå från att de grundläggande normerna är axiom eller intuitivt sanna.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Taylor s. 65–80; se även s. 252–255 om vetenskapens roll.

¹⁵⁹ Taylor s. 80–103 (utförlig presentation av valideringsprocessen).

¹⁶⁰ Taylor s. 103–106.

Räddningen undan dilemmat ligger enligt Taylor i att de fundamentala normerna för olika värdesystem kan *vindiceras*.¹⁶¹ Han ställer frågan: "Vad är det som gör att dessa normer är fundamentala ("supreme")?", och svarar: "Simply the fact that the person *accepts* them as supreme whenever he is asked to justify the standards and rules he has adopted."¹⁶² Detta antagande av normer kan emellertid visa sig vara pragmatiskt berättigat utifrån en bedömning av det instrumentella eller kontributiva värdet¹⁶³ hos systemet som helhet. Sammanfattningsvis:

All we can do to justify anyone's adopting a value system as a whole is to ask (invite) him to adopt it. We then ask him, first, whether the consequences of his doing so do not further certain ideals which, on reflection, he really wants to see realized in the world, and second whether living in accordance with that system is not part of a whole way of life which, on reflection, he really wants to live.¹⁶⁴

Antagandet av ett värdesystem vindiceras alltså genom att det visas leda till förverkligandet av eller utgöra del av ett visst *levnadsideal* ("a way of life"). För *någons* del är ett värdesystem vindicerat redan om det leder till förverkligandet av eller utgör del av dennes levnadsideal.

Så långt framstår vindicering som inget annat än ett krav på viss konsekvens. Vi kan t.ex. inte säga varför ett system bör ta över ett annat eller vilka skäl som bör vara relevanta inom systemet. Vi bara beslutar att det skall vara på ett visst sätt. Men Taylor bryter nu in med en fjärde nivå: ett värdesystem är vindicerat för *envar*, om det leder till förverkligandet av eller utgör del av ett levnadsideal som är "rationally chosen".¹⁶⁵ Ett val mellan levnadsideal är rationellt, om och i den mån det *fritt*, dvs. inte på ett avgörande sätt är bestämt av omedvetna motiv och inte alls

¹⁶¹ Om vindicering, se ovan avsnitt 7.3. Feigl, från vilken distinktionen mellan validering och vindicering stammar, anser den vara tillämplig också i etiken (se s. 134–139). Men som Taylor (s. 125–129) visar, blandar Feigl samman värdesystem med regler som "define a point of view". Taylor vill inte tala om vindicering av annat än värdesystem.

¹⁶² Taylor s. 128.

¹⁶³ Om dessa termer, se nedan avsnitt 16.2(8).

¹⁶⁴ Taylor s. 132, se närmare s. 129–138 och även s. 151–158. Han definierar (s. 135) "a way of life" som "a set of value systems each of which belongs to a different point of view and all of which are arranged in an order of relative precedence". Vidare: "A way of life may include a moral system, an aesthetic system, a political system, a system of etiquette and so on. Each system is made up of standards and rules arranged hierarchically, and all the systems together are arranged hierarchically."

¹⁶⁵ Taylor s. 137.

är bestämt av inre eller yttre tvång, men på ett avgörande sätt är bestämt av personens preferenser, *upplyst*, dvs. personen känner väl till aktuella levnadsideal, följderna av att följa vart och ett och vad som krävs för att förverkliga dem, och *opartiskt*, dvs. det är ”disinterested”, ”unbiased” och ”detached or objective” (sålunda får man vid valet inte ta med det ”way of life” vari man själv vuxit upp).¹⁶⁶

Det besvärar inte Taylor att han inser att det i praktiken aldrig kan vara möjligt att veta vilket levnadsideal, som det är mest rationellt att välja, och att även om alla kunde välja rationellt (på denna nivå) så är det inte säkert att de skulle nå samma resultat. Hela idén om ett rationellt val av ett alltomfattande levnadsideal är en fantasiprodukt. De krav Taylor ställer för ett sådant val är visserligen inte gripna ur luften. De är hämtade från våra erfarenheter av vad som underlättar eller förhindrar ett rationellt val, när vi samtidigt kan veta, åtminstone i efterhand, vilket alternativ som är det rätta. Men att sådana krav är uppfyllda garanterar inte att valet blir rationellt, och ett rationellt val är inte uteslutet av att de inte är uppfyllda.

Taylors försök att visa att värdeutsagor är rationella leder till en återvändsgränd. Hans prydliga system är en ideal konstruktion, som är oanvändbar och saknar påtaglig verklighetsanknytning. Ingen har någonsin haft en så klar och alltomfattande uppfattning om sitt levnadsideal som Taylor förutsätter.¹⁶⁷ Vi har sällan några värdesystem efter rättslig modell, vi har inga hierarkier av regler och standarder att ta till för att validera andra regler och standarder. Det är tänkbart att vi skulle kunna ha det, om vår intellektuella kapacitet vore större. Som det nu är, ger Taylor ingen rättvisande bild av hur de värderingar kommer till stånd som vi har förmåga att utföra. Grunden till hela hans projekt ligger i – det enligt min mening felaktiga – postulatet om ”the autonomy of normative discourse”.¹⁶⁸

Värdepredikat är enligt Taylor de ord vars kriterier är de standarder vi ”appeal to in evaluating things”. Skillnaden mellan t.ex. moralisk och estetisk godhet ligger inte i att ’god’ har olika betydelser – denna är alltid ”its use as a term expressive of a pro-attitude” – utan i att olika sorters kriterier åberopas.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Taylor s. 164–175.

¹⁶⁷ Se t.ex. Kemp s. 198–201: ingen kan välja ett helt nytt ”way of life”, man växer in i det gradvis och det är aldrig sammanhängande och ordnat i kategorier.

¹⁶⁸ Se därom Taylor s. 255–259.

¹⁶⁹ Taylor s. 308–310.

13.11 FLER TEORIER

(1) Frågan om värdeutsagornas natur upphör inte att fascinera. Hyllmeter efter hyllmeter produceras i ämnet. Men nyare förslag karaktäriseras i allmänhet av att vara variationer på gamla teman. Framförallt kan detta sägas om den *neoemotivism*, som dragit nytta av kritiken mot Stevenson (och därför avvisar dennes kausala meningsteori) och filosofins landvinningar i övrigt under det senaste kvartssekle, men som håller fast vid att en värdeutsaga uttrycker en attityd, och att en etisk utsaga uttrycker en moralisk attityd.¹⁷⁰ Vid närmare påseende finns inte mycket kvar av emotivismen, och det är inte alltid lätt att se varför man hamnat i nonkognitivism i stället för kognitivism.

Sålunda kräver Scruton att betydelsen av 'god' förklaras som sådan

that *if* used assertorically *then* it must be used by someone who has a certain attitude, and this is the meaning it has even when it is not used assertorically.¹⁷¹

Altham är mindre dogmatisk:

According to emotivism, an evaluative sentence has, as part of its point in language, the function of being a suitable vehicle for the *expression* of the speaker's attitudes or feelings.¹⁷²

Den senare formuleringen kan accepteras av många som inte kan godta emotivismens övriga ingredienser, t.ex. att en värdeutsaga inte kan vara sann eller falsk.¹⁷³ Den förra formuleringen är oacceptabel. Ingen måste utföra en viss sorts språkhandling när hon använder ett visst ord med en viss betydelse i ett påstående, även om ordet är synnerligen väl ägnat för att användas när man vill uttrycka en attityd. En förtjänst hos Scruton är dock att han betonar möjligheten till argumentation i etiska frågor och att argumentationen bygger på pragmatiska skäl.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Se t.ex. Scruton, Blackburn, Altham. Om moraliska attityder, se Scruton s. 46–54.

¹⁷¹ Scruton s. 85.

¹⁷² Altham s. 129.

¹⁷³ Utom när den används för "endorsement"; se ovan avsnitt 13.5 not 98 och Blackburn s. 124. Scruton (s. 97) förnekar, att det skulle gå att tala om sanning eller objektivitet vid värdeutsagor, och finner "suspended subjectivity" vara mer träffande än "objectivity".

¹⁷⁴ Se Scruton, t.ex. s. 79–80. – Se Williams s. 9–18 om att förekomsten av vissa emotioner och attityder ibland har betydelse för bedömningen av en persons ärlighet när hon faller ett etiskt omdöme.

Emotivism, preskriptivism och annan nonkognitivism finner stöd i tanken om en oöverbryggbar klyfta mellan fakta och värde. Som Scruton säger:

The meaning rules of the term 'good' do not give truth-conditions for the assertion that a thing is good.¹⁷⁵

I en tolkning är detta alldeles riktigt. Man lär sig inte vad 'god' betyder genom att lära sig vilka egenskaper det som är gott har. Inte desto mindre vore det ett misstag att tro att inte mer är att säga. Man förbiser då distinktionen mellan kriterierna för 'god' och vad som gör att något är gott. Man utgår från att "den deskriptiva basen" måste ange kriterier för 'god', om några finns. Men den deskriptiva basen ger inte kriterier för användningen av 'god'. Följaktligen ser man ingen annan utväg än en nonkognitivistisk teori, som tar sin utgångspunkt i vilka språkhandlingar som kan utföras med hjälp av termen i fråga. Det framstår emellertid som oförklarligt hur dessa språkhandlingar kan utföras, om man inte förutsätter att 'god' har en viss betydelse.

(2) De moderna nonkognitivisterna har övertygande argument mot vad som brukar kallas "sträng naturalism" – enligt vilken det som gör att S är god är kriterium för 'god' – men ingen modern filosof av betydenhet håller fast vid en sådan lära. Det som går under beteckningen *neonaturalism* (eller "deskriptivism") är nästan helt en moralfilosofisk ståndpunkt, till vilken jag själv anslutit mig ovan i avsnitt 12.1. Dess huvudtanke är att moralisk argumentation är bunden av materiella och inte enbart formella skäl, och att dessa skäl inte kan bestämmas godtyckligt av envar utan är avhängiga av moralens syfte. Förklaringen till detta nyväckta intresse för moralens innehåll ligger till del i – som Mary Warnock säger – att

the concentration upon the most general kind of evaluative language, combined with the fear of committing the naturalistic fallacy, has led too often to discussions of grading fruit, or choosing fictitious games equipment, and ethics as a serious subject has been left further and further behind.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Scruton s. 96.

¹⁷⁶ Warnock (Ethics) s. 145.

Den som vid sidan av G. J. Warnock¹⁷⁷ i första hand skall nämnas som exponent för en neonaturalism är Philippa Foot.¹⁷⁸ Ingen av dem är särskilt utförlig, och åtminstone Foot kan lätt förstås som om hon accepterar en sträng naturalism (vilket jag inte tror att hon gör). Hon säger t.ex.:

Criteria for the goodness of each and every kind of thing ... are always determined, and not a matter of decision.¹⁷⁹

På vad sätt kriterierna är bestämda återkommer jag till i nästa kapitel. Här behöver blott sägas, att om Foot med "criteria" avser egenskaper hos det som är gott, så är det inte enbart dessa som avgör huruvida något är gott.

(3) Jan Andersson & Mats Furberg har en teori (som avser egenvärden i motsats till instrumentella värden) som har stora likheter med Urmsons och Nowell-Smiths.¹⁸⁰ Ett värdeord har en s.k. s-betydelse ("lokutionär meningsaspekt") som skiftar och anges av utsagor om de drag, egenskaper, förmåga att åstadkomma effekter, osv. som gör att något är gott, osv. Men ett värdeord har också en s.k. b-betydelse ("illokutionär meningsaspekt") som är fast för varje värdeterm och som generellt kan uttryckas på följande sätt: "X har sådana drag att det är adekvat att ha den (av värdeordet) implicerade känslan eller attityden mot X och handla i enlighet därmed". Om värdeordet är 'god' blir b-betydelsen: "X har sådana drag att det är adekvat att hysa proattityd till X och handla i överensstämmelse med den proattityden". Enligt denna uppfattning är "X är god" en "bärrarindifferent" motsvarighet till "Jag har proattityd till X", dvs. ha "emotiv mening" (se ovan kapitel 9). Till följd av principen om adressatrelevans får en värdeutsaga praktisk funktion.

Teorin har en kärna av sanning: 'god' har sådan betydelse att skälen för att anse något vara gott kan ha att göra med attityder. Men författarnas idé om adekvans är plausibel bara beträffande emotioner (ehuru den är onödig), men inte ens där duger den för att nå det avsedda resultatet:

¹⁷⁷ Se t.ex. Warnock s. 118–125 om moralisk kunskap.

¹⁷⁸ Se t.ex. Foot, Foot (Arguments) s. 177–185 och Foot (Introduction) s. 8–9 (där hon delvis modifierar tidigare ståndpunkter).

¹⁷⁹ Citerat av Hudson (Moral) s. 301. Se vidare s. 294–304 samt MacNiven och Casey s. 44–46, vilken visar att Foot skjuter över målet när hon säger att beskrivningar "entail" (logiskt implicerar) värderingar.

¹⁸⁰ Se Andersson & Furberg (Moral) s. 132–133, 172–174, 219–227.

”Det är adekvat att känna förfäran” är detsamma som att det finns goda skäl för att känna förfäran, men av en sådan bedömning följer inte att man tagit ställning för eller emot objektet. Vad gäller emotioner är det tvärtom så, att de inte kan förklaras om man inte redan vet vad värderingar är. Således: attityder är inte ”adekvata”, och känslor är inte relevanta i sammanhanget. Teorin beaktar inte skillnader mellan känslor, attityder och handlingar, och den beaktar inte att det inte är nödvändigt att särskilda, identifierbara, attityder är knutna till de enskilda värdeorden.¹⁸¹

(4) Den teori om värdeutsagor som mest liknar den som kommer att framföras i det följande har presenterats av Robert Fogelin.¹⁸² Han menar att värdeutsagor är påståenden, som inte tillskriver referenten någon materiell egenskap, utan säger något om ”the status of the grounds on behalf of some expression concerning it”.¹⁸³ Eftersom värdeutsagor ibland har preskriptiv innebörd, dvs. de ger svar på en begäran om ledning och ger inte bara information, ser han det vara naturligt att anta, att en värdeutsaga anger ”the status of the grounds” för en ”prescription”. Värdeutsagor är alltså ”assertions concerning the status of the grounds on behalf of a prescription”.¹⁸⁴ När man säger att S är gott, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften ”Välj S!”, och när man säger att S är bättre än T, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften ”Välj S före T!”.¹⁸⁵ Med ”välja” avser Fogelin ”all those modes of action that are *for* a thing”.¹⁸⁶

En av fördelarna med Fogelins lösning, jämförd med en nonkognitivistisk teori, är att den gör det möjligt att förklara användningen av ’god’ i andra tempus än presens och i (kontrafaktiska och andra) hypotetiska satser.¹⁸⁷ (Potentiella val är lika relevanta som aktuella val.) Fogelin säger också bl.a. att man vid yttrandet av en värdeutsaga ofta förutsätter standardgrunder, som kan avvika från personens egna, och att värdeutsagor kan vara rent deskriptiva, nämligen när de relevanta grunderna är välkända.

¹⁸¹ Se därom Sumner s. 395.

¹⁸² Fogelin s. 136–166, 171–172.

¹⁸³ Fogelin s. 140.

¹⁸⁴ Fogelin s. 146.

¹⁸⁵ Påståenden som anger grader av värde måste enligt Fogelin s. 169–170 översättas till komparativa påståenden: ”Mycket bra” = ”Bättre än de flesta”.

¹⁸⁶ Fogelin s. 152.

¹⁸⁷ Fogelin s. 158–160.

Fogelins teori är en vidareutveckling av idéer hos Urmson, Hare och Nowell-Smith. Inflytandet från Hare är särskilt märkbart genom den roll en föreskrift ges i analysen. Anledningen till detta synes emellertid främst vara att Fogelin vill uppnå kongruens mellan analysen av modala termer och analysen av värdetermer (grunder för påstående – grunder för föreskrift). Ingenting går förlorat och åtskilligt vinnas i klarhet, om man avstår från allt tal om föreskrifter och i stället säger att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S' och 'S är bättre än T' betyder 'Det finns starkare skäl att välja S än att välja T'.

För att bilden inte skall bli alltför enkel ger Fogelin plats för två variabler i sin analysformel.¹⁸⁸ Med det förenklade skrivsättet får vi:

(a) "Det finns (adekvata) *skäl av visst slag* för att välja S" – det substantiv som 'god' modifierar kan ge ledning för specifikationen av vilka skäl som är relevanta, liksom angivelser om på vad sätt S är bra eller god: bra såsom T, bra på att göra x, bra för A, osv.

(b) "Det finns (adekvata) skäl för att välja S *på visst sätt*" – medan 'god' är "topic-neutral", så är t.ex. 'välsmakande' inte det: en specifikation av sättet att välja (att smaka på) är förutsatt.

Värdeteori blir för Fogelin läran om vad det finns skäl att välja, dvs. det väsentliga blir frågan "Vad är gott?" och inte "Vad betyder 'god'?".

There will always be as many kinds of value as there are kinds of reasons that can be brought forward on behalf of a prescription.¹⁸⁹

Styrkan hos naturalisterna är att de sysslat med vad som är gott och inte med 'gott' – utan att de kanske var helt klara däröver. Styrkan hos Fogelin är insikten om att värderingar har att göra med pragmatiska skäl, även om denna tanke förblir tämligen outvecklad. Som vi skall se i nästa kapitel är hans teori alltför enkel.

Jag har redan nämnt att han drar in begreppet föreskrift i analysen. Härtill kan ytterligare sägas, att S kan vara bra eller god, trots att det inte finns något skäl för en föreskrift att välja S. Det kan finnas skäl för att välja S, utan att det behöver finnas skäl för ett val av S, nämligen om det

¹⁸⁸ Fogelin s. 162–165. Han har inte mycket att säga om vad som är skäl för att välja eller vad som menas med att skälen skall vara adekvata. Som "spekulativ hypotes" framför han tanken, att om en person "desires" att göra något så har hon prima facie skäl för att göra det (dvs. om hon "desires" en sak, så anser hon att den är bra eller god); se s. 179–180.

¹⁸⁹ Fogelin s. 182, se närmare s. 180–183.

finns starkare skäl att välja något annat. S är bra, men T är bättre. En första modifikation är därför befogad till i linje med vad jag funnit hos C. C. W. Taylor, som säger att "a good x" är "an x which one would have a reason to choose in the appropriate circumstances".¹⁹⁰

Denna modifikation är dock otillräcklig: allting som kan vara bra eller gott kan inte väljas (även om man ger 'välja' en så vid betydelse som Fogelin gör). Jag kommer därför i nästa kapitel att tillgripa en mer generell formel, som utnyttjar uttrycket "skäl för att vilja". I denna explikation finns en åtminstone ytlig likhet med John Rawls' teori om "goodness as rationality", som inledningsvis presenteras på följande sätt:

A is a good X if and only if A has the properties (to a higher degree than the average or standard X) which it is rational to want in an X, given what X's are used for, or expected to do, and the like ...¹⁹¹

(5) Det finns också vissa likheter mellan vad som sägs i nästa kapitel och Paul Ziffs teori om 'good'. Enligt Ziff betyder 'good' "answering to certain interests". Han framhåller, att någons "interest" inte behöver vara korrelerat med dennes behov, begär, mål, syften, gillanden, önskningar, osv. – detsamma gäller för övrigt för skäl att vilja eller välja – men Ziff gör inte ens något försök att klargöra vad han menar med "interest".¹⁹² Ziffs detaljanalyser är emellertid utomordentligt givande.

(6) Såsom har framgått kan jag inte finna någon av de anförda teorierna vara övertygande i sin helhet. I de närmast följande kapitlen skall jag därför försöka komma litet längre. Målet är därvid att uppfylla följande common sense-betonade krav (om vi fortfarande använder "S är god" som typexempel på en värdeutsaga): en acceptabel teori skall

- (1) beakta, att om A säger att S är god, så säger hon något om S;
- (2) kunna förklara hur motsägelse är möjlig;

¹⁹⁰ Taylor (Notice) s. 294.

¹⁹¹ Rawls s. 399, se närmare s. 395–452, 567–577. Rawls' framställning är svårtillgänglig och oklar. Se även Richards s. 286–288.

I Hare (Good) s. 79 finner man en annan förklaring av vad 'god' betyder än den som Hare brukar framföra. Han säger att 'god' betyder ungefär "having the characteristic qualities (whatever they are) which are commendable in the kind of object in question"; observera här den vanliga betoningen på egenskaper hos objektet och att problemet skjuts framför: "commendable" betyder ju 'värd att anbefalla'.

¹⁹² Se Ziff t.ex. s. 210–213, 218–227 och 247.

- (3) kunna förklara hur rationell argumentation är möjlig;
- (4) kunna förklara hur yttrandet kan ha en särskild förmåga att påverka och framkalla känslor, attityder och handlingar; och
- (5) kunna förklara hur yttrandet kan vara särskilt ägnat för att uttrycka känslor och attityder.¹⁹³

¹⁹³ Se t.ex. Frankena s. 89–92, 94–96, Margolis s. 122–129 och främst Andersson & Furberg (Moral) s. 203–204, som upptar de fyra första kraven, men i stället för det femte kräver att teorin skall kunna förklara hur det kommer sig att ”X är god” används korrekt, endast ”om en viss attityd, känsla eller handlingsbenägenhet inför X är adekvat i en given situation”; av skäl som anges i avsnitten 8.6 not 22, 8.11 not 44 och 13.11 är ett sådant krav missriktat.

TERMEN 'GOD'

'God' och 'bra' har samma betydelse, fastän deras användningsområden bara delvis täcker varandra. Jag ser det i detta sammanhang som ointressant varför vi har två ord för ett begrepp – det ena med germanskt och det andra med romanskt ursprung – och erinrar bara om att 'god' synes ha företräde vid moraliska bedömningar och i hedoniska utsagor. Jag ser inte heller någon anledning att ständigt skriva ut båda orden. 'S är god' och 'S är bra' skall därför på många ställen i det följande läsas som 'S är god eller bra'.

14.1 INDIVIDGODHET OCH FAKTUMGODHET

Den ledande tanken i Fogelins analys av värdeutsagor (se avsnitt 13.11(4)) är att ett påstående att något är gott kan ersättas av ett påstående att det finns skäl att välja detta något. Jag tror att denna tanke är riktig i så måtto att vi genom att utveckla den kommer ett långt stycke på vägen att förklara vad 'god' betyder. Att den inte duger för att förklara alla fall är alldeles tydligt. Sålunda faller det genast i ögonen att fakta är logiskt omöjliga att välja. Om subjekttermen i "S är god" är ett nominaliserat påstående (exempel: "Det var bra att du tog med dig en pizza"), så måste således en annan analys tillgripas.

Att någon vill att p är bl.a. detsamma som att hon anser att det finns skäl att åstadkomma ett p eller, om det är så att p, förhindra att det blir så att icke-p. (Se ovan avsnitt 10.3.) För att skilja denna form av viljande från andra kommer jag att något oegentligt säga att den karakteriseras av

att vederbörande har skäl att vilja att p (mer korrekt vore att säga att hon har skäl att vilja åstadkomma att p eller förhindra att icke-p; skälen för att vilja göra något är desamma som skälen för att göra detta).

När subjekttermen i 'S är god' är ett nominaliserat påstående – det som är bra är då faktiskt utförda handlingar, faktiska tillstånd, händelser, osv., – kan vi tala om *faktumgodhet*, och vi kan uppställa följande analysmönster:

'Att p är bra' (= 'Det är bra att p') = 'Det finns skäl att vilja att p'.

Att det är bra att p är, med andra ord, detsamma som att det finns skäl att åstadkomma att p (det nominaliserade påståendet avser då att något blir fallet: det är bra nu att något blir fallet senare) eller att det finns skäl att förhindra att icke-p (det nominaliserade påståendet avser då att något är fallet: det är bra nu att något är fallet nu). 'Det blir bra att p' blir lika med 'Det kommer att finnas skäl att vilja att p' och 'Det var bra att p' detsamma som 'Det fanns skäl att vilja att p'. Det är möjligt att säga att det *är* bra att något hände, men då avses ändå ett samtida faktum: att något har hänt, är gjort, osv.

Det som är bra är vid faktumgodhet föreliggande och med visshet beräknade fakta. Det handlande vartill de relevanta skälen är knutna behöver däremot inte vara något "faktiskt". Det är likgiltigt om någon människa kan åstadkomma att p respektive förhindra att icke-p. Allt som sägs är att det finns skäl att åstadkomma att p respektive förhindra att icke-p (oberoende av hur detta skulle gå till och oberoende av om det står i mänsklig makt).

Vad beträffar *individgodhet* kan vi i enlighet med Fogelins analys välja detta mönster:

'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att välja S' = 'Det finns skäl att välja S'.

'S' kan här ersättas av namn eller beskrivningar av personer, saker, djur, handlingar, tillstånd, händelser, osv., som är utpekade som individer eller som medlemmar i en viss klass av individer. Det skall betonas, att "välja" här inte behöver hänföra sig till ett val i en klass av individer. Ordet "välja" har närmast rollen av en generell verbfras (en precisering av "göra x" till enbart transitiva verb). Om sålunda en jämförelse mellan individer inte är nödvändig, så sker dock alltid en jämförelse mellan att S har de egenskaper, vars existens konstituerar pragmatiska skäl, och att S inte har

dessa egenskaper. S är med andra ord alltid bättre än S skulle ha varit utan vissa egenskaper. (En följd härav är att det är bättre att välja S än att inte välja S, när inga andra individer än S är aktuella.) Se vidare avsnitt 14.3.

Har då 'god' (minst) två olika betydelser? Jag tror inte det. Som vi kommer att se i de närmast följande avsnitten finns det fall av individgodhet som inte låter sig förklaras med nyss anförda analysmönster. Om vi skall ha en gemensam formel för alla fall av individgodhet, får vi därför tillgripa en mer generell:

'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan'.

Härav följer att 'S är god' alltid, alltså även vid individgodhet, betyder 'Det finns skäl att vilja att p'. Men vi har förstås ingen för alla fall gemensam formel om inte innehållet i 'p' anges.

Om det är sant att p, så är det ett faktum att p, och något större våld på vanligt språkbruk synes inte äga rum, om vi säger att ett faktum då existerar. I detta föga upplysande ord: 'existera', har vi i så fall nyckeln till en gemensam formel. Om det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan som S är, så kan man lika gärna säga, att det finns skäl att vilja att S existerar. Som generell formel får vi sålunda:

'S är god' = 'Det finns skäl att vilja att S existerar'.

Om vi sätter in 'att p' som subjekt, så skall alltså 'Att p är bra' översättas till 'Det finns skäl att vilja att att p existerar', vilket inte gärna kan tolkas på annat sätt än som just 'Det finns skäl att vilja att p'.

Om 'S' hänför sig till en individ och en individ som kan väljas – vilket de flesta kan – är skälen för att vilja åstadkomma att S fortsätter att existera också skäl för att välja S. En analys i Fogelins anda blir därför inte onödig, utan skänker en viss konkretion åt vad som är skäl för att vilja att S existerar, utom i de fall där individen inte kan väljas. I dessa senare fall torde man dock kunna finna ett annat gemensamt drag. Skälen för att vilja att S existerar kan sammanfattas i uttrycket "S gör gott", dvs. S har sådana verkningar att dessa är att tillskriva faktumgodhet eller till sin art är sådana att de på annan grund kan sägas vara goda.

'S är god' är en obestämd sats. Den säger att det finns pragmatiska skäl i en viss riktning, men den säger ingenting om vem som har skälen. Men handlingsskäl är alltid personers handlingsskäl. I motsats till teoretiska skäl är de beroende av individers och grupperns gillanden och belägenhet,

inklusive behov, förmåga och handlingsmöjligheter i övrigt. Utan motsägelse kan det finnas skäl för A att välja S utan att det finns skäl för B att göra det. Härav följer, att det alltid är möjligt att precisera 'Det finns skäl att ...' till 'Det finns skäl för A att ...'. Vad som då sker är att den eller de som har skäl att vilja att S existerar anges. *Referensgruppen* bestäms. Men observera att detta inte går att göra med bibehållande av formuleringen 'S är god'. 'S är god' betyder bara 'Det finns skäl för vem det än må vara att vilja att S existerar'. Anger man referensgruppen, så har man preciserat 'S är god' och en precisering har alltid en annan betydelse än det som preciseras.¹

En metamoralisk tes av innehåll att man skall maximera godhet är utan informativ funktion: den säger bara att vi skall göra det som det finns (mest) skäl att göra.²

Jag kommer i det följande inte att säga något särskilt om motsatsen till 'S är god eller bra', dvs. 'S är dålig eller ond'. S är dålig om och endast om det finns skäl att vilja att S inte existerar. Jag erinrar dock om vad som sagts i avsnitt 10.3 om att negativa handlingsskäl är i grunden primära: undanröjt obehag går före fortsatt behag. Detta beror på att upplevt obehag i motsats till upplevt behag med nödvändighet innefattar böjelser till vissa handlingar. Det dåliga är därför generellt mer gripbart än det goda. Det är ingen tillfällighet att Dante Alighieri lyckades göra Helvetet åtskilligt mer åskådligt än Himlen.

14.2 HEDONISK GODHET

Vi kan nu klara ut varför proattityder så ofta förknippas med 'god'.³ Som vi har sett⁴ är typfallet av att A har skäl att göra x att hon tror, att hon kommer att uppleva behag om hon gör x, dvs. hon tror att hon har en probållning till att göra x. I denna situation kan hon lika gärna säga att hon tror att det är bra att göra x. Hon har ju skäl att välja att göra x. Härav följer inte att subjektivisterna har rätt.⁵ 'S är bra' betyder aldrig 'Jag gillar S'. 'S är bra' innebär bara att det finns skäl att (t.ex.) välja S. Skälet att välja S (dvs. att göra x) råkar i detta fallet vara att den som säger

¹ Se ovan avsnitt 6.2 och även Ziff s. 232–236.

² Se Margolis s. 102–103.

³ Se Margolis s. 110–111. von Wright s. 85 kallar det hedoniskt goda för "a form of goodness".

⁴ Se ovan avsnitten 10.4 och 10.5.

⁵ Om subjektivismen, se ovan avsnitt 13.2.

att S är bra gillar S. För att A med "S är bra" skall kunna uttrycka en pro-hållning krävs endast att det av sammanhanget framgår att det relevanta skälet för att välja S är att vederbörande gillar S. Man kan tala om att man gillar S utan att uttryckligen säga att man gillar S, om en åhörare förstår att "S är bra" avses uttrycka detsamma som "Jag har skäl (nämligen: Jag gillar S) för att välja S". Ingenting behöver vara antytt om varför A gillar S, dvs. om vad det är hos S som gör att hon gillar S. Hon kanske inte själv har någon uppfattning därom.

"Om jag gillar S, så är S bra" kan således sägas vara en nödvändigt sann sats. Men det omvända gäller inte: jag behöver inte gilla det som är bra. Hedoniska skäl tar sikte på bara en del av pragmatisk argumentation.

Vidare kan sägas, att "Att uppleva behag är gott" är en nödvändigt sann sats. Men detta är inte ett utslag av naturalism. I så fall vore det tänkbart att påståendet är osant. Av explikationen av begreppet handlingsskäl följer emellertid att det är en tautologi, att man har skäl att åstadkomma att man upplever behag. Däremot är det tänkbart, att ett påstående om att ett visst specificerat medvetenhetstillstånd innefattar behag är osant. Man kan därför informera om att ett sådant medvetenhetstillstånd innefattar behag genom att säga "Att uppleva detta är gott". Påståenden som bygger på primärt hedoniska utsagor är dock tämligen ovanliga. Hedoniska skäl för att säga att något är gott är vanligen sekundära, dvs. det som är gott är något som orsakar eller tenderar att orsaka medvetenhetstillstånd som innefattar behag (eller frånvaro av obehag).⁶ Att skälen är primärt hedoniska torde vara mest vanligt när 'god' används adverbialt i kombination med 'luktar', 'smakar' och 'känns', t.ex. i "Vinets smakar gott". Men observera, att samma sak kan sägas så att skälen blir sekundärt hedoniska: "Vinets smak är god" eller "Att dricka detta vin är gott". Den sista av dessa formuleringar har fördelen att det framgår att gillandet är dispositionellt.

"Vinets smakar gott" och "Vinets smak är god" kan läsas så att antingen episodiskt eller dispositionellt behag eller gillande är relevant. När existensen av en inställning (en episodisk attityd) utgör det relevanta skälet är tanken på ett val främmande. Vi har här att göra med ett av de fall av individgodhet, där det inte duger att säga att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S'. Att jag upplever behag av att känna smaken av vinet (nu) kan vara ett skäl för att välja vinet (om jag tror att vinet fortsättningsvis, oftast eller alltid har den smaken och att jag framgent kommer att uppleva behag vid smaken). Men den behagliga upplevelsen kan inte ge

⁶ Om primärt och sekundärt hedoniska utsagor, se avsnitt 8.10 vid och i not 39.

ett skäl för att välja smaken eller vinet såsom episodisk ”producent” av smaken. Om ett val är aktuellt så har det redan ägt rum, kanske därför att jag trodde att vinet skulle smaka gott. Gillandet ger emellertid ett skäl för att vilja att vinet är sådant det är, för att vilja att det skall fortsätta att smaka som det gör, emedan det ju åstadkommer att något händer som är (nödvändigtvis) gott, nämligen att jag upplever behag.

En annan sak är att det endast undantagsvis finns anledning att skilja mellan inställningar och hållningar som rationella faktorer. Normalt är det så att om S ger behag nu, så kan man förutskicka att S brukar ge behag. Men motsatsen är tänkbar – t.ex.: ”Jag tycker inte om att dansa (hållning), men jag tycker om att dansa nu (inställning)”.

Om vi som skäl för att S är god i stället för en attityd hänvisar till de egenskaper hos S som är kausalt relevanta för att ett behagligt medvetenhetstillstånd skall åstadkommas, så flyttar vi bara blickpunkten från själva gillandet till vad som – en smula oegentligt – brukar kallas skälen för att gilla. Förekomsten av dessa egenskaper har ingen särskild ställning som skäl för att hålla något för gott. Man kan lika väl lägga tyngdpunkten på orsaksrelationen.

Som vi såg i föregående avsnitt är ’S är god’ ett opersonligt uttryck. Satsen anger inte vem som har skälen i fråga. Det finns ingen nödvändig relation till den som yttrar satsen, men det finns nödvändigtvis en relation till en eller flera personer. Säger A att något är gott, så menar hon ofta att hon själv har skäl att välja det, t.ex. därför att hon tycker att det smakar gott, men lika gärna kan en helt annan referensgrupp vara förutsatt (t.ex. ”enligt de flesta”, ”enligt gängse smak”).⁷

Om ”S är god” bygger på primärt hedoniska skäl och dessa är relaterade till den egna personen är satsen inkorrigerbar, om man bortser från oärlighet och språkliga misstag; det är ju logiskt omöjligt att skilja mellan verkligt och skenbart behag.⁸

Att jag här har uppehållit mig vid hedoniska skäl skall inte tas som ett uttryck för att dessa skulle vara de vanligaste eller viktigaste, när det gäller att motivera varför något är bra eller gott – låt vara att de på sätt som jag försökt utreda i kapitlen 10–12 har ett visst samband med allt som kan vara handlingsskäl (vilket ju inte är detsamma som att alla handlingsskäl är hedoniska skäl).

⁷ Se nedan avsnitt 14.6 vid not 53 att tillägg såsom ”enligt de flesta”, ”enligt A”, osv. också kan gälla vem som anser att S är god på något sätt.

⁸ Se ovan avsnitt 8.8 (slutet) och von Wright s. 75–77.

14.3 PRECISERINGAR AV "S ÄR GOD"

Den förklaring av vad 'S är god' betyder som givits i avsnitt 14.1 må vara riktig: vi är ändå föga hjälpta därav. Satsen är så obestämd att den sällan skulle ha någon funktion vid språklig kommunikation. T-satsen "S är god" är praktiskt taget alltid elliptisk. Den kan kompletteras på en rad olika sätt. Flera typer av kompletteringar är möjliga samtidigt. Den närmaste uppgiften blir att försöka ange de viktigaste sätten att komplettera "S är god". Det kommer därvid att visa sig att ett sätt kan innefatta eller delvis sammanfalla med ett annat. (Rörande elliptiska satser hänvisas till avsnitt 5.8.)

För individgodhet och faktumgodhet gemensamma kompletteringar

De i detta underavsnitt upptagna kompletteringarna är gemensamma för individ- och faktumgodhet. I nästa underavsnitt redovisas några som bara gäller för individgodhet. Anledningen till att det går att göra en sådan skillnad kan kort anges som att individer, men inte fakta, kan vara bra av sitt slag. (Ibland kan det dock vara tillfälligheter i formuleringar som avgör om vi har ett fall av individgodhet eller faktumgodhet: t.ex. "Det var bra att du gjorde x" kan i vissa situationer vara detsamma som "Att göra x, som du gjorde, var bra".)

Samtliga kompletteringar i detta underavsnitt hänför sig till predikatsuttrycket ("är god").

(1) "S är god" = "S är god *för* A" = "S är god *från* A:s *synpunkt*".

Kompletteringen "för A" begränsar de relevanta skälen för att välja S eller vilja att S existerar. Att S är bra för A är inte detsamma som att just A har skäl att vilja att S existerar; det är inte referensgruppen (se ovan avsnitt 14.1) som anges genom "för A", även om det naturligtvis ofta är så att skälen är rent egoistiska. (Om altruistiska skäl, se ovan avsnitt 10.9.) S kan emellertid också sägas vara bra för sådant som inte kan ha några skäl – bilen, Sverige, djurlivet, osv. Att S är bra för min bil hindrar ju inte att S också är bra för mig; tvärtom är det bra för mig genom att vara bra för min bil. Någon kontrast med "för mig" är inte åsyftad såsom fallet är när en persons skäl är altruistiska eller moraliska.⁹

⁹ Se t.ex. Barry s. 11–15, som skiljer mellan värderingar som är "privately-oriented" och sådana som är "publicly-oriented".

(2) "S är god" = "S är god *från en viss sorts synpunkt* (aspekt, perspektiv)".

De relevanta skälen är lika varierande som det finns olika sorters syften och normer för mänskligt handlande. Ett vanligt sätt att avgränsa aktuella mål, inklusive uppfyllandet av normer, är att ange *intresseområdet*: S är bra eller god från politisk, moralisk, estetisk, militär, idrottslig, medicinsk, stilistisk, teknologisk, juridisk, ekonomisk, osv. synpunkt.¹⁰

(3) "S är god" = "S är god *under vissa omständigheter*".

Denna komplettering lappar i hög grad över dem som anges under (4)–(7), eftersom det går att få med begränsningar som avser omständigheterna i formuleringen av vad man vill göra eller vill skall hända. I stället för "S är bra att skriva med när det regnar (om man vill skriva)" säger vi hellre "S är bra att skriva med, om man vill skriva när det regnar". – Ett exempel på att något är gott under vissa omständigheter, vilket inte tillåter någon omskrivning till andra kompletteringssätt är dock lätt att finna på sinnesintryckens område: "S smakar gott, när man är väldigt törstig".

(4) "S är god" = "S är god, *om man vill göra x*".

(5) "S är god" = "S är god, *om man vill att p*".

Vi har här två formuleringar av *utilistisk godhet*, av vilka den senare omsluter den förra. (5) är för övrigt så vitt formulerad att den i sig rymmer alla kompletteringar av predikatsuttrycket "är god". Att även (4) till stor del sammanfaller med andra kompletteringar framstår som särskilt tydligt om man betänker att "att vilja nå ett visst mål" är ett sätt "att vilja göra x".

Att S är bra betyder i detta fall, att det finns skäl att vilja att S existerar, om man vill nå det resultat som utpekats genom verbfrasen "göra x" (däribland att man håller på att göra något) eller om man annars vill att det skall vara eller bli fallet som anges i satsen "att p". S är utilistiskt god om S är kausalt relevant för utförandet av x eller för att p skall bli eller fortfara att vara fallet. S kan vara kausalt relevant antingen positivt – genom att bidra till förverkligandet eller bibehållandet av något – eller negativt – genom att förhindra att ett mål nås eller ett tillstånd bibehålls. Det som är kausalt relevant kan medföra faktiska förändringar som blott

¹⁰ Se t.ex. Barry s. 11.

så att säga ändrar klimatet för handlingars utförande, t.ex. genom att stärka en persons förmåga att göra något, ge skydd mot sådant som skulle kunna förhindra ett måls uppnående, öka förutsebarhet, trygghet, pålitlighet och höja kvaliteten hos saker och tjänster som är av betydelse i sammanhanget.

S kan således allt efter omständigheterna vara positivt kausalt relevant för x, kausalt irrelevant för x och negativt kausalt relevant för x. I det första fallet är S bra, om man vill göra x, i de andra fallen är S dålig. Men man kan lika väl säga, att S i det första fallet är *nyttig*, i det andra fallet onyttig, men oskadlig, och i det sista fallet skadlig. När vi säger att något är nyttigt eller utilistiskt bra är bakgrunden ofta den att också målet förutsätts vara bra eller gott, fastän inte enbart utilistiskt. Kroppslig och själslig hälsa, en persons välfärd och ett samhälles välfärd är exempel på sådana (generellt formulerade) mål. Det är med dylik bakgrund vi talar om goda vanor, seder, lagar, gärningar och egenskaper.¹¹

För att det faktiskt skall finnas skäl att välja S är inte nödvändigt att man redan har ett mål; det är nog om det är möjligt att man kommer att vilja göra x. Detta återspeglas i satsen "S är bra att ha (i beredskap, till hands)", som närmast kan översättas till "S är bra, om man vill göra x, och det är tänkbart att något händer som gör att man vill göra x".

När de relevanta skälen är hedoniska, blir "om man vill göra x" eller "om man vill att p" överflödiga tillägg, eftersom det är logiskt nödvändigt att man vill uppleva behag.

För individgodhet särskilda kompletteringar

(6) "S är god" = "S är *särskilt* bra *att göra x med*, om man vill göra x".

Vad som här avses kan sammanfattas med att S är bra som *instrument*. S är inte bara utilistiskt bra utan därtill på något sätt särskilt bra. Det som är instrumentellt dåligt måste nämligen vara utilistiskt bra. Ett instrument är alltid ett medel för att nå ett mål. Det som inte är ett medel, dvs. är dåligt utilistiskt sett, är varken bra eller dåligt instrumentellt sett (utan odugligt). Det går fortfarande att skriva med en dålig penna.

Om 'bra' är satt i attributiv position ("S är en bra penna"), så är inte givet att 'bra' ger uttryck för instrumentell godhet, men det är mycket vanligt att så är fallet när den modifierade termen betecknar en artefakt

¹¹ Se närmare von Wright s. 41–51, 116–118 och även Baier (Value) s. 45–46.

eller något som annars förutsätts tjäna ett eller flera syften. Tillverkade saker är i allmänhet tillverkade i syfte att kunna användas på ett visst sätt: en kniv för att skära och sticka med, en laxkniv för att skära rökt, gravad och rimmad lax med, en brödkniv för att skära bröd med, en scoutkniv skall kunna användas för att tälja med, fjälla fisk, m.m. Det skulle knappast finnas anledning att skilja mellan (4) och (6), om vi inte hade saker tillverkade för att tjäna bestämda syften. Det går nämligen alltid att ändra verbfrasen: det som är instrumentellt bra, om man vill göra x, är utilistiskt bra, om man vill göra x på ett visst sätt.

I stället för att säga "Pennan är bra att skriva med (om man vill skriva)" säger vi helt enkelt "Pennan är en bra penna". Eftersom vi känner det normala syftet med att använda pennor (poängen med att tillverka pennor) förstår vi genast vilket verb som är relevant. Det ligger därför en kärna av sanning i påståenden som "Att veta vad ett bord är, är att känna till dess funktion" (även om man kanske kan identifiera t.ex. ett bord utan att behöva känna till vad det skall användas till). Den med sådana yttranden kopplade tesen om att man vid "funktionella termer" skulle kunna härleda vad som konstituerar en bra S från vad 'S' betyder är felaktig, eftersom man inte vet hur väl S måste fungera för att vara en instrumentellt bra S – ehuru man vet att den är utilistiskt bra om den överhuvudtaget fungerar (men det är inte denna form av godhet som är intressant: en penna blir inte en bra penna bara för att den duger att skriva med).¹²

Ett annat sätt att ge uttryck för instrumentell godhet är att säga t.ex. "S är bra såsom penna". På samma sätt som tidigare får vi fram det relevanta verbet genom att vi känner till hur pennor skall användas. Men i detta fall har vi inte bara den möjligheten att S är en penna – och som sådan bra – utan också att S inte är en penna (utan t.ex. ett läppstift), men likväl är bra att skriva med, dvs. använda på samma sätt som en penna. S behöver således inte vara bra av sitt slag för att vara instrumentellt bra. En bra penna kan vara sämre som penna än något som inte är en penna.¹³

Om S är instrumentellt bra, måste S besitta egenskaper som är kausalt relevanta för uppnående av målet (att göra x). Som vanligt kan förefintligheten av dessa egenskaper åberopas som skäl för att välja S. Men det

¹² Jämför Conway s. 590–592. Om begreppet *funktion*, se Wright. Y är en funktion hos X, om X finns någonstans för att X åstadkommer Y och Y är en följd av att X finns där.

¹³ Till det sagda, se von Wright s. 19–24, 163, Stevenson (Facts) s. 228–230, Hare s. 99–103, Gauthier s. 76–80.

väsentliga är ändå (de framtida) resultaten av att använda S och det är inte säkert att man alltid vet vilka egenskaper hos S som är kausalt relevanta.¹⁴

Ett instrument är något som används av någon, även om ett sådant påstående får ges en mycket vid tolkning när "instrumentet" bara är att man gör x på ett visst sätt. Instrumentets grad av brukbarhet kan vara olika beroende på vem som använder det. En *personrelatering* av den sort som anges under (1) i föregående underavsnitt kan därför vara befogad: t.ex. "S är bra för mig (för barn, för lekmän, för handikappade, osv.) att göra x med, om man vill göra X".¹⁵

Att A t.ex. tycker om att hålla en viss kniv i handen kan ha betydelse för dess användbarhet, den grad av nytta den gör. Att den är bra att skära med kan alltså kausalt bero på att A har en prohållning till (att hålla i) den. Varje prohållning kan emellertid inte ha sådan verkan: det kan inte påverka dess användbarhet som kniv att A tycker om den därför att den tillhörde hans farfar.¹⁶

(7) "S är god" = "S är god, *om man vill ha någon eller något som gör x bra*".

"S" hänför sig här inte till någon eller något som man kan göra något med, utan till någon eller något som själv(t) kan göra något, dvs. till människor, företag och andra juridiska personer, djur, maskiner, m.m. Också här kan vi använda formlerna "S är bra såsom ..." och "S är en bra S". S kan sålunda vara bra såsom t.ex. schackspelare, general, löpare, president eller affärsman och S kan vara en bra schackspelare, general, osv. Om S är bra som general är han sådan att det finns skäl att vilja att han är sådan (= skäl att välja honom), om man vill ha en general. Men det räcker inte. S är inte bra som general bara därför att han kan göra det som en general skall göra. Han måste kunna och – eftersom det rör sig om människor – vilja göra det han skall göra på ett bra sätt. Detta framgår klarare, om vi tar en term av vilken det genast framgår vad man vill att S skall göra, t.ex. 'löpare'. S är en bra löpare, inte bara om han kan löpa, utan först

¹⁴ von Wright s. 26–27.

¹⁵ von Wright s. 27–28.

¹⁶ von Wright s. 28–29. – Man kan teoretiskt tänka sig att S är instrumentellt bra fastän skälen för att välja S är enbart hedoniska. S är då bra att åstadkomma behagliga medvetenhetstillstånd med. Men i praktiken förutsätts att man har behov att säga att S är instrumentellt dålig, fastän man gillar S (dock mindre än om S vore instrumentellt bra).

om han därjämte löper bra, dvs. kan och vill löpa på ett sätt som är bra. (Att löpa bra är inte detsamma som att någon löper och detta är bra – på något sätt.)

Huruvida S gör x bra beror på syftet eller syftena med att göra x. Avgörande blir därför dels huruvida S kan göra det som är instrumentellt bra för syftets eller syftenas uppnående, dels om han kan åstadkomma resultat som är bra (inom ramen för syftet eller syftena). Huruvida ett resultat är bra får avgöras genom en jämförelse – se under (8); utgångspunkten är att vissa resultat skall åstadkommas.

Vad en person skall kunna och vilja göra för att på detta sätt räknas som *tekniskt god* beror naturligtvis på vad man vill att han skall kunna och vilja göra. Saken är relativt enkel, när syftet är så entydigt bestämt som i det fallet att S är bra såsom löpare: det gäller att springa en viss sträcka på relativt kortaste tid. Det är svårare att säga vad man vill att S skall göra, när han bedöms såsom uppfyllande en roll, utövande ett yrke eller en befattning, e.dyl., eftersom han då i regel har ett brett spektrum av uppgifter och det sällan är entydigt bestämt vad han måste göra för att fylla rollen, utöva yrket, osv. Härtill kommer att tillhörighet i den relevanta klassen ibland är konventionell – om någon är president beror det på att han eller hon i laglig ordning utnämnts till president – och ibland naturlig – om någon är sångare beror det på att han eller hon sjunger relativt bra. I det senare fallet måste S kunna göra något relativt bra för att överhuvudtaget räknas till jämförelseklassen: den som sjunger dåligt är ingen sångare, medan även den odugligaste president är president.

För att tillskrivas teknisk godhet behöver man inte vara bra av sitt slag och således tillhöra en viss klass. S kan vara bra, om man vill ha någon som sköter presidentsysslan på ett bra sätt, men på grund av det konventionella villkoret för att bli president kan vi inte säga att S är bra som president, utan får nöja oss med att säga att han vore bra som president (om han bleve utnämnd i laga ordning).

Teknisk godhet, skicklighet, förmåga att åstadkomma det som är instrumentellt bra för ett syftes förverkligande och förmåga att åstadkomma bra resultat kan testas genom tävlingar och jämförelser. Alla tester behöver inte ge svar som utvisar att personen (osv.) har en relevant förmåga, även om man beaktar att en förmåga alltid måste tillskrivas någon eller något genom extrapoleringar från vad han (osv.) gör under olika omständigheter. En del testresultat är bara att betrakta som symptom eller tecken på att han har förmågan; vad man kan fastställa är att han har sådana egenskaper eller har gjort något som med viss sannolikhet

är korrelerat med ifrågavarande förmåga. (Tänk t.ex. på relationen mellan att ha goda betyg i juris kandidatexamen och att ha goda kunskaper i juridik – dvs. ha förmåga att ge riktiga svar i juridiska frågor – eller mellan att ha goda betyg och att vara en god jurist.)

Man kan för sådana fall tala om symptomtester. Idrottstävlingar ger typexempel på den andra typen av tester: kriterietester. Den som springer 100 m på 10,0 sekunder har med nödvändighet åtminstone tillfälligt förmåga att göra detta. Många roller, funktioner, befattningar, osv. är som sagts sådana, att det inte i förväg eller kanske ens någonsin går att precisera vad man skall kunna göra för att fylla rollen, osv. I så fall är kriterietestning utesluten. Helt omöjligt är att kriterietesta skapande förmåga hos t.ex. artister och vetenskapsmän.¹⁷

Som nämnts kan även maskiner vara tekniskt goda. Att de gör x bra är detsamma som att de fungerar bra, åstadkommer bra resultat. Även om man inte kan tillskriva dem handlingar, så kan man tillskriva dem aktivitet. Det vill dock synas, som om en maskin som är tekniskt bra lika gärna kan sägas vara instrumentellt bra: den är bra att göra x med, om man vill göra x.

Kroppsorgan (t.ex. hjärtat, ögonen) och själsfakulteter (t.ex. minnet) kan liksom maskiner fungera bra eller dåligt. Det ligger nära till hands att tillskriva dem en autonom aktivitet. Det är svårare att se dem som instrument än fallet är beträffande maskiner: det går visserligen att säga att ögonen är bra att se med, men inte att hjärtat är bra att pumpa blod med eller att minnet är bra att minnas med. Beträffande kroppsorgan finns det anledning att enbart tala om teknisk godhet, vilket är så mycket lättare som det i regel är klart vilka funktioner de olika organen har och att de fungerar bra är nödvändigt (utilistisk faktumgodhet) för ett gott liv, dvs. ett liv som är rikt på upplevelser som innefattar behag och som det därför, om det beskrivs som ett levnadssätt, finns skäl att välja eller, om det beskrivs som vad som faktiskt är eller blir fallet, det finns skäl att vilja att det är respektive blir fallet. (För övrigt är det ju det normala att organ fungerar bra. Endast undantagsvis, t.ex. vid läkarundersökningar, har vi anledning att säga att hjärtat är bra.) Beträffande själsliga förmågor (och aspekter av en persons karaktär) är det emellertid så att det egentligen inte finns någon entitet som skulle kunna tillskrivas teknisk godhet. Att någons minne är bra är liktydigt med att hennes förmåga att minnas är bra. Själva förmågan kan knappast tillskrivas vare sig teknisk eller

¹⁷ Till det sagda, se närmare von Wright s. 19, 32–39, 115, Kemp s. 160–161.

instrumentell godhet – men väl utilitistisk – medan däremot den person som har förmågan på grund därav kan vara tekniskt god.

Vi har inte valt de kroppsorgan vi har och kan inte heller välja dem,¹⁸ låt vara att denna omöjlighet är empirisk och genom transplantationskirurgins framsteg kan förvandlas till en svårighet. Det är möjligt att hålla fast vid formeln ”skäl att välja” om vi säger att ”Mitt hjärta är bra” betyder ”Det finns skäl (eventuellt: för mig) att välja mitt hjärta, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra och om det vore möjligt att välja”. Men det är enklare att använda den mer generella formel, enligt vilken ”Mitt hjärta är bra” betyder ”Det finns skäl att vilja att mitt hjärta är (fortsätter att vara) som det är, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra”. Skälet för att vilja detta är att det är nödvändigt eller åtminstone av nytta för ett gott liv. Den generella formeln är att föredra även beträffande förmågor och karaktärsdrag.

Det sätt att använda termerna ’utilitistisk’, ’instrumentell’ och ’teknisk’ som jag här – under (4)–(7) – gjort till mitt ansluter till von Wrights terminologi. Det kan knappast hävdas att denna terminologi är allmänt accepterad. Tvärtom torde det t.ex. vara vanligast att vad jag kallar ”utilitistisk godhet” kallas ”instrumentell”.¹⁹

Vi kommer nu till en komplettering som i motsats till de övriga hänför sig till subjekttermen:

(8) ”S är god” = ”S är, *såsom tillhörig klassen K*, god”.

Denna komplettering är förutsatt i alla fall där ett påstående att någon eller något är bra innefattar en *jämförelse*. Säger vi t.ex. att S är en bra simmare kan vi avse alla i världen, alla i Sverige, alla i Uppsala, alla i Uppsala under en viss ålder, osv. Som synes har redan anförda kompletteringar en viss betydelse för angivandet av den relevanta jämförelseklassen: om S är en bra simmare, så är jämförelsesubjekten begränsade till alla som kan simma eller t.o.m. till alla som kan simma relativt bra.

Om S är bra såsom tillhörig K, är S bättre än en del andra individer i K, och om S kan väljas, så finns det således vissa skäl att välja S framför andra individer i K.

¹⁸ Se diskussionen hos von Wright s. 51–62.

¹⁹ Se nedan avsnitt 16.2, och om utilitistiska termer, abilitetstermer och instrumentella termer, nedan avsnitt 15.4.

Det har gjorts gällande, att all användning av 'god' och 'bra' innefattar jämförelser.²⁰ I så fall skulle dessa ord vara icke-elliptiska relativa termer (se ovan avsnitt 5.8). Att säga att S är bra vore då nödvändigtvis att säga att S är bättre än något annat. Jag tror inte att detta är riktigt. När något befinner sig bra räcker det med att man förstår att det finns skäl att välja det; det är alltså inte nödvändigt att man föreställer sig något annat alternativ än en negation av det faktiska förhållandet, dvs. att S inte har de egenskaper som gör att det finns skäl att välja S. (Man kan säga att om det är bra att p, så är det nödvändigtvis så att det är på samma sätt bättre att p än att icke-p. Men det är inte detta som rimligen kan avses när man säger att yttrandet av "S är god" innefattar en jämförelse. Vanligen åsyftas en jämförelse med en standard.²¹) Även om det faktiskt föreligger en valsituation följer inte av att S är bra eller dålig med nödvändighet att S är bättre eller sämre än något annat; S kan vara sämst i jämförelseklassen men ändå vara bra. – Men ibland innefattar "S är bra" en jämförelse.

'God' kan förekomma både i attributiv och i predikativ position: "God K" respektive "S är god". I det förra fallet modifierar 'god' en klassterm (värdtermen), i det senare det syntaktiska subjektet.²² Det har hävdats, att 'god' alltid modifierar en klassterm, dvs. alltid befinner sig i attributiv position. Ordet skulle, som en del säger, vara "substantivhungrigt". "S är god" skall i så fall alltid läsas som "S är en god K", och den senare satsen får inte uppfattas som "S är en K och S är god".²³ Också denna tes är oriktig. "S är en god människa" betyder faktiskt "S är en människa och S är god (företrädesvis: från moralisk synpunkt)".²⁴ En modifikation av värdtermen "K" behöver inte innebära att en jämförelse sker inom den klass som denna denoterar. Men den kan göra det. För att så skall vara fallet måste "god K" kunna ersättas med "god såsom K".

Som vi tidigare har sett kan både instrumentell och teknisk godhet uttryckas med 'god såsom K'. Dessa typer av godhet kan således tillskrivas en individ bara efter en jämförelse av individerna i en klass. När "S är god" är lika med "S är god såsom K", och fråga är om instrumentell eller teknisk godhet, har klasstermen 'K' en dubbel funktion: att utpeka jäm-

²⁰ Se t.ex. Nowell-Smith s. 167–168, Kovesi s. 151–156, Osborne (Introduction) s. 17.

²¹ Se därom avsnitten 7.6 och 14.5.

²² Ziff s. 201.

²³ Se t.ex. Geach (Good) och Vendler s. 176, 190.

²⁴ Se närmare Hare (Good) s. 78–79 (och därtill Hare s. 100), Urmson (Ethics) s. 112–113, Patton & Ziff s. 529–530, 536.

förelseklassen och att utpeka relevanta syften (relevanta verb) och därmed relevanta handlingsskäl. Som sagts kan S antingen vara en K eller utan att vara en K ändå vara bra såsom K. Beroende på vilketdera som är fallet blir jämförelseklasserna olika; i det förra fallet K, i det andra fallet K jämte det som kan fylla samma funktion som individerna i K. Om S är bra såsom K och tillhör K, då är S *bra av sitt slag*.

När "S är god" är lika med "S är god såsom K", men det inte rör sig om instrumentell eller teknisk godhet, dvs. 'K' ger ingen ledning beträffande syften och funktioner, då är S alltid bra av sitt slag. Det som är bra såsom simhopp måste vara ett simhopp. Av kontexten kan dock ibland framgå att även en naturlig kategori tänks tjäna visst syfte. Hästar kan t.ex. tilläggas funktionen att tjäna som riddjur; en mula kan då sägas vara bra såsom häst.

Det är visserligen möjligt att säga att S är god såsom människa, men i vart fall är inte fråga om instrumentell eller teknisk godhet. I motsats till vad Aristoteles trodde och till vad bl.a. Geach och Vendler i våra dagar hävdar, så har människan ingen speciell funktion att fylla eller roll att spela.²⁵ En god människa tillskrivs inte godhet på grund av vad man kan göra med henne eller vad hon kan och vill göra, utan på grund av vad hon faktiskt gör. Hon är god därför att hon faktiskt åstadkommer något vi finner vara gott. Underlaget för att tillskriva A godhet är således faktumgodhet: "Att A gjorde x var bra", vilket också kan sägas med "Det var bra av A att göra x".²⁶ Tanken på att välja A är då främmande. 'A är god' betyder 'Det finns skäl att vilja att S är sådan hon är', och detta skäl är att hon gör vad som är gott eller bra.

När S är bra av sitt slag är S bättre än en del individer som tillhör klassen. Alla typer av skäl är tänkbara som relevanta, utom vid instrumentell och teknisk godhet, där ju skälen bestäms av syftena.

Vi kan som sista typ av komplettering av "S är god" uppföra:

(9) "S är god" = "S är god *såsom K*" = "S är god, *om man vill ha en K*".

En sådan komplettering har dock ingen självständig funktion. Den täcks av de föregående. Tveksamhet huruvida så är fallet kan visserligen råda beträffande t.ex. "Parthenon är ett bra (fint) doriskt tempel". Skälen för att

²⁵ Se Vendler s. 194–195, Geach (Good) och kritiken hos Hare (Good) s. 81–82, Patton & Ziff s. 535–536, von Wright s. 133–135, Margolis s. 107–111.

²⁶ Se Vendler s. 191.

anse att något är ett bra doriskt tempel verkar framgå redan av definitionen – som kan vara bl.a. denotativ eller ostensiv – av 'doriskt tempel'. Jag tror dock att vi här bara har med instrumentell godhet att göra: "Parthenon är bra att se på, studera, osv., om man vill se, få veta, osv. hur ett doriskt tempel skall se ut (ser ut)". Alla fall av att S är ett *bra exemplar* av K eller ett bra exempel på en K (t.ex. ett bra exempel på att göra x) torde vara förklarliga med denna modell. Den relevanta jämförelseklassen framgår ovanligt tydligt. Skälen för att välja inom denna har att göra med hur pass kausalt relevant S är för syftets uppnående. Parthenon kanske är ett bra doriskt tempel, därför att det särskilt tydligt framgår vad som kännetecknar ett doriskt tempel, alla karakteristika finns där, det är välbevarat, osv.

Ett exempel på att något är ett bra exemplar av K är när en handling utförs "tekniskt skickligt", vilket närmast är detsamma som att den är symptom på att den utförande personen är tekniskt bra.²⁷ När man säger att något är bra gjort, och har denna tekniska aspekt i tankarna,²⁸ är jämförelseklassen i allmänhet begränsad till en mindre del av alla utföranden av handlingen, t.ex. till alla ens egna, alla på en viss arbetsplats, alla i det egna landet, osv.

Jämförelser är omöjliga utan en gemensam jämförelsegrund. Det går inte att ta en kinesisk, en fransk och en rysk kock och säga vem av dem som är bäst bara med utgångspunkt i hur den mat smakar som de lagar, eftersom de inte lagar samma sorts mat.²⁹ Det går inte att säga vem av Borzov och Virén som är bäste löparen, men det går att säga vem som är den bäste sprintern och vem som är den bäste långdistanslöparen.³⁰

²⁷ Jämför von Wright s. 114–115.

²⁸ Det kan finnas normer för eller typfall av hur handlingen skall utföras; tänk t.ex. på en viss sorts simhopp (mollbergare i pik med dubbel skruv).

²⁹ Se Kemp s. 163–164.

³⁰ Till vad som sagts i detta avsnitt, se vidare Ziff s. 202, 210–218, Stevenson (Facts) s. 226–228, Kovesi s. 152, Fogelin s. 163, Rescher s. 57, Sparshott s. 119, Margolis s. 32–35, 106–107, Rawls s. 401–404. Jag har haft nytta av Vendler s. 189–194, som dock har en överdrivet optimistisk uppfattning om möjligheterna att dra fram relevanta syften (verb) ur värdertermerna för 'god'; se därtill Patton & Ziff s. 530–532. Av ovanstående framgår att distinktionen hos Urmson (Ethics) s. 99–116 mellan "good of a kind" (jänte "good in a role") och "good from a point of view" är för enkel för att göra rättvisa åt alla de sätt varpå ellipsen "S är god" kan fyllas ut. Motsvarande gäller distinktionen mellan det som är bra som medel och bra som mål (eller är gott i sig).

14.4 YTTERLIGARE OM VAD 'GOD' BETYDER

En kontroll av om den i det föregående utvecklade teorin om vad 'god' betyder är heltäckande kräver naturligtvis en omfattande analys av en stor mängd olikartade exempel, ett företag som är ogenomförbart i förevarande sammanhang och som knappast är avgörande för teorins hållbarhet. Även om en del fall kanske inte med lätthet kan passas in i de angivna analysmönstren, torde ändå de flesta utan större svårigheter kunna härledas från klara fall, och detta är mer än man kan säga om de flesta teorier.

Den konventionella hälsningen "God morgon (dag, osv.)!" har sålunda ett begripligt innehåll som ellips av "Ha en god morgon (osv.)!" eller "Jag önskar, att ni har (får) en god morgon (osv.)".³¹ En morgon är god, om den är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. Responsiva yttranden såsom "Gott!" och "Bra!" är ellipser för "Det är bra att p".³² I "Den gode Johansson hade fel" eller "Min goda fru, var vänlig säg mig var Stadshotellet är beläget!" är skälen för godhet inte desamma som när man säger "Johansson är god" eller vid användningen av det för lekmän numera underligt klingande juridiska uttrycket 'god man'.³³ Utan att ha forskat i saken vågar jag en gissning på att 'god' i de anförda exemplen härrör från den tid då herrar, husbönder, husfruar eller fria män var "goda", eftersom det fanns skäl att välja att vara en sådan (eller åtminstone vilja vara det), på grund av den "goda" position vari de i olika hänseenden befann sig.³⁴ Betydelsen hos ett uttryck som "Var så god och gör x!" klarläggs enklast genom en översättning till ungefär "Ni är god mot mig (genom att vara artig eller annars efterkomma mina önskningar), om ni gör x". (A är god mot B, om hon gör något som är bra för B.)

Man måste vidare räkna med sammandragningar, som för med sig att 'god' skenbart modifierar andra termer än som verkligen är fallet. Sålunda är 'goda avsikter' enklast att analysera som 'avsikter att göra vad

³¹ Ziff s. 209. Observera att vi på ett motsvarande sätt har tappat betydelsen hos "Adjö!", dvs. "À dieu!" = "Åt Gud (anbefaller jag dig)!".

³² Ziff s. 207.

³³ En enligt juridiskt språkbruk god man (som ju måste förordnas) är sådan som hon bör vara enligt min teori, dvs. en person som det finns skäl att välja om man vill ha någon att utföra vissa ting.

³⁴ Se Ziff s. 208–209 för något liknande i engelskan.

som är gott'.³⁵ Den som gör ett gott intryck gör intryck av att vara bra på något sätt. Den som har gott samvete har ett samvete som säger honom att han gjort något som är gott eller i vart fall inte gjort något som är ont (vilket utgör skäl för att vilja att samvetet är så beskaffat som det är, eftersom ånger som regel är plågsam).

Vidare kan 'god' förekomma i liknelser – "Han är god som guld" – eller i metaforer – "Gott och väl en timme", "En bra stund". De senare uttrycken torde härröra från en analogi med "gott mått" – i motsats till "dåligt (knappt) mått" – dvs. sådant mått som är gott från köparens synpunkt.

Ordet 'god' är således inte odefinierbart. Det är inte heller outhärligt. Man kan säga allt som går att säga med det utan att använda det. Men det är behändigt, därför att det är så kort och generellt. Man vinner åtskilligt i språklig ekonomi genom att bruka det.³⁶ En del av dess höga användbarhetsgrad ligger i att så mycket överlämnas till att utläsas ur kontexten.

Godhet är ett abstrakt begrepp och ett av språkets mest generella. Inget hindrar att man säger att det är ett slutet begrepp, men som i de flesta fall då detta låter sig sägas har det ingen större betydelse. Åtminstone förklaringar av vad 'handlingsskäl' betyder måste utnyttja öppna begrepp. Att begreppet handlingsskäl och därmed även begreppet godhet är synnerligen vagt är tydligt; gränsfallen är många.³⁷

Om vi frågar "Varför är S god?" kan vi få en rad olika sorters svar. Allting som kan vara handlingsskäl kan ju åberopas. Exempel på svar är "Jag gillar S" och "S orsakar F". Sådana påståenden är sanna eller falska och de är teoretiska utsagor. Vad som konstituerar handlingsskäl har så utförligt som i detta arbete är möjligt behandlats i kapitlen 10–12.

Frågar vi vidare: "Varför är det ett skäl för att S är god?", kan svaret bestå i att den elliptiska satsen "S är god" kompletteras. Härigenom förklaras på vad sätt det åberopade skälet är relevant. Det sker också en precisering av "S är god"; det är inte längre denna sats som skall verifieras, utan t.ex. "S är god från moralisk synpunkt".

³⁵ Se von Wright s. 125–126. – Att vara god för något (t.ex. ett belopp) är att vara sådan att det finns skäl att välja vederbörande om man vill ha någon som har förmåga att göra x (t.ex. betala eller stå i borgen för en viss summa pengar).

³⁶ Ziff s. 1.

³⁷ Se även von Wright s. 14, 26–27, 35.

Frågar vi sedan: "Varför är det ett skäl för att vilja göra x?", så är också svaret på denna fråga ett sant eller falskt påstående. Huruvida något är ett handlingsskäl är en teoretisk fråga, dvs. den avgörs på vanliga empiriska³⁸ och semantiska grunder (den är således beroende av vad 'handlingsskäl' betyder). Huruvida någon *har* (ett) skäl är också en teoretisk fråga, som förutsätter att den föregående är avgjord. T.ex. "Jag har skäl att göra x" skiljer sig i fråga om möjlighet till verifikation inte från andra empiriska påståenden.³⁹ Men denna utsaga är ju också en *pragmatisk* utsaga. (Om att alla pragmatiska utsagor också är teoretiska, se ovan avsnitt 10.2.) Härav följer att "S är god" är en pragmatisk utsaga, men också en teoretisk. Ett påstående om att något är gott är således sant eller falskt. Min teori kan därför betecknas som *kognitivistisk*, utan att därför vara naturalistisk eller intuitionistisk eller förutsätta enighet i fråga om måttstockar för godhet.⁴⁰

Ordet 'god' är inte särskilt problematiskt, utom däri att dess höga grad av generalitet gör det föga ägnat för information när kontexten inte har så mycket att ge (jämför 'någon' och lika generella termer); det lämnas öppet vems handlingsskäl som är aktuella, och det finns möjlighet att lita till vilket skäl som helst. Problem uppstår, dels därför att praktiskt taget allting kan i kontext vara ett handlingsskäl, dels därför att "S är god"-satser är elliptiska och det finns många olika kompletteringar och kombinationer därav att välja mellan. Härtill kommer den faktor som ställer till så stor förvirring när det gäller att avgöra om två personer motsäger varandra: man kan ha tillräckliga skäl för att göra x samtidigt som man har tillräckliga skäl för att göra icke-x. Begreppet skäl för att tro är däremot – av pragmatiska skäl – så konstruerat, att man inte kan ha tillräckliga skäl för att tro att p och samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att icke-p).

³⁸ Detta skall inte förväxlas med det förhållandet att metoderna för att finna något vara sant eller falskt i sin tur bygger på pragmatiska överväganden, se ovan avsnitt 7.3.

³⁹ Se t.ex. Grice (Hume) s. 95–100.

⁴⁰ Med det sist nämnda avses den typ av teorier som Urmson och Baier företräder; se ovan avsnitten 13.7 och 13.9.

14.5 KRITERIEMISSTAGET OCH STANDARDS

Ordet 'god' har inte många olika betydelser,⁴¹ såsom ofta hävdats. Det vanligaste skälet för att hålla 'god' för flertydigt är att de egenskaper hos personer, djur, saker, osv. som gör att de är goda är så skiftande. En bra kniv är skarp, en god jordgubbe är söt, men en bra kniv är inte söt och en god jordgubbe är inte skarp. Alla ledande moralfilosofier har under senare decennier opponerat sig mot att detta förhållande skulle ge anledning att säga att 'god' är ett flertydigt ord. I stället har vi rekommenderats att skilja mellan mening och kriterier. Som redan upprepade gånger framhållits, har meningen därvid hämtats från den illokutionära eller den perlokutionära nivån och kriterierna från "fakta". Ofta har man likväl låtit kriterierna konstituera en särskild sorts mening (den deskriptiva). Härav följer att den deskriptiva meningen hos 'god' skulle vara utomordentligt varierande.

Hela detta betraktelsesätt bygger på vad jag kallat *kriteriemisstaget* (se ovan avsnitt 4.3). Detta består i en sammanblandning av (*menings*)*kriterier* och vad som – om man skall vara tillmötesgående – kan kallas *sanningskriterier*. Mer rättvisande är dock att tala om *kvalitetskriterier*.⁴²

Meningskriterier anger förutsättningarna för ords eller begrepps användning. Relationen mellan kriterier och begrepp är semantisk eller – som en del säger – logisk. Meningskriterier ger också ramen för vilka omständigheter som faktiskt behöver föreligga för att ett påstående skall vara sant. Om a, b och c är tillräckliga och nödvändiga kriterier för användningen av ett visst ord 'P', så sätter de alltså ramen för de omständigheter varunder "S är P" kan vara sant.

Kvalitetskriterier är de faktiska förhållanden, t.ex. existensen av vissa egenskaper hos ett existerande objekt, som gör att meningskriterierna i det särskilda fallet är uppfyllda. För många ord är meningskriterierna så enkla att det för ett visst påstående inte finns anledning att beakta den påtalade distinktionen. Men även för så vanliga ord som, låt oss säga, 'tung' och 'lätt' finns en påtaglig skillnad: om vi säger att en bil som väger 3 000 kg är tung och att en penna som väger 1 hg är tung, så använder vi samma meningskriterier, medan kvalitetskriterierna är helt olika (en bil som väger 1 hg kan inte vara tung).

⁴¹ Se Ziff s. 202–203, von Wright s. 14–15.

⁴² Distinktionen är uppmärksammas av bl.a. Hubbeling s. 58–61 och Barry s. 193.

Med kvalitetskriterierna startar vi så att säga från verkligheten. Vi utgår från vissa sanna satser rörande faktiska förhållanden. Med meningskriterier startar vi från den begreppsliga nivån. När de inte omedelbart sammanfaller finns utrymme för argumentation: Bilen väger 3 000 kg, men är den tung? Jordgubben är söt, men är den god? Vid all verifikation som bygger på argumentation spelas en väsentlig roll av den semantiska process, som består i att man, genom precisering i riktning mot det faktiska förhållande som är aktuellt, ändrar betydelsen hos den sats som skall verifieras.

Alltså: de faktiska omständigheter som gör att det är sant att S är god är inte identiska med (menings)kriterierna för 'god' eller "god", såvida inte de faktiska förhållandena beskrivs så generellt som t.ex. att "det finns skäl att välja S".

Att observera är nu att verifierandet av att ett handlingsskäl föreligger ofta innesluter verifikation av en sats rörande ett orsakssammanhang. I väldigt många fall blir detta orsakssammanhang känt eller annars oproblematiskt, så snart man får veta vad det är hos objektet som är orsaken, dvs. hur objektet är beskaffat. I andra fall vet vi kanske att det finns skäl att välja något, men vi vet inte varför, dvs. vi vet inte vad det är hos objektet som är kausalt relevant. Vidare säger oss erfarenheten ofta, att om S är så och så beskaffat, så finns det skäl att välja S (eller annars att vilja att S existerar), emedan man eller vi själva gjort upprepade bedömningar som lett till detta resultat. Vi kan därför göra *empiriska generaliseringar* av innehåll att om S är så och så beskaffat, så är S bra eller gott. Vi underlättar framtida bedömningar genom att uppställa sammanfattande normer: standarder eller måttstockar. Slutligen och kanske viktigast: vi lär oss vad 'god' betyder på samma sätt som de flesta andra ord, nämligen genom att exempel utpekas för oss, dvs. genom ostensiva och denotativa definitioner.⁴³

⁴³ Wittgenstein §77: "Wie haben wir denn die Bedeutung dieses Wortes ("gut" z.B.) *gelernt*? An was für Beispielen; in welchen Sprachspielen? Du wirst dann leichter sehen, dass das Wort eine Familie von Bedeutungen haben muss." ["How did you *learn* the meaning of this word ("good" for instance)? From what sort of examples? in what language-games? Then it will be easier for you to see that the word must have a family of meanings."] Men det är dock föga träffande att tala om en familj av betydelser, om man inte med "Bedeutung" avser "denotation"; och i så fall har man inte sagt mycket: praktiskt taget allting kan ju denoteras av 'god'. von Wright s. 16–17 finner det vara obefogat att i detta sammanhang tala om en familj av betydelser.

Allt detta för med sig en koncentration på egenskaperna hos det som tillskrivs godhet, på vad som kännetecknar det som kallas ”bra” och ”gott”. Den verkliga roll dessa egenskaper har är emellertid begränsad. Verifierandet av deras förekomst är en del av ett påstående om att det finns skäl att välja S eller vilja att p. De har inget direkt att göra med vad ’god’ betyder. Även om det vore så att man kunde precisera alla (menings) kriterier för ’god’ så att de täckte alla tänkbara fall, skulle vi inte finna någon överensstämmelse mellan dessa och egenskaperna och andra kännetecken hos det som är gott, eftersom verifierandet av de senares existens fortfarande utgör bara en del av verifikationen av ”S är god”.

Samtidigt är det naturligtvis av pragmatiska skäl inte sällan befogat att underlätta bedömningar, vilket sker just genom att man formulerar tumregler för hur en S skall vara beskaffad för att vara god, dvs. genom att uppställa *standards*. En sådan standard är således en sorts norm, måttstock, modell, en sammanfattning av krav man ställer på saker, personer, osv. för att det skall finnas skäl att välja dem, osv. – Man använder också ’standard’ som beteckning för det odiskutabla, familjära, vanliga (’standardsvar’, ’standardmått’, osv.).⁴⁴

Även om standarder är resultat av sammanfattningar, dvs. logiskt sekundära i förhållande till företagna bedömningar, blir de alltså av praktiska skäl omvandlade till normer som är logiskt primära i förhållande till bedömningar. Poängen med att ha dem är att man skall slippa att ständigt ifrågasätta om de är riktiga.⁴⁵ För att viss verksamhet skall kunna bedrivas kan det krävas att man beslutar att vissa normer skall användas, eftersom det skulle vara alltför betungande att ständigt utföra omfattande bedömningar. Sådana normer behöver inte ens ge uttryck för en pålitlig sammanfattning av vad som kännetecknar en bra S. Det kan vara be-

Enligt Searle s. 152 skulle ’god’ emellertid ha en familj av betydelser, varur han nämner (1) ”meets the criteria or standards of assessment or evaluation”, (2) tillfredsställer vissa intressen eller (3) behov; och (4) uppfyller vissa syften. (2)–(4) ger exempel på tänkbara handlingsskäl. (1) är än mindre upplysande: egentligen sägs inte mer än att ’god’ är tillämpligt när något uppfyller kriterierna för bedömning av godhet. – Även Casey s. 46–52 finner en familjelikhet, nämligen mellan ”criteria of application” för ’god’, som dock inte kan definieras med hjälp av dessa kriterier.

⁴⁴ ’Typfall’ och ’typisk’ torde täcka ’standard(-)’ i båda betydelserna. Se Margolis s. 105 och, om typbegrepp, ovan avsnitt 4.7.

⁴⁵ Jämför bedömningar utifrån den moraliska synpunkten och bedömningar utifrån accepterade moralregler; se därom ovan avsnitt 12.2 (också – avsnitt 12.1 vid not 15 – om regelutilism).

fogat att ha enklare normer. (Se ovan avsnitt 14.3 om symptomtest och kriterietest av teknisk godhet; i båda fallen används standarder.) Det kan också finnas skäl att bibehålla en norm som inte längre är rimlig som standard. Men generellt kan sägas att ett regelsystem inte i längden kan fungera med stora avvikelser mellan normer och rimliga standarder.

När det inte är 'god' som definieras, utan 'god S', så ger en standard en syntetisk definition (se ovan avsnitt 3.2), vilken dock lätt kan bli felaktig på grund av ändrade förhållanden. Vidare kan "god S" definieras stipulativt (analytiskt eller denotativt) med hjälp av en standard; en sådan definition måste dock vara ad hoc om kontakten med vad 'god' betyder inte skall släppas.

Att uppställa en standard är att ge uttryck för ett krav på hur något skall vara beskaffat för att vara bra. Relaterad till en viss person eller en viss grupp personer kan en standard betecknas som *empirisk*. Man får reda på vad standarden innehåller genom att undersöka vilka krav personerna ställer. Härifrån kan skiljas *ideala* standarder, dvs. sådana som ger uttryck för krav som man finner böra ställas på något för att det skall vara bra. Att märka är att denna distinktion fortfarande avser standarder såsom empiriska generaliseringar av när något är bra, sammanfattningar av företagna bedömningar. Detta innebär att både empiriska och ideala standarder är utsatta för ständiga förändringar vid nya insikter rörande under vilka omständigheter något är bra. De nya insikterna beror främst på att ändrade förhållanden har gjort att något som förut var bra nu är mindre bra eller dåligt, medan det som förut var dåligt kan ha blivit bra.

Inom ramen för vad som är bra kan finnas stora variationer. Om det finns skäl att välja S, så kan dessa uppvisa en betydande gradskillnad i fråga om styrka. En standard kan därför formuleras olika beroende på hur goda man vill att de ting skall vara som standarden hänför sig till. En formulering av en standard innefattar ett val, som delvis baseras på annat än en sammanfattning av när S är bra (det kan från olika synpunkter vara lämpligt med vissa formuleringar och inte med andra). Ibland är valet arationellt, t.ex. när man inför kvantitativa element i en standard (att kvantitativa element överhuvudtaget finns med kan däremot vara väl motiverat). Att godhet är en gradfråga – beroende på att handlingsskäl kan ha olika styrka – återspeglas även i att en standard kan innehålla skalära element och att godheten kan vara beroende på hur många av i en standard upptagna element som är uppfyllda.

Inom samhällen och samhällsgrupper är ganska vanligt med förut fattade eller förutfattade meningar och därmed långtgående enighet om

vad som skall krävas för att någon eller något skall vara bra eller god (gott) från någon synpunkt och på något sätt.⁴⁶

Åtskilligt av vad folk finner vara bra eller dåligt att göra är sammanfattat som juridiska normer. Brottsbalken kan i stor utsträckning sägas ge uttryck för krav på hur personer skall handla för att deras handlingar inte skall räknas som dåliga eller onda. Från samhällets synpunkt ligger det närmare till hands att se brottsbeskrivningar som standarder för straffvärdhet och inte för godhet (eller frånvaron därav). Man kan föreställa sig ett straffrättsligt system, som går ut på att varje person, som gör något som det finns skäl för staten att ingripa mot, skall bli föremål för den åtgärd, som man i det särskilda fallet finner vara befogad. Men detta skulle aldrig kunna fungera i ett så komplext samhälle som vårt. Utan normer skulle det bli kaos. Men dessa normer kan inte heller vara standarder, som är beroende av relativt ofta fullständigt genomförda bedömningar om vad som är dåligt för samhället och dess medborgare. Bestraffning på grund av bristande efterlevnad griper så djupt in i medborgarnas liv att rätts-säkerheten kräver att straffrättsliga normer är fastställda i förväg. Skall de betraktas som standarder för straffvärdhet, så måste tilläggas att de inte är rättsligt relevanta därför att de är standarder utan därför att de uppställts genom lagstiftning. Trots detta finns stort utrymme för standarder inom straffrätten på områden där man inte velat eller kunnat lagstifta, utan överlätit till ”praxis” att besvara frågorna. Det klaraste exemplet är att finna i de standarder som utbildas i straffmättningsfrågor och som avser under vilka omständigheter en person som begått brott är värd att få ett visst preciserat straff.⁴⁷

14.6 ”S ÄR GOD” OCH ILLOKUTIONÄR INNEBÖRD

En godtagbar teori om vad ’god’ betyder måste kunna förklara hur yttrandet av ”S är god” kan innebära att man anbefaller, prisar, rekommenderar S, att man ger råd i en fråga, att man gratulerar någon, m.m. Jag kan inte se att detta krav erbjuder några svårigheter för den i det föregående framförda teorin.

⁴⁶ Barry s. 29–30 talar om ”social mening” hos ’god’ (i kontext).

⁴⁷ Om standardbegreppet i juridiken, se Jareborg (Begrepp) s. 199–202 och där angiven litteratur.

Den som för en annan talar om, att det finns skäl att t.ex. välja S, kan uppenbarligen, allt efter talsituationens beskaffenhet, anbefalla S, ge råd rörande vad den andre skall välja, osv. Som C. C. W. Taylor säger:

the best possible way of guiding someone's conduct is to show him that he has good reasons for acting in a certain way.⁴⁸

När A säger till B, att S är bra, är det inte i och för sig säkert att B faktiskt har skäl att välja S. "S är bra" betyder ju bara "Det finns skäl ... (eventuellt: om ...)". Anledningen till att "S är bra" ändå fungerar vägledande är att finna i att när någon t.ex. ber om ett råd i en fråga och får veta att S är bra, så är hon enligt principen om adressatrelevans⁴⁹ berättigad att dra slutsatsen, att den andre anser att just hon har skäl att välja S. Vad hon blir vägledad att göra varierar med sammanhanget; om S är något annat än en handling kan generellt inte sägas mer än att hon blir vägledad att göra något som involverar S.⁵⁰

För att t.ex. ett anbefallande (denna något artificiella språkhandling har ju aktualiserats genom den centrala roll Hare ger den vid förklaringen av vad 'god' betyder) skall äga rum, är det inte tillräckligt, att man säger att S är bra. Kompletteringen av ellipsen är kanske sådan att denna tolkning är orimlig (man kanske är ironisk). Inte heller är det nödvändigt. Det går att anbefalla S utan att säga att S är bra. Motsvarande gäller för alla andra illokutionära innebörder hos "S är god". Denna T-sats har ingen egen eller egenartad illokutionär innebörd.⁵¹

Vi kan också förklara varför, som Urmson säger,

there is obviously a great deal of oddity in a person's saying that something is good but he does not approve of it.⁵²

(Jag fattar "approve of" som ungefär detsamma som att "vara för", "vara positiv till" och inte nödvändigtvis "gilla" i den betydelse som avses ovan

⁴⁸ Taylor (Notice) s. 296.

⁴⁹ Här antas att principerna om uppriktighet och vederhäftighet också verkar. Se ovan avsnitt 7.2 om de tre principerna för språklig kommunikation.

⁵⁰ Edgley s. 58–60.

⁵¹ Se närmare Urmson (Ethics) s. 98–99, 132–134, 145, Ziff s. 227–232, Searle s. 138–140, 152–153, Rawls s. 404–407, Richards s. 341. – Jämför Baier s. 77–79, som säger att värdeutsagor inte är "commendations", emedan ett anbefallande är en rituell aktivitet, en använd sats är performativ, och Margolis s. 48–52, som tydligt menar ungefär detsamma. Ståndpunkten framstår som alltför kategorisk.

⁵² Urmson (Ethics) s. 51, se närmare s. 51–61.

i avsnitten 8.10 och 8.11.) Inget hindrar emellertid att man säger detta och att det är sant. Men det behövs en förklaring, vilken dock kan framgå indirekt ur kontexten. Bara man gör klart vad man menar så är det inte ens något egendomligt i att säga ”S är bra, men S är inte bra”. S kan vara bra från moralisk synpunkt, men den som yttrar satsen kanske inte gillar S. S kan vara bra för mig, men inte för dig, bra från en synpunkt, dålig från en annan. I de nämnda exemplen anser talaren själv att S är bra (men också att S inte är bra). Av principen om talarens uppriktighet (se ovan avsnitt 7.2) följer, att den som säger att S är bra själv anser att S är bra, såvida det inte finns något som tyder på motsatsen.⁵³ A kan dock säga att S är bra och att han inte uppskattar S (inte är för S), utan att själv anse att S är bra. Alternativt kan han markera att det inte är hans skäl som avgör att S är bra, dvs. han tillhör inte referensgruppen (se ovan avsnitt 14.1). Om A inte själv anser att S är bra kan missförstånd förebyggas om den av principen om talarens uppriktighet givna presumptionen undanröjs genom ett tillägg, såsom ”enligt gängse mening”, ”enligt C”, osv.

Vi har vidare att förklara, varför

‘Good’ is the most general grading term that we have – suitable for every evaluative occasion.⁵⁴

Att säga att något är bra behöver inte, som vi har sett i avsnitt 14.3, innebära att en jämförelse äger rum inom en klass eller mot en standard. Att gradera är att jämföra med en måttstock eller serie av måttstockar eller att sätta in något i fack, som är i förväg upprättade i rangordning.⁵⁵

Hur kan vi nu säga, att ”S är bra” innefattar en gradering, utan att behöva innefatta en jämförelse? Jag tror inte att detta är ett problem. Att klassificera S som bra är inte bara att inte klassificera S som inte bra, utan också att sätta S i en klass som med nödvändighet står före eller över en annan. Det som är bra är pragmatiskt relevant på ett annat sätt än det som inte är bra. Eftersom det är en tautologi, att det som är bra är bättre än det som inte är bra, så synes klassificeringen med nödvändighet innefatta en sorts gradering.

⁵³ Se även Ziff s. 223–227; s. 224: ”the honest assertion of [”George is a good father”] indicates that it is unlikely that I disapprove of George as a father.”

⁵⁴ Margolis s. 102.

⁵⁵ Om gradering och rangordning, se ovan avsnitt 7.6.

Då det går att ange hur starka skälen för att vilja att S existerar är, kan godhet principiellt alltid graderas i flera klasser: mycket god, god, medelmåttig, dålig eller första, andra, tredje klass, osv. Men denna form av gradering förutsätter i motsats till den nyss nämnda alltid en jämförelse.

Att säga att något är bra eller gott är aldrig att rangordna, utom när samtidigt en gradering sker och det sätts en individ i varje grad (eller flera individer i varje grad vilka då inte kan rangordnas inbördes). Rangordning av det som är bra kräver användning av komparativa termer: A är bättre än B, B är bättre än C, osv. – Bäst, näst bäst ... näst sämst, sämst.⁵⁶

Vad slutligen gäller möjligheterna att med ”S är god” uttrycka proattityder och känslor, synes inte heller detta erbjuda några problem. Skälen för att hålla S för god är ofta hedoniska, varför att säga att S är god kan vara ett sätt att tala om att man har en inställning eller hållning. Förhållningar, som man ju kan inta eller visa och som ibland är positiva eller negativa, kan uppenbarligen demonstreras med hjälp av ”S är god”. Om man säger att S är god är man ”för” S. Emotioner bygger på värderingar av objekten och kan därför i kontext uttryckas genom att värderingarna framhävs. Vissa sinnesstämningar karakteriseras av ens benägenhet att för egen del finna att skäl för eller emot något föreligger. Den som är deprimerad har sålunda svårt att finna att något är bra. Att A säger att något är bra eller dåligt kan därför utgöra del av det mönster, som gör andra berättigade att säga att A befinner sig i en viss stämning.

⁵⁶ Om ’god’ som graderingsetikett, se ovan avsnitt 13.7 och främst Urmson (Grading). För viss träffande kritik av Urmson, se Browning. Urmson skiljer inte alltid mellan att gradera och att sortera (att gradera är ju inte en fråga om att enbart använda kvalitetskriterier; se även Kovesi s. 98). Den som sorterar i grader, graderar i och för sig inte – någon annan eller han själv har tidigare gjort en gradering. Browning har emellertid en egendomlig uppfattning om vad en gradering är: något som är graderat är ”valueable in itself”, goda skäl är logiskt sekundära till graderingen; detta resonemang förutsätter en nonkognitivistisk värdeteori. Se även s. Barry 28 och Rescher s. 67.

Som Searle s. 151–152 anmärker, är en del språkhandlingar, t.ex. att ge uttryck för en gradering, värdering eller rangordning eller att rösta, positiva eller negativa, medan andra, t.ex. att anbefalla, prisa, rekommendera eller uttrycka tillfredsställelse, alltid är positiva. Termer som kan fungera som graderingsetiketter måste vara antingen positiva eller negativa, inte ibland det ena och ibland det andra. Man kan sålunda inte använda ’god’ när man vill ge motsatsen till en rekommendation.

14.7 ”S ÄR GOD” OCH PERLOKUTIONÄR EFFEKT

Vi måste också kunna förklara hur yttrandet av ”S är god” kan ha en handlingdirigerande funktion, den ”magnetism” som Stevenson talar om. Inte heller på denna punkt uppkommer några särskilda svårigheter. På grund av principerna för språklig kommunikation är adressaten i en talsituation berättigad att av ”S är god” sluta sig till att hon har skäl att välja S (eventuellt: om ...), att vilja att p (eventuellt: om ...), osv. Den motivationella sidan är helt enkelt en del av den vidare frågan: varför gör folk vad de anser att de har skäl att göra, dvs. varför handlar människor rationellt?⁵⁷

Om t.ex. en hammare är instrumentellt bra, och A behöver en hammare, så har han – *ceteris paribus* – större anledning (det är mer rationellt) att välja den än en som är sämre, och normalt kommer han att välja den. Det är mer rationellt – *ceteris paribus* – att anlita en läkare som är tekniskt bra än en som är mindre bra. Det är också – *ceteris paribus* – mer rationellt att själv försöka bli tekniskt bättre i att göra något man är intresserad av att göra än att inte bry sig om saken.⁵⁸ Exempelen kan mångfaldigas i oändlighet.

Det är emellertid inte centralt för ett yttrande såsom ”S är god” att det är handlingsdirigerande. Ingen speciell handling behöver framstå som aktuell, vilket är särskilt tydligt beträffande satser i imperfektum (”Gaius Julius Caesar var en bra karl”). Även om så är fallet, behöver inte just adressaten ha skäl för att göra något, trots att det är sant att S är bra och att andra faktiskt har skäl (kategoriskt) att göra något. A kan mycket väl gå med på att S är en god ost, men A kanske inte tycker om ost person-

⁵⁷ Se ovan avsnitten 10.5 och 12.3, Richards s. 341, Taylor (Notice) s. 294: ”it is at least generally true that people choose the things which they have reasons for choosing”, Sesonske s. 48–49, 66–67 (s. 66: mot emotivisterna kan sägas att ”we often do not feel motivated by the judgment unless we *believe* the goal to be good as asserted ... the functioning of judgments of evaluation as normative depends, in many instances, upon their being accepted as true ...”). När Margolis s. 119 invänder mot Ziffs analys (se ovan avsnitt 13.11(5)), att den inte är ”responsive, in the sense that it does not accommodate the distinctively normative feature of moral judgments”, är det alltså inte träffande. Om att mänsklig påverkan inte är en fråga om kausalitet av den typ som förutsätter invariabla sekvenser, se Jareborg s. 122–123 och där angiven litteratur.

⁵⁸ Se t.ex. Foot (Reasons) s. 206, von Wright s. 30–32, 38–40 och ovan avsnitt 11.3 vid not 14 (om den s.k. aristotelianska principen).

ligen eller hon kanske av någon anledning aldrig köper ost eller inte har några pengar. I många fall är således yttrandet av "S är god" utan all handlingsdirigerande verkan. Alla pragmatiska utsagor är inte praktiska, dvs. de ger inget svar på frågan "Vad skall jag göra?", och alla praktiska utsagor är inte faktiskt handlingsdirigerande.⁵⁹

Som handlingsförklaring är "S är god" föga upplysande. Man får inte veta varför A väljer S, vill åstadkomma att p, osv., utan bara att hon anser sig ha skäl därför (detta kan vi sluta oss till tack vare principerna om språklig kommunikation).⁶⁰ Men A undanröjer likväl, genom att säga att S är god, en eventuell misstanke om att hon inte hade något skäl eller att skälen inte hade med S (eller att p) att göra – hon kunde t.ex. ha valt S för att göra någon annan till viljes.

Vad gäller förmågan hos ett yttrande av "S är god" att hos en annan person uppväcka känslor och attityder gäller precis detsamma som för alla andra påståenden.⁶¹

14.8 GODA SKÄL

Om A är bättre än B, så finns det t.ex. bättre skäl att välja A än att välja B. Om A är bäst, så finns det bäst skäl att välja A inom jämförelseklassen. Sådana jämförelser kan ske med begränsningar till en viss sorts skäl, men även helhetsbedömningar är möjliga. Men det är inte alltid säkert, att det går att göra helhetsbedömningar helt rationella. Olika handlings-skäl drar så att säga i olika riktningar, och det går inte alltid att rationellt avgöra i vilken ordning olika skäl skall beaktas, vilken relativ vikt de skall tillmätas.

Håller man sig inom en viss typ av skäl är det i allmänhet ganska lätt att avgöra när man har bättre skäl för det ena än för det andra. För att man skall tro eller göra något *rationellt* måste man emellertid ha *goda* skäl. Goda skäl kan nu i enlighet med den i detta kapitel framförda teorin sägas vara skäl som är sådana att det finns skäl att välja dem, om man vill rationellt motivera varför man tror att p eller vill göra x. Men måste det inte, enligt vad nyss sagts, finnas goda skäl för att välja dessa skäl, om ...?

⁵⁹ Se närmare Sumner s. 384–395, von Wright s. 155–157, 176–177, Baier (Value) s. 53.

⁶⁰ Se t.ex. Nowell-Smith s. 161.

⁶¹ Om suggestivt tal, se ovan avsnitt 9.5.

Kommer man inte in i en oändlig regress, om man definierar 'god' som jag har gjort ovan?

Goda skäl för att tro att p eller göra x är med en annan formulering sådana som är "tillräckliga" för att det skall vara rationellt att tro att p eller att göra x. Vad som in concreto är tillräckliga skäl är beroende av vad som är tillräckliga skäl in abstracto, dvs. vad som är tillräckliga skäl enligt principerna för rationell argumentation – teoretisk och pragmatisk. Att dessa typer av argumentation är invävd i varandra har betonats bl.a. i avsnitt 10.4.

Vad som sätter stopp för en oändlig regress är nu att det in abstracto inte går att skilja mellan ett skäl som är tillräckligt och ett skäl som är otillräckligt, dvs. mellan goda och dåliga skäl. Ett skäl är något som har förmåga att verka i riktning för eller emot en tro; att på denna nivå säga att ett skäl är dåligt är detsamma som att ett föregivet skäl inte är något skäl. Det är alltså först när det gäller en viss tro eller en viss handling som man kan skilja mellan skäl, som är tillräckliga eller otillräckliga, goda eller dåliga. Anser man sig i en viss situation ha skäl som är dåliga, så är de alltså otillräckliga för att man rationellt skall tro att p eller göra x, men de är likafullt skäl. Inga skäl är nu inte detsamma som dåliga skäl.

Ett in abstracto gott skäl är således ett skäl som är sådant att det finns skäl att välja det, om man enligt principerna för rationell argumentation vill motivera en tro eller en handling, eller helt enkelt: ett skäl.

Ett in concreto gott skäl är ett skäl som är sådant att det finns in abstracto goda skäl (= ett skäl) att välja, om man vill motivera en tro eller en handling i en konkret situation, dvs. motiveringen står i enlighet med principerna för rationell argumentation. Dessa principer måste i sista hand åberopas när man skall motivera att skälen i det aktuella fallet är tillräckliga (goda). Vad som enligt dessa principer är ett skäl är – ceteris paribus – ett gott skäl.

Ett in concreto gott skäl kan också sägas vara ett skäl, som det är särskilt bra att motivera en viss tro eller handling med, om man vill göra det. *Ett in concreto gott skäl tillskrivs alltså instrumentell godhet, medan ett in abstracto gott skäl är utilistiskt gott.* Eftersom instrumentell godhet förutsätter en jämförelse inom en klass finns utrymme för att gradera skäl för att tro att p eller att göra x som t.ex. vissa skäl – goda skäl – mycket starka skäl – avgörande skäl – överväldigande skäl.

Ytterligare en faktor bidrar till att förhindra en oändlig regress. När det gäller vad man själv tror (däribland vad som är bra eller bäst att göra), kan man inte i oändlighet ha någon uppfattning om graden av styrka hos

skälen för att tro något; se ovan avsnitt 7.1. Och även om man gör en sådan bedömning, så är det inte möjligt att säga att ens skäl för att tro att p är dåliga, när man faktiskt tror att p . Man kan göra detta beträffande någon annans tro att p , men i så fall säger man detsamma som att man inte själv tror att p . Finner man skälen för att p vara tillräckliga tror man redan därigenom att p .

Vad jag nu har försökt säga är svårt att formulera och kanske ännu svårare att förstå. Poängen är ungefär denna: systemet för rationell argumentation är som vi sett på visst sätt cirkulärt eller, som en del hellre skulle säga, dialektiskt; men härav följer inte att den här framförda analysen av 'god' är cirkulär eller ger upphov till en oändlig regress. Förr eller senare kommer vi nämligen till ett led i argumentationen för "goda skäl att välja", där "goda skäl" är detsamma som "skäl". Sedan är det en annan sak att det kan anföras goda skäl för att använda 'skäl' på det sätt vi gör.

ANDRA VÄRDETERMER

Vid sidan av 'god' och 'bra' är 'böra' och 'rätt' de ord som i första hand förknippas med positiva värderingar. De olika teorierna om värdeutsagor antas vara tillämpliga även på satser såsom "Du bör göra x" och "Det är rätt att göra x", även om olika uppfattningar framförts rörande det inbördes förhållandet mellan utsagor om vad som är gott, rätt och bör göras. En del intuitionister har sålunda sett 'god' som den grundläggande odefinierbara term, med vars hjälp 'böra' och 'rätt' kan definieras, medan andra har haft den rakt motsatta uppfattningen.

Det ges inte här utrymme för att behandla 'böra' och andra s.k. värde-termer lika ingående som skett med 'god'. Det torde inte heller vara lika påkallat att – relativt sett – gå in på detaljer, eftersom mycket av det som kunde sägas skulle bli parallellt till det som sagts i kapitel 14.

15.1 TERMEN 'BÖRA'

Skillnaderna mellan 'god' och 'böra' är delvis betingade av att 'god' är ett adjektiv och 'böra' ett modalt hjälpverb (jämfte 'måste', 'skall', 'kan', osv.; se därom nästa avsnitt). 'Böra' tar som huvudverb sådana verb, som anger någonting en person kan "göra", dvs. 'tro', 'veta', osv., 'känna (sig)', 'se', 'höra' och alla verb som hänför sig till val och handlingar, men också verben 'vara', 'bli', osv. (vilka har med existens att göra). 'Böra' kan kort sagt användas i alla fall där det kan finnas skäl för eller emot. Detta följer redan av att 'böra' är ett modalt verb. En modal term är ju en sådan som används just för att sammanfatta styrkan hos skälen för eller emot något (se ovan avsnitt 7.5). Vad som här behöver påpekas vid en jämförelse mellan 'god' och 'böra' är, som sagts, delvis beroende av att 'god' inte är

ett modalt uttryck: 'god' säger ingenting om styrkan av förefintliga skäl, medan 'böra' är förbundet med en viss styrka, nämligen *goda skäl*.¹ Godhet har vidare att göra med förefintligheten av pragmatiska skäl, medan en böra-utsaga, som vi skall se, lika gärna kan motiveras utifrån enbart teoretiska skäl.

I filosofin har man ofta oreflekterat utgått från att böra-utsagor kan motiveras endast pragmatiskt eller t.o.m. bara praktiskt. "Du bör göra x" har alltså antagits ha en illokutionär innebörd av typen råd,² instruktion, vägledning. Att säga till någon, att hon bör göra x, har onekligen ofta sådan innebörd. "Du bör göra x" betyder ibland "Du har goda pragmatiska (praktiska) skäl för att göra x". Men "Du bör göra x" kan lika väl ha en innebörd av typen befallning, påtryckning, order. I Hares preskriptivism – se ovan avsnitt 13.6 – är distinktionen mellan dessa två grupper åtminstone delvis utsuddad genom att Hare insisterar på att en böra-utsaga implicerar ett imperativ, låt vara att detta antas vara riktat till den som yttrar satsen. Detta imperativ skulle alltså ha formen "Låt mig göra x (i samma situation)!"³ Även om vi tillåter oss att bortse från det egendomliga i ett imperativ riktat till en själv, lider denna lära av svagheten, att ett adekvat svar på "Vad skall jag göra?" inte (om vi bortser från underlydandes frågor till överordnade) består av en imperativisk sats "Gör x!" (en befallning eller liknande), utan av "x" eller "Jag (du) bör göra x" eller "Jag (du) måste göra x", osv.⁴ Enligt Hare skiljer sig en böra-utsaga från ett imperativ bara genom att den förra involverar generella principer eller regler, närmare bestämt principer eller regler för val mellan olika handlingsalternativ. Dessa antas fylla samma funktion för 'böra' som standarderna gör för 'god': de är kriterier. Hare kan därför vidhålla, att 'böra' liksom 'god' har blott en (preskriptiv) betydelse, fastän de relevanta principerna och reglerna växlar, att korrekt användning av 'böra' inte logiskt impliceras av vissa kriterier och att 'böra' i vissa sammanhang har övervägande deskriptiv betydelse (t.ex. vissa allmänt accepterade principer är förutsatta).⁵

Håller vi oss till första personen presens – "Jag bör göra x" – torde Hares uppfattning, att ett till en själv riktat imperativ är implicerat, till

¹ Jämför Richards s. 52–54, 219–221, som menar att 'böra' har att göra med konklusiva skäl (han talar emellertid om goda skäl bara såsom "generally sufficient", inte som tillräckliga enligt en bedömning i det konkreta fallet).

² Att ge råd *vad* (i motsats till att ge råd i en fråga); se Richards s. 60–61.

³ Se närmare Hare s. 163–179.

⁴ Se Baier s. 56–57, 86, Baier (Value) s. 53, Gauthier s. 50–53, Taylor s. 59–62.

⁵ Se Hare s. 158–160 och även s. 152–155 och ovan avsnitt 13.6.

resultatet vara likvärdig med Nowell-Smiths uppfattning att "Jag bör göra x" är uttryck för ett *beslut* att göra x.⁶ Att det är möjligt att ge uttryck för ett beslut, en avsikt att göra x, genom att yttra en sådan sats skall inte förnekas. Men det är gripet ur luften att denna innebörd är primär eller att det skulle vara något egendomligt med att yttra denna sats, utan att ha beslutat eller vara beredd att göra x. Det finns inget egendomligt i ett påstående som "Jag bör göra x, men jag avser inte att göra x" eller "Jag bör göra x, men jag kommer med visshet inte att göra x".⁷

"Jag (du, hon) bör göra x" betyder ibland (dvs. kan ibland preciseras till) "Jag (du, hon) har goda skäl för att göra x". Med denna utgångspunkt blir det inte svårt att förklara hur böra-satser kan ha de olika illokutionära innebörder som nämnts och ibland vara handlingsdirigerande. Förklaringen blir parallell till den som redovisats i avsnitt 14.6.⁸

Som redan nämnts, är de relevanta skälen inte begränsade till handlingsskäl. Detta förhållande går alldeles förlorat i t.ex. Hares lära. Det är inte en del av betydelsen hos 'böra' att skälen skall vara pragmatiska eller praktiska, så att en böra-utsaga måste bli en pragmatisk eller praktisk utsaga.⁹ "Jag (du, hon) bör göra x" kan t.ex. preciseras till "Jag (du, hon)

⁶ Vad beträffar utsagor i övriga personer är skillnaderna mellan Hare och Nowell-Smith också i praktiken obetydliga. Den senare betonar dock, att det alltid måste finnas skäl att anföra för en böra-utsaga, medan motsvarande inte gäller för en befallning, vars adekvans i stället bygger på den befallandes auktoritet (eventuellt: legitima auktoritet); se Nowell-Smith s. 185–186, 190–195. Han menar också, att "Du bör göra x" inte i sig utpekar ett skäl för att göra x, utan bara indicerar, att det finns skäl och indicerar en proattityd att följa en regel eller en befallning – så också Taylor s. 209–213. De har rätt i så måtto som att "Du bör göra x" inte säger mer än (t.ex.) "Det finns goda skäl för dig att göra x", men inte anger vilka skälen är. Se även Nowell-Smith s. 261–262: "Jag bör" behöver inte alltid användas för att uttrycka ett beslut: så är inte fallet vid tvekan mellan två "Jag bör" eller mellan "Jag bör" och "Jag vill" ("desire"). Men i så fall skulle "Jag bör" närmast fungera som ett internt "Du bör" eller som samvetets röst mot begärets; det är två advokater som talar, inte en domare; se även Taylor s. 201–202.

⁷ Nowell-Smith s. 268 har tydligtvis inget att invända mot den senare satsen, men han förbiser, att det inte är logiskt möjligt att samtidigt avse att göra x (ha beslutat att göra x) och vara säker på att man inte kommer att göra x. – För kritik av Hare och Nowell-Smith, se Gauthier s. 13–17 och MacIntyre, vilken betonar att "Jag bör göra x" kan användas för att uttrycka ens egna principer och att främst tredje personen (och första personen imperfektum) används för att uttrycka indignation och andra emotioner; "Jag borde ha gjort x" kan t.ex. vara uttryck för ånger.

⁸ Om handlingsdirigering, se t.ex. Margolis s. 65–67 och Sumner s. 397–399.

⁹ Sloman s. 390.

bör tro att p", som betyder "Jag (du, hon) har goda skäl att tro att p".¹⁰ Om jag bör tro att p är därmed inte givet, att jag faktiskt tror att p, men det är det normala underlaget för en bedömning att p. Bara i andra och tredje personen (jämfte första personen imperfektum) är "A bör (borde) tro att p, men det är inte sant att p" användbart. A kan ha goda skäl för att tro något samtidigt som hon tror att det inte är sant (ty att säga att man har goda skäl för att tro att p är ju detsamma som att säga att man inte har goda skäl för att inte tro att p, och för att kunna tro att det inte är sant att p måste man tro sig ha goda skäl för (att tro) att det inte är sant att p).¹¹

Inte nog med detta. "Jag (du, hon) bör göra x" kan bygga på rent teoretiska skäl, även när "göra x" inte är preciserat till "tro att p". T-satsens illokutionära innebörd är då ibland att sammanfatta som en *förutsägelse* – här inräknas uttryck för förväntan – rörande vad subjektet kommer att göra eller just nu gör. (I det senare fallet förutsätts att man bygger sin bedömning på skäl som hänför sig till förfluten tid, dvs. man kan inte självständigt avgöra om subjektet just nu faktiskt gör x.¹²) När "A bör göra x" utläses som en förutsägelse betyder satsen detsamma som "Det finns goda skäl att tro att A gör x".¹³

"A bör göra x" kan således betyda antingen "A har goda skäl att göra x" eller "Det finns goda skäl att A gör x". "A bör göra x" kan med andra ord ibland ersättas med "Det bör vara fallet, att A gör x", vilket är en precisering av "Det bör vara fallet att p". Skälen för att p (eller att A gör x) kan vara pragmatiska eller enbart teoretiska. Vi kan därför skilja mellan att det finns goda skäl att vilja att p och att det finns goda skäl att tro att p. "Det bör ges tillfälle till frågor" kan betyda att det finns goda pragmatiska skäl att ge tillfälle till att ställa frågor, men också att det sannolikt kommer att ges tillfälle att ställa frågor. Förutom till "A har goda skäl att göra x" kan "A bör göra x" således preciseras till "Det finns goda skäl att tro att A gör x" och "Det finns goda skäl att vilja att A gör x".

¹⁰ I viss kontext kan skälen för att tro att p visserligen vara pragmatiska (t.ex. när "Du bör tro att p" är en hotelse), men normalt är skälen teoretiska, dvs. skäl för att tro.

¹¹ Se ovan avsnitten 7.1, 7.5 och 14.8.

¹² "A bör bli arg, när han får veta att p" och "A bör vara arg, eftersom han fått veta att p" är båda förutsägelser; det senare yttrandet dock endast om man inte kan se eller höra A eller om A inte visar vad han känner.

¹³ Här skall alltså "gör" läsas som "kommer att göra" eller (under vissa förutsättningar) "gör nu".

Om "A gör x" ersätts med "A tror att p" finner vi att "A bör tro att p" kan betyda antingen "A har goda skäl att tro att p" eller "Det finns goda skäl att tro att A tror att p" eller "Det finns goda skäl att vilja att A tror att p". "A har goda skäl att tro att p" är nästan alltid detsamma som "A har goda teoretiska skäl att tro att p", men kan undantagsvis betyda "A har goda pragmatiska skäl att tro att p" (t.ex. vid åsiktsförföljelse).

I "Det bör vara så, att p" kan "att p" avse något framtida ("att det blir fallet att p"). Samma sak kan då uttryckas med "Det bör bli så att p". Sist anförda sats innehåller fortfarande 'böra' i presens; 'böra' i futurum måste uttryckas på följande sätt: "Det kommer att bli så att det bör vara fallet att p" eller "A kommer att böra göra x".

Imperfektum av 'böra' anges med 'borde': "A borde ha gjort x" eller "Det borde ha varit fallet att p". 'Borde' kan emellertid också vara konditionalis: "A borde ha gjort x" är då lika med "A skulle ha gjort x, om hon hade gjort vad hon borde göra" och "A borde göra x" är lika med "A skulle göra x, om hon gör vad hon bör göra". Är det klart, att villkoret inte är uppfyllt kan "A borde göra x" lika gärna sägas vara optativ, dvs. lika med "A bör göra x, men A gör inte x" (och "Det borde vara så att p" är lika med "Det bör vara så att p, men det är det inte"). Optativ används också för att uttrycka indirekt anföring.

Av det sagda framgår, att det knappast finns anledning att påstå att ordet 'böra' har flera betydelser. Men det har också framgått, att det är väsentligt att skilja mellan vilka sorters skäl som är aktuella. Om skälen är enbart teoretiska anger 'böra' en *aletisk modalitet* (se också ovan avsnitt 7.5), varvid ordet har samma dignitet som 'sannolikt' och 'torde'. Om skälen är pragmatiska anger 'böra' en *deontisk modalitet*.¹⁴

¹⁴ Den här skisserade förklaringen av vad 'böra' betyder härrör till avsevärda delar från synpunkter framförda av Edgley s. 133–134, Edgley (Hume's Law) s. 112–118, Sloman s. 386, 394, White (Obliged) s. 79, Taylor (Notice) s. 294, som dock talar om "overriding reason", Grice (Hume) s. 92 och även Taylor s. 192–194. Här kan vidare för alla modala termer del hänvisas till Wertheimer s. 77–132, vars framställning dock är så speciell terminologiskt sett, att det är omöjligt att kommentera den i detta sammanhang. Det skall dock nämnas, att Wertheimers huvudtes är att 'böra' och andra modala termer inte är flertydiga. Mot hans definition av 'böra' finns en del att invända, som synes ha att göra med att han inte håller isär 'bör' och 'borde' (båda återges ju med 'ought' i engelskan). Här kan också nämnas att Wertheimers kritik (s. 132–134) av bl.a. Margolis' (s. 62–63) uppslag att använda 'böra' som predikat, t.ex. i formen "oughtful", framstår som föga övertygande.

Analysen kan emellertid drivas längre. En använd böra-sats är oftast elliptisk. Ibland förutsätter den sålunda, att det finns flera alternativ att välja mellan, och i så fall kan påståendet kompletteras med att jämförelseklassen utpekas. Finner man att det finns goda skäl för ett av alternativen, så är detta det bästa i jämförelseklassen (undantagsvis kan det finnas flera alternativ som är lika bra, om grunderna är pragmatiska, dvs. det kan finnas goda skäl för fler än ett alternativ). Klassen av alternativ kan naturligtvis vara mycket varierande. Om vi håller oss till handlingar kan den t.ex. vara helt arbiträr, vara begränsad till handlingar som en viss person eller en tänkt normalperson har förmåga och/eller tillfälle att utföra, eller till handlingar som är generellt sett fysiskt, ekonomiskt, socialt, eller från någon annan synpunkt möjliga att utföra. En aletisk böra-sats innefattar alltid en jämförelse, eftersom om det finns goda skäl för att p så kan det inte finnas goda skäl för att icke-p. En deontisk böra-utsaga innefattar en jämförelse på samma skäl som en utsaga om godhet gör det (om den gör det).¹⁵

Om man finner, att det finns avgörande (konklusiva, slutgiltiga) skäl för ett alternativ i en jämförelseklass, är övriga alternativ uteslutna. Den adekvata termen är då inte 'bör', utan 'måste' eller någon likvärdig modal term.¹⁶

En deontisk böra-sats kan vara elliptisk på samma sätt som en sats av typen "S är god". De relevanta pragmatiska skälen kan alltså begränsas genom en rad olika tillägg, varav en del samtidigt medför begränsningar av en jämförelseklass.¹⁷ Eftersom hedoniska skäl är pragmatiska skäl kan "Jag bör göra x" helt enkelt vara ett konstaterande av att jag har goda skäl att göra x, emedan jag gillar att göra x.

Om man beaktar att "Jag (du, hon) bör göra x" (när "bör göra x" är lika med "har goda pragmatiska skäl att göra x") i allmänhet är en elliptisk sats, blir det begripligt att man kan böra göra konträra saker: "Jag bör göra x (från moralisk synpunkt) och jag bör göra y (från rättslig synpunkt), men vad bör jag göra (t.ex. av x och y)?"

¹⁵ Se ovan avsnitten 14.1, 14.3 och 14.6. – Till detta stycke, se Sloman s. 387–388, Margolis s. 63 och jämför Wertheimer s. 134.

¹⁶ Se t.ex. White (Obliged) s. 78–79.

¹⁷ Se även Sloman s. 389, 391–393. Skillnaden mellan kategoriska och hypotetiska böra-utsagor kan ses som en fråga om vilka kompletteringar som är tänkta; se Edgley s. 137–147, Hare 34–37, 160–162 och jämför Taylor s. 236–239.

När skälen är enbart teoretiska är man vanligen mindre uppmärksam på ellipser. Men det kan lätt uppstå missförstånd, om man inte är klar över vilken utfyllnad som är förutsatt. Vad gäller just "Det bör vara så att p" (som motsvarighet till "Det är sannolik(as)t att p") är att nämna, förutom hänsynstagandet till jämförelseklasser, den utfyllnad som anger begränsningar som hänför sig till syftet med att yttra satsen (t.ex. "om man skall ta ställning i frågan på förefintligt underlag", "om vi skall uttrycka oss populärt eller begripligt för lekmän") eller vissa givna omständigheter (t.ex. "med bortseende från ...").

En väsentlig skillnad mellan deontiska och aletiska böra-satser ligger däri att det vid de förra alltid är relevant att fråga, vem som har de goda skälen, medan det vid de senare ju är så, att det som är skäl för en person alltid också förutsätts vara skäl för andra. Det torde vara detta som gör att vi i "A bör göra x" är benägna att läsa "böra" som en deontisk term; en person är ju utpekad och en anledning till att göra detta är att det är denne som har de goda skälen. Omvänt är vi mer benägna att i ett personligt uttryck – t.ex. "Det bör vara så att p" – se en aletisk utsaga.¹⁸

Om det är bra att göra x eller bäst att göra x, så är detta ibland detsamma som att man bör göra x.¹⁹ Satsernas betydelser kan täcka varandra. Existensen av pragmatiska skäl, vilka gör det befogat att säga att A bör göra x, uttrycks inte sällan med hjälp av satser som innehåller 'god' och andra s.k. värdetermer. Det kan vara bra att göra x, därför att handlingen uppfyller en norm eller därför att man från någon synpunkt bör göra x.

Så långt har diskussionen gällt böra-satser som inte bara är indikativa utan också sanna eller falska, vilket de är oberoende av om de goda skälen är pragmatiska eller ej.²⁰

¹⁸ Visserligen är typer av handlingsskäl skäl för alla (t.ex. att man gillar att göra x är för alla skäl att göra x), men vad som är ett skäl för att tro att p är inte bara till sin typ utan in concreto skäl för alla att tro att p; här bortses då från att ett visst faktum kan vara skäl för A men inte för B mot bakgrunden av att A tror något som B inte tror, t.ex. att Gud existerar.

¹⁹ Se Sesonske s. 8–11.

²⁰ Se ovan avsnitt 14.4 angående motsvarande förhållande beträffande "S är god" och vidare Margolis s. 62, Sloman s. 390 och jämför Nowell-Smith s. 195–197, som medger att man använder "Det är sant att man bör göra x", men bara på följande grund (s. 197): "Just as the logic of discourse about objective properties is intelligible only against a background of empirical agreement, so the logic of practical discourse is intelligible only against a background of agreement on moral principles. It is this similarity that leads us to use the same words 'true' and 'false' in both cases; but the background – what has to obtain to make the logic of our talk intelligible – is different in each case." Jag hoppas,

Som vi har sett i kapitel 11 förekommer 'bör' också i indikativa satser som är varken sanna eller falska, nämligen sådana vari normer görs explicita eller uppställs. Det rör sig då framför allt om regelformuleringar. En regel av innehåll att något bör göras är i allmänhet antingen baserad på en generell utsaga av motsvarande innehåll – i detta fall talar vi om tumregler – eller uttryck för en social sed. Regelns existens beror då på att en generell böra-sats är sann respektive att en viss social sed råder.

När 'bör' förekommer i en regelformulering går det inte att säga, att ordet har den betydelse som förklarats ovan i detta avsnitt. Det fungerar då som en *deontisk operator*, ett konventionellt tecken, som dock impliceras av att det finns goda skäl (tumregler) eller implicerar att det finns goda skäl (regler som uttryck för social sed).

Böra-regler är ganska sällsynta som uppställda regler, regler i slutna system, t.ex. juridiska. När de förekommer är de likväl att fatta som tumregler, t.ex. av lagstiftaren uppställda rekommendationer, som baseras på generella böra-utsagor. Men samtidigt kan man ju av regelns existens dra slutsatsen att man bör göra det som regeln utsäger (en normativ utsaga som är identisk med den generella böra-sats som ligger till grund för tumregeln). Vid tumregler finns det ju annars ingen anledning att tala om normativa utsagor. I en uppställd regel kan "bör göras" ersättas av "påbjuds som huvudregel (om ej särskilda skäl talar emot, e.dyl.)". Skillnaden mellan en vanlig tumregel och en tumregel som inlemmas i ett system av dogmatiska regler är att den senare blir relevant vid pragmatisk och praktisk argumentation, även om det skulle vara så att underliggande generella böra-utsaga är falsk.

Det är vanligt att regler tas som konstitutiva för tillämpligheten av en böra-utsaga. T.ex. Nowell-Smith säger: "Deontological sentences ... almost always contextually imply the presence of rules."²¹ Vad beträffar böra-satser är detta en grov överdrift, som delvis kan förklaras av att 'bör' alltför ofta uppfattas som synonymt med 'skall' eller 'måste'.²² I verkligheten är de flesta böra-regler antingen tumregler eller analoga med tumregler (uttryck för social sed).

Även tillfälliga normer kan uppställas genom böra-satser. Råd, instruktioner och befallningar, osv. kan ges genom att yttra sanna (eller falska)

att den nonkognitivism som här kommer till uttryck uppfattas som vederlagd vid det här laget.

²¹ Nowell-Smith s. 223.

²² Se Wertheimer s. 82.

böra-satser. Men en order eller rekommendation kan också ges i en böra-sats som är varken sann eller falsk, i vilken 'bör' är en deontisk operator på samma sätt som i en lagregel.

En annan sak som får regler att skenbart framstå som det normala underlaget för böra-utsagor är antagandet att deontiska modaliteter bara skulle hänföra sig till handlingar eller handlingstyper.²³ Men lika väl som det är bra att något händer eller är fallet, kan det finnas goda pragmatiska skäl att vilja att något händer eller är fallet ("Det borde råda fred i världen"). Ett annat uttryck för en tänkt bindning av ett deontiskt böra till handlande är den gamla idén om att böra implicerar kunna, dvs. att det inte kan sägas att någon bör göra x om hon inte kan göra x.²⁴ Denna idé är emellertid utan giltighet och kan inte fattas som mer än ett uttryck för att ett råd inte är adressatrelevant, om adressaten saknar förmåga eller tillfälle att efterleva rådet.

Hela diskussionen om relationen mellan vara och böra (se ovan avsnitt 13.2 om Humes lag) framstår vidare som egendomlig i belysningen av det sagda. Om det faktum att p *är* ett gott skäl för A att göra x, så *bör* A göra x – därför att 'bör' här just betyder att det finns goda skäl för att göra x.²⁵ Om jag tror att jag har goda skäl för att göra x, måste (logiskt) jag tro att jag bör göra x.

15.2 ANDRA MODALA TERMER

Som aletiska modaliteter brukar räknas nödvändighet, möjlighet och omöjlighet, men också – så snart man inte bara har logisk nödvändighet, osv. i tankarna – sannolikhet i olika grader.²⁶ De motsvarande generella deontiska modaliteterna är, som vi redan sett, påbud, tillåtelse, förbud och det som bör göras.²⁷

²³ Se t.ex. Fogelin s. 166–169.

²⁴ Sloman s. 388–389, Margolis s. 74–83, Jareborg s. 373; jämför Taylor s. 208–209.

²⁵ Se t.ex. Grice (Hume) s. 93.

²⁶ Den fjärde modaliteten kan också anges med termen 'eventualitet' ("contingency") varmed avses att det inte bara skall kunna vara sant att p, utan också att det finns vissa skäl därför, dock utan att dessa är konklusiva.

Det vore förhastat att anta, att modaliteterna alltid är komplementära så som fallet är beträffande de logiska modaliteterna (nödvändighet, möjlighet och omöjlighet); se därom Harré (Modal), vilken också bl.a. redovisar en klassificering av olika modaliteter, vilken jag inte finner anledning att gå in på här.

²⁷ Se ovan avsnitt 11.2. Jämför von Wright s. 157–158 och von Wright (Deontic) s. 13–14, som genomgående inte skiljer mellan 'måste' och 'bör'.

Jag skall inte här gå in på olika typer av modaliteter, utan begränsa mig till att mycket kortfattat beröra de viktigaste återstående modala verben: 'måste', 'skall', 'kan' och alternativ till dessa. Det som i sammanhanget är viktigast att framhålla är att dessa i likhet med 'böra' är entydiga oberoende av att de förekommer i både aletiska och deontiska utsagor.²⁸

"Det måste vara fallet att p" och "Det är nödvändigt att p" betyder detsamma som "Det finns inget alternativ till att p". Skälen kan vara antingen pragmatiska (eller praktiska) eller enbart teoretiska: "Du måste göra x, eftersom det är påbudet i lagen" eller "Du måste göra x för att nå y". Observera att satserna är elliptiska. Det är förutsatt att lagen skall följas respektive att målet skall nås. Nödvändighet förutsätter nämligen logisk deduktion. Det finns inga empiriska nödvändigheter, såvida man inte antar vissa generella lagar som utgångspunkt för en deduktion.²⁹ Det finns inga deontiska nödvändigheter såvida det inte är givet att vissa regler, befallningar, osv. skall följas. Säger någon att det är nödvändigt att göra x, måste hon kunna svara på frågan "För vad?" (s.k. prospektiv nödvändighet) eller frågan "På grund av vad?" (s.k. retrospektiv nödvändighet, som dock i sista hand måste kunna motiveras prospektivt, teleologiskt). En praktisk bedömning att A måste göra x, är tvungen att göra x, är – i motsats till en bedömning att A är skyldig att göra x – oftast deducerad utifrån både fysiska och sociala lagar. Om A måste tro att p (är tvungen att tro att p) kan detta vara fallet på pragmatiska grunder,³⁰ men normalt är sådana bedömningar resultatet av en rent teoretisk deduktion.

Förhållandena blir något mer komplicerade när vi kommer till begreppsparet möjlighet/omöjlighet. Omöjlighet kan helt enkelt vara motsatsen till nödvändighet, dvs. "det är omöjligt att p" är detsamma som "det är nödvändigt att icke-p". Omdömet "Det kan inte vara fallet att p" – eller "A kan inte göra x", "Jag kan inte tro att p", osv. – är då nått genom deduktion; att icke-p är det enda alternativet. Utgår man från att en uppställd dogmatisk regel skall följas, så leder ett förbud till omdömet "Jag kan inte göra x" (liktydigt med "Jag är tvungen att inte göra x"). Om

²⁸ Se t.ex. Fogelin s. 170, Edgley s. 133–134, Sloman s. 390–391.

²⁹ Harré (Modal) s. 54–55, Rescher (Explanation) s. 10–14. Å andra sidan finns det överväldigande skäl för distinktionen mellan lagar som ger uttryck för nödvändiga sammanhang och andra empiriska generaliseringar; se Harré (Principles) s. 92–129, 203–209, Rescher (Explanation) s. 105–121, Achinstein s. 39–60, Harré (Necessity).

³⁰ Enligt 1809 års Regeringsform § 2 skulle konungen alltid vara av den rena evangeliska läran; svenske kungen var alltså skyldig att bekänna sig till denna lära och han måste bekänna sig till den (dvs. tro på dess lärosatser), om han ville fortsätta att vara kung.

den relevanta regeln är en kompetensregel (se ovan avsnitt 11.2) återspeglar "A kan inte göra x" det förhållandet, att det enligt regeln är logiskt omöjligt för A att göra x (A saknar kompetens). – Jag antar, att det inte är erforderligt att ge exempel på möjlighet som grundar sig på deduktion.

Det finns emellertid fler varianter av möjlighet och omöjlighet. "Det kan vara fallet att p" är ibland detsamma som "Det finns vissa skäl för att p". Motsvarigheten till "Det kan inte vara fallet att p" blir då "Det finns inga skäl för att p", dvs. alternativet att p är uteslutet. När fråga är om teoretiska omdömen kan man helt enkelt säga "Kanske p" respektive "Säkert att icke-p". Det rör sig här i motsats till i det föregående fallet om möjligheter som tillåter gradering (eftersom en bedömning inte förutsätts bygga på en deduktion). "Jag kan göra x" betyder i detta fall, om "kan" är en deontisk term, "Det finns vissa pragmatiska skäl (för mig) att göra x", och "Jag kan inte göra x" betyder "Det finns inga pragmatiska skäl (för mig) att göra x".³¹ Ett skäl för att sluta sig till att man på detta sätt kan göra x kan vara att det är tillåtet att göra x, dvs. det är möjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig' (det förutsätts då att ett villkor av typen att man vill följa lagen är uppfyllt). På motsvarande sätt kan ett skäl för att sluta sig till att man inte kan göra x vara att det är förbjudet att göra x, dvs. att det är omöjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig'.

För att skilja mellan den form av möjlighet som inte tillåter gradering och den som tillåter gradering kan följande skrivsätt användas: 'kan₁' respektive 'kan₂', 'möjlig₁' respektive 'möjlig₂', osv.³²

Om möjlig₁ är knuten till begreppet nödvändighet, så är möjlig₂ knuten till begreppet visshet eller säkerhet. Om det är säkert att p, så är andra alternativ uteslutna, dvs. det är omöjligt₂ att icke-p. Det kan₁ vara

³¹ Här kan erinras om att 'kunde' kan vara både imperfektum av 'kan' och en konditional form: "Det kunde vara så att p" = "Det skulle (kanske) ha varit så att p, om ...". 'Kunde' används också i konjunktiva och optativa satser.

³² En tredje variant skulle vara denna: det är möjligt₁ att p och det finns inga skäl mot att p (men inte heller några för). I förevarande sammanhang kan denna form betraktas som ett specialfall av möjlig₂. Det egendomliga med denna tredje form är att det inte synes gå att som motsvarande omöjlighet uppföra annat än: det är möjligt₁ att p, men det finns skäl mot att p och inga för, vilket ju är möjlig₂ beträffande icke-p. I praktiken är det inte alltid lätt att skilja mellan skäl för att p, frånvaro av skäl mot att p och skäl mot att icke-p.

Om aletiska modaliteter, se även Jareborg s. 223–229, även om vad som där sägs om innebörd och kriterier är i behov av en terminologisk revision (se ovan avsnitt 14.5 om kriteriemisstaget).

säkert att p, därför att det är nödvändigt att p (nödvändigtvis sant att p); men inte tvärtom.³³ Det kan₁ vara säkert att p, fastän det är möjligt₁ att icke-p.

'Säkert' används nästan aldrig som deontisk term. "Det är på pragmatiska grunder säkert att A gör x" skulle betyda detsamma som "Det finns konklusiva pragmatiska skäl för A att göra x", men den förra satsen låter egendomlig och används aldrig. Till vardags brukas 'bör' (eller 'bör absolut') också för det fall att de pragmatiska skälen är konklusiva. Mer träffande är dock att använda 'skall'. "Jag skall göra x" kan betyda "Det finns konklusiva pragmatiska skäl (för mig) att göra x". Ett problem är dock att "Jag skall göra x" kan tolkas på flera andra sätt. Ordet 'skall' kan vara en aletisk term; yttrandet blir då en förutsägelse, som ibland kan fungera som ett löfte. Lika vanligt är att det i stället rör sig om ett avsiktsuttryck, dvs. en sats som varken är sann eller falsk och som inte behöver ett underlag av konklusiva skäl, vilket också kan fungera som ett löfte och närmast självt utgör underlag för en förutsägelse från någon annan ("A skall göra x"). – Det vore dock förhastat att av denna mångsidiga användning dra slutsatsen, att 'skall' har flera olika betydelser.³⁴

Alla indikativa modala satser kan vara sanna eller falska, alltså även de som säger något om förekomsten av pragmatiska skäl. Detta är bara en tillämpning av vad som ovan i avsnitt 10.2 sagts om hur pragmatiska skäl utgör teoretiska skäl, när det gäller att verifiera ett påstående av innehåll att det finns vissa skäl för att göra något. Som Edgley säger:

Since the practical judgment that Smith ought, should, or must hang [tavlän] there expresses the pressure of reason in favour of Smith's hanging it there, any fact that is a reason for Smith to hang it there will also be a reason for thinking that he ought to, should, or must hang it there.³⁵

Rörande användningen av de i detta avsnitt berörda modala termerna som deontiska operatorer i regelformuleringar (t.ex. lagar) och giltiga befallningar (t.ex. militära order, domslut, m.m.) hänvisas till vad som sagts i avsnitt 11.2. Av intresse är t.ex. att 'måste' och 'skall' här kan användas utan att behöva särskiljas, eftersom en uppställd pliktregel ger underlag både för omdömet "A måste göra x" (om hon vill följa regeln, vilket är

³³ Om förhållandet mellan visshet och nödvändighet, se närmare White (Certainty) s. 4–5, 6–8 och även Harré (Modal) s. 52–53.

³⁴ Se t.ex. Wertheimer s. 28–32.

³⁵ Edgley s. 136–137.

antaget) och för omdömet "A skall göra x" (från t.ex. rättslig synpunkt finns konklusiva skäl för att göra x, redan därför att det är påbjudet att göra x). Vidare kan erinras om att vi, när det gäller 'kan₁', 'får' och 'må' i rättsliga sammanhang har att göra med två olika begrepp. Det ena – som lämpligen uttrycks med 'får' – utmärker tillåtelse och är en negation av 'måste' ('får inte' uttrycker omvänt ett förbud i likhet med 'måste'). Det andra – som lämpligen uttrycks med 'kan' – utmärker kompetens och är liktydlig med 'har rättslig (e.dyl.) förmåga att'. Skillnaden mellan de två begreppen framgår klarast i negativ form: 'får inte göra x' är liktydigt med 'måste göra icke-x', medan 'kan inte göra x' betyder 'saknar rättslig (e.dyl.) förmåga att göra x' och inte kan förklaras med hjälp av 'måste'.

Existensen av uppställda regler, som innehåller modala termer, gör att en motsvarande utsaga är sann. Fastän råd, befallningar och andra "föreskrivande" yttranden inte behöver ges i form av sanna eller falska satser, finns inget hinder för att så sker, även om satserna innehåller deontiska termer.³⁶

15.3 GERUNDIVA TERMER

Efter mönster från latinet (t.ex. 'amandus' = 'värd att älska') avses med gerundiva termer ord som innehåller suffixet '-värd' (eller '-värdig') och sammansatta termer som följer mallen 'värd att ...'. Exempel: 'prisivärd' (har ett pris som är värt att betala), 'anmärkningsvärt' (värt att anmärka (på) eller uppmärksamma), 'beaktansvärt' (värt att beakta, ta med i beräkningen), 'berömvärd' (värt att berömma), 'beundransvärt' (värt att beundra), 'klandervärd' (värt att klandra), 'trovärdigt (vittne)' (värt att tro på), 'älskvärd (person)' (gör något som är värt att tycka om), 'sjövärdigt (fartyg)' (värt att använda i sjötrafik), 'aktningsvärd' (värd att visa aktning mot), 'avsevärd' (värd att fästa avseende vid), 'värdigt (liv)' (värt att föra eller leva)³⁷ och mer specifika termer såsom 'värd 100 kr' (jämför det

³⁶ Se Wertheimer s. 107–109, 119.

³⁷ Med ett liv som är värt att leva avses kanske i första hand ett liv som det för personen i fråga finns goda skäl att vilja ha, medan ett värdigt liv närmast syftar på ett liv som det finns goda skäl att föra utifrån moraliska synpunkter (eller religiösa), med andra ord ett liv som det finns goda skäl för andra att tillse att man lever. I båda fallen rör det sig om värdet hos ett liv, inte värdet av ett liv. Se Baier (Value) s. 43–44, och om värden, nedan avsnitt 16.1.

generellare 'prisvärd'). Exempelen kan mångfaldigas; det ger sig ju självt att mängder av verb kan sättas in i formeln 'värd att göra x'.³⁸

Vad betyder då 'värd att ...'? Om S är värd att göra x (med), så är det detsamma som att det faktiskt finns *goda skäl* att göra x med S. Ett trovärdigt vittne är sådant att det finns goda skäl att tro vad hon säger. En klandervärd person är sådan att det finns goda skäl att klandra henne. Detta innebär att de gerundiva termerna är knutna till 'bör'. Om det finns goda skäl för att göra x, så bör man ju göra x. "S är klandervärd" betyder alltså "Man bör klandra S". Det är att observera, att "man" lämnar öppet vem som bör göra x. Det behöver inte vara den som använder den gerundiva termen. Om vi utvidgar begreppet *objektiverad term* (se ovan avsnitt 9.7) till att avse inte bara den emotionella sfären, så är de gerundiva termerna objektiverade. Vid behov kan den eller de som anser att de själva (eller kanske någon annan) bör göra x utmärkas genom att man tillägger t.ex. "A tycker" ("Jag tycker, att S är klandervärd").

De aktuella skälen är i allmänhet pragmatiska, eftersom det rör sig om skäl för att göra x. Men de kan också vara rent teoretiska, nämligen när det man "gör" är att tro att p ('trovärdig').

Om de goda skälen för att göra något innefattar att det finns skäl att vilja att något är fallet eller att välja någon eller något för dennes eller dess egenskapers skull, så är också termen 'god' tillämplig. Det kan vara bra att ett vittne är trovärdigt, och en vara kan vara bra därför att den är prisvärd.

15.4 UTILISTISKA TERMER OCH ABILITETSTERMER

Om de gerundiva termerna anknyter till modaliteten böra så har de *utilistiska termerna* att göra med modaliteten (empirisk) möjlighet. Exempel på utilistiska termer är 'användbar', 'brukbar', 'duglig', 'duger', 'tjänlig', 'ägnad', '(kausalt) tillräcklig'.³⁹ Dessa elliptiska termer – de krä-

³⁸ Se t.ex. Nowell-Smith s.72–73, Fogelin s.166, Barry s.28 och Toulmin s.70–72 (dennes analyser av 'vacker', 'god', 'sann' och 'rätt' som gerundiva termer är dock föga lyckade; han menar att de kan ersättas med 'värd att beundra', 'värd att uppskatta', 'värd att tro' och 'värd att välja': inget av förslagen synes träffande – analysen av 'rätt' passar dock delvis för 'god').

³⁹ Se ovan avsnitt 14.8 om tillräckliga skäl.

ver tillägget 'för uppnående av målet F' – används mer om saker som man gör något med än om saker som man gör. T.ex. "S är användbar" skall läsas som "Det är möjligt att använda S för att nå F". Om S är en handling, såsom i "Att göra x är ägnat att leda till F" får vi i stället "Det är möjligt att åstadkomma F genom att göra x".

Huruvida en utilistisk term är tillämplig är beroende av generaliseringar om kausalsammanhang under vissa eller normala omständigheter.⁴⁰ Det gör därvid ingenting om kausalsambandet delvis bygger på konventionella (icke empiriska) metoder att nå ett mål, t.ex. via uppfyllandet av krav som ställs i rättsliga kompetens- och kvalifikationsregler (se ovan avsnitt 11.2).

Modaliteten möjlighet är involverad i en mängd andra termer, som dock inte kan betecknas som "utilistiska", eftersom de inte har något med utilistisk godhet att göra. Exempel härpå är 'tillgänglig' och 'uppnåelig', och om vi lämnar de empiriska möjligheterna: t.ex. 'antaglig', 'förenlig', 'tillämplig' och 'valbar'.

För en rad utilistiska termer är förutsatt att det syfte, vars förverkligande S gör möjligt eller bidrar till, är gott på något sätt. Detta gäller t.ex. 'fördelaktig', 'välgörande', 'nyttig', 'förmånlig' och 'hälsosam' – allt från någon eller någons synpunkt.⁴¹ (Målet kan naturligtvis också värderas negativt, såsom t.ex. vid 'farlig' och 'ofördelaktig'.) Här kan observeras, att även tillstånd och händelser (inklusive faktiska handlingar) kan vara fördelaktiga eller ofördelaktiga, ehuru de inte kan vara t.ex. användbara eller oanvändbara.

Jämförelser i fråga om användbarhet, fördelaktighet, osv. sker på pragmatiska grunder. S är mer användbar än Z, om det är möjligt att nå fler eller vidare mål eller högre grad av måluppfyllelse genom att använda S i stället för Z, om S med större sannolikhet leder till målet, om det är effektivare att använda S än Z eller om man med S och Z når olika mål och det genom S uppnådda sätts före det andra.⁴²

En handling är effektivare än en annan, om den snabbare, billigare, lättare, på kortare väg, med mindre använd energi leder till målet. Ett effektivt handlingssätt är således ett handlingssätt, som det finns särskilda skäl att välja bland de möjliga sätten att nå ett mål. Ett effektivt handlingssätt, en effektiv metod har därför instrumentell godhet (se ovan

⁴⁰ Se ovan avsnitt 11.5 om bruksanvisningar ("tekniska normer").

⁴¹ Distinktionen finns i annan terminologi hos Ofstad s. 259.

⁴² Se avsnitt 10.4 vid not 38.

avsnitt 14.3) och 'effektiv' kan i detta sammanhang sägas vara en *instrumentell term* (beträffande effektiva personer, se nedan).

Även *abilitetstermer* har med modaliteter att göra. Den grundläggande abilitetstermen är 'kunna' (att ha förmåga att göra x, att vara kapabel att göra x). A kan göra x, om hon med stor sannolikhet lyckas göra x, om hon försöker (eventuellt under vissa förutsättningar).⁴³

Exempel på abilitetstermer är 'skicklig', 'kunnig', 'habil', 'effektiv', 'duglig', m.fl., alla med tänkta tillägg "som T" eller "när det gäller att göra x". Om A är skicklig, osv. när det gäller att göra x, så kan hon göra x och gör x på ett bra sätt (bra på ett sätt vid skicklighet, ett annat vid kunnighet, osv.). Det rör sig alltså här om teknisk godhet (se ovan avsnitt 14.3). Termer som avser teknisk godhet gör att en sats vari de förekommer blir elliptisk på det sättet att en jämförelseklass är förutsatt.

Om A är skicklig som fotbollsspelare påverkas detta faktum inte av några sidoeffekter av hans verksamhet som fotbollsspelare, t.ex. att han försummar hustru och barn.⁴⁴ Utilistisk och instrumentell godhet påverkas inte heller av sidoeffekter. Det finns emellertid en utilistisk term – 'lämplig' – att använda när man vill ge uttryck för att hänsyn tas till andra mål än det som i sammanhanget står i fokus. S kanske t.o.m. är instrumentellt bra, men väljs ändå inte på grund av negativa effekter i andra riktningar.⁴⁵ (S är då inte dåligt som instrument, utan ett dåligt instrument, därför att det är olämpligt.)

"Det är lämpligt att göra x, om man vill nå F" är detsamma som "Det är rationellt med hänsyn till sidoeffekter och andra följder att göra x, om man vill nå F". Om att göra x är lämpligt från en synpunkt, men olämpligt från en annan, blir det olämpligt att göra x vid ett beaktande av båda synpunkterna (vilket inte hindrar att handlingen är lämpligare än någon annan). En sidoeffekt eller framför målet F liggande följd får betydelse för lämplighetsbedömningen, om den är beaktansvärd, dvs. om det finns goda skäl att ta den med i beräkningen. En terminologi kan vara olämplig, därför att den leder till missförstånd. Men likväl kan en terminologi vara lämplig, trots att den leder till missförstånd genom att

⁴³ Vi kan emellertid skilja mellan aktuell förmåga (är kapabel), latent förmåga (har kapacitet), dvs. vederbörande kan lära sig att kunna göra x, och potentiell förmåga (latent kapacitet), dvs. vederbörande kommer att kunna lära sig att kunna göra x. Se vidare Jareborg s. 140–144 och även Harré (Principles) s. 270, 277–279 och, generellt om "power" som grundläggande metafysiskt begrepp, s. 266–284.

⁴⁴ von Wright s. 35.

⁴⁵ von Wright s. 31–32.

den inte stämmer överens med det etablerade språkbruket. Missförstånd av denna typ är nämligen inte alltid värda att beakta, eftersom annars varje ny terminologi ju skulle vara olämplig redan därför att den är ny.

Lämplighet är inte en sorts instrumentell godhet – ingen höggradig användbarhet – utan en kvalificerad utilistisk godhet (användbarhet utan i sammanhanget beaktansvärda nackdelar). Motsvarande gäller för personer. En person är lämplig i en befattning, om det går att använda henne för att göra det som skall göras av den som innehar befattningen (personen kan göra vissa saker och är kanske t.o.m. tekniskt god), och om hennes sätt att utöva befattningen eller hennes innehav av befattningen inte har några beaktansvärda negativa effekter (t.ex. därigenom att hennes utnämning ger upphov till anklagelser för nepotism).

Behovet av att för undvikande av missförstånd och oklarheter utfylla elliptiska satser framstår som särskilt påtagligt beträffande satser som innehåller sådana termer som berörts i detta avsnitt.

15.5 TERMEN 'RÄTT'

Till att börja med skall från diskussionen föras några sätt att använda 'rätt', som inte hör hemma i detta kapitel, nämligen dels "Det är rätt" som förkortning av "Det är rättvist", dels 'rätt' såsom substantiv (synonym till både 'rättighet', 'rättsordning' och 'domstol'), och dels 'rätt' i "A har rätt" i betydelsen "A säger (eller annars gör) vad som är rätt". Med den sistnämnda satsen är vi emellertid inne på 'rätt' i den betydelse som kortfattat skall behandlas i detta avsnitt.

'S är rätt' kan analyseras på två helt olika sätt. Vi kan skilja dem åt genom att säga, att 'rätt' används attributivt respektive predikativt.⁴⁶

När 'rätt' används *attributivt* skall det finnas en värddterm för 'rätt', vilken normalt är kontextuellt införstådd: "S är rätt T". "S" och "T" kan vara samma ord, men "T" kan inte användas referentiellt. "S är rätt T" kan utvecklas till antingen "S är den rätta T" eller "S är en rätt T" – jag bortser här från formerna "S är det rätta" och "S är ett rätt T" och att det inte är lika vanligt att man säger "en rätt" som "en riktig". Om vi ser "S är en rätt T" som en förkortning av "S är en av de rätta T", så erhåller vi dock bestämd form på "T", även när fler subjekt än S är rätt. Detta gör

⁴⁶ En del av de i den följande analysen utnyttjade idéerna är hämtade från Wertheimer s. 181–201.

att vi kan nöja oss med att tala om satsen "S är den rätta T", eftersom de resultat som nås lätt kan tillämpas på "S är en av de rätta T". Jag uppehåller mig inte heller särskilt vid negationer av 'rätt', dvs. 'fel', 'felaktig' och 'orätt'.

"S är den rätta T" är en elliptisk sats, som kan utfyllas på flera sätt. Viktig är en utfyllnad med en verbfras "att göra x (med)", varvid ett tillägg, som klargör för vem S är den rätta T att göra x (med), kan vara befogat. Viktig är också en utfyllnad med en adverbial eller prepositionell fras: "nu", "på X", "till Y", osv. Exempel: "S är den rätta kvinnan att gifta sig med", "S är den rätta satsen att svara med" (dvs. "S är det rätta svaret på frågan"), "S är det rätta för dig att göra nu" och "S är den rätta tiden nu" (dvs. "S är rätt tid nu").

Jämför vi nu t.ex. följande satser:

"S är den rätta saken för dig att göra";

"Det är sant, att S är den rätta saken för dig att göra";

"S är saken för dig att göra"; och

"Det är sant, att S är saken för dig att göra",

finner vi att de är sanna under precis samma omständigheter, även om de inte betyder precis detsamma. Liksom "Det är sant att p" inte säger mer om verkligheten än "p", säger "S är den rätta saken för dig att göra" inte mer än "S är saken för dig att göra". "S är det rätta svaret på frågan" är sant under precis de omständigheter varunder "S är svaret på frågan" är sant. När 'rätt' används attributivt kan ordet således elimineras, om "T"-frasen är så utbyggd att en begriplig sats blir kvar.

Att denna eliminering är möjlig skall inte uppfattas så att 'rätt' saknar betydelse, utan så att S är rätt på ett speciellt sätt som framgår just genom att "T"-frasen görs explicit. S är rätt därför att S faller under den bestämda beskrivning som "T"-frasen utgör. När S är den rätta T, är S ensam om att falla under beskrivningen; när S är en (av de) rätt(a) T, finns det alltså fler än S som faller därunder. Med andra ord: anledningen till att S är rätt är att "S är den T ..." eller "S är en av de T ..." är en sann sats.

Ställer vi sedan frågan, varför "S är den T ..." är en sann sats, så finner vi att motiveringen alltefter omständigheterna kan involvera både teoretiska och pragmatiska (och praktiska) skäl. "S är den rätta kvinnan för dig att gifta dig med" är liktydigt med "S är kvinnan för dig att gifta dig med", som kan preciseras till t.ex. "S är kvinnan som du bör gifta dig med (dvs. som du har goda pragmatiska skäl för att gifta dig med)". "S är

det rätta för mig att göra” kan ersättas med ”S är den handling som jag måste, skall, bör eller får utföra”.

S kan således vara rätt på alla tänkbara grunder. Kompletteringar och preciseringar av olika slag kan vara nödvändiga för att ifrågavarande sats skall kunna fylla en funktion vid språklig kommunikation. Särskilt bör observeras, att S kan vara rätt från olika sorters synpunkter. Handlingen x kan vara den rätta för A att utföra, t.ex. därför att hon är av domstol ålagd att göra x, därför att hon på moraliska grunder bör göra x, därför att det är bra för hennes hälsa att göra x eller därför att det är bäst för fosterlandet att göra x.

När ’rätt’ används *predikativt*, kan ordet inte placeras som attribut till ett substantiv eller en nominalisering. Så är fallet när subjekttermen utgörs av ett nominaliserat påstående – ”Att Nixon är president i USA är rätt” – däribland sådana som anger att A gör, har gjort eller kommer att göra något – ”Att A gjorde så var rätt (riktigt)”. ”Att p är rätt” kan översättas till ”Det är rätt, att p”.

Det är en vanlig iakttagelse, att ”Det är rätt, att p” i många fall kan ersättas av ”Det är sant, att p”. ”Det rätta förhållandet är att p” betyder detsamma som ”Det är sant, att p”. Tidigare såg vi ju att S var rätt, därför att ”S är den T ...” var en sann sats. Samtidigt är helt klart, att ’rätt’ och ’sant’ inte är synonymer. Satser och påståenden är sanna, men mycket annat kan vara rätt (man kallar ju för övrigt inte satser och påståenden för ”rätta” utan ”riktiga”: ett riktigt påstående är sant, en riktig sats är (vanligen) grammatiskt välformad).

Förklaringen, som får det sagda att bli begripligt, är att ”S är rätt” betyder ”S stämmer överens med N”. ’Rätt’ är med andra ord en icke-elliptisk relativ term (se ovan avsnitt 5.8). Att något är rätt förutsätter således en jämförelse (en gradering, inte en rangordning)⁴⁷ av detta något med något annat (N), och vad detta andra är har lämnats utsagt. I likhet med ’god’ är ’rätt’ en av språkets mest generella termer. För att en sats ”S är rätt” skall ha någon kommunikativ funktion måste av kontexten framgå varmed S jämförs. Det är ju utomordentligt litet upplysande att få veta att S stämmer överens med något annat.

Riktighet är inte som godhet en skalär kvalitet: antingen är något rätt eller också är det inte rätt (även om det kan vara helt rätt, nästan rätt, delvis rätt, osv.). Däremot kan det faktum att något är rätt vara beroende

⁴⁷ Margolis s. 98.

av om skalära kvaliteter är uppfyllda i viss grad, nämligen den grad som i det särskilda fallet konstituerar (en del av) N.⁴⁸

Anledningen till att "Det är sant, att p" och "Det är rätt, att p" kan bytas ut mot varandra är att det som S, dvs. att p, stämmer överens med kan vara verkligheten. "S är rätt" kan alltså preciseras till "S stämmer överens med verkligheten". (Jag behöver inte gå in på att det kan finnas olika sorters verkligheter.)

När 'rätt' används attributivt, är som vi sett S rätt på det sättet att en bestämd beskrivning är tillämplig på S. Den aktuella överensstämmelsen utgörs av identitet mellan S och det som den bestämda beskrivningen passar på. För övrigt kan "S är rätt" översättas till "S stämmer överens med N" även när 'rätt' används attributivt. Fördelen med den mer invecklade analysen är att man med bibehållande av "rätt" i satsen kan ange vilken norm för jämförelsen som är aktuell. Som vi redan sett kan den bestämda beskrivningen ställa krav på en pragmatisk eller praktisk bedömning eller på att pragmatiska skäl på annat sätt beaktas.⁴⁹

S är rätt, när S stämmer överens med något annat. Principen om adressatrelevans kräver emellertid, att A säger att S är rätt, bara om det finns någon poäng med att framhålla överensstämmelsen med N. Det är därför det ofta är så, att det som är rätt är det som stämmer överens med en, på pragmatiska grunder uppställd, norm – det må ske genom regler, instruktioner, befallningar eller order – eller vad man annars på pragmatiska grunder vill se förverkligat. Varje mönster, förebild, vision, ideal, standard eller måttstock kan ge anledning till ett yttrande att S är rätt eller fel.

Eftersom främst moralfilosofer har diskuterat saken, har 'rätt' i den filosofiska litteraturen vanligen behandlats med den utgångspunkten att något är rätt om det stämmer överens med en (giltig) regel.⁵⁰ Men som Warnock framhåller:

⁴⁸ Se t.ex. Urmson s. 92–96, Taylor s. 33.

⁴⁹ Hare (Applications) s. 43–45, menar att man kan säga "Det är rätt" om t.ex. "S är bra" därför att den förra satsen är en upprepning av den senare; likaså kan man använda "Det är rätt" som en upprepning av en befallning såsom "Stäng dörren!". Hare vill härmed förklara, hur man kan tala om värdeutsagor som om de vore sanna eller falska: man kan lika väl säga "Det är sant" som "Det är rätt", utan att behöva medge att de är sanna eller falska. Av detta och föregående kapitel framgår att en sådan förklaring är obehövlig.

⁵⁰ Se t.ex. Hare s. 151–155, Urmson (Ethics) s. 92–96, Hudson s. 64–66 och Nowell-Smith s. 185–190, vilken dock säger, att "Det är rätt" ibland betyder "Det är bäst" och att överensstämmelse med en regel inte räcker för att konstituera ett skäl: därutöver krävs en

it is not in general the case that what is 'right' is right in virtue of its conformity to some rule.⁵¹

Lika grundad är uppfattningen att det som är "rätt" alltid har att göra med "human action and expectation".⁵²

Det är en öppen fråga, om 'rätt' passar in där 'bör' och/eller 'god' gör det. Det finns ingen bestämd begreppslik relation mellan det rätta och det goda eller det som bör göras. Finner man att man bör göra x, så kan man också säga, att det är rätt att göra x, därför att x är (den rätta) handlingen att utföra. Omvänt kanske man finner, att man bör göra x, därför att det är rätt att göra x (att göra x stämmer t.ex. överens med en i lag given norm).⁵³ Bra eller goda handlingar kan vara orätta (jämfört med vissa regler), och dåliga eller onda handlingar kan vara rätta. Men en handling kan också vara bra, därför att den är rätt, och den kan vara rätt, därför att den är bra (normen är då: bra handling) på något sätt. Att något är fallet kan vara rätt, inte bara därför att det är sant, utan därför att det är bra att det är sant.⁵⁴ Om alla handlingsalternativ är dåliga, bör A göra det som är minst dåligt, och det är också rätt att göra detta (om normen är: den under omständigheterna bästa handlingen). Om i samma situation två lika dåliga handlingar båda är rätt, bör A utföra endera av dem.⁵⁵

Eftersom det är möjligt att avgöra huruvida S stämmer överens med N, är – som redan framgått – utsagor, som innehåller "rätt", sanna eller falska. Särskilt tydligt är ju detta i de fall, där "rätt" kan elimineras eller ersättas av "sant". Härvidlag saknar det naturligtvis betydelse, om det inte går att säga huruvida något är rätt förrän vissa pragmatiska skäl befinns föreligga.

proattityd till att följa regeln; i praktiken skulle det dock vara så, att vi ofta önskar göra vad andra gör – det operativa är då att vi vill "be a member of the herd".

⁵¹ Warnock s. 49.

⁵² Jämför Margolis s. 96–103.

⁵³ Insikten om att det är rätt att göra x medför inte – såsom enligt Hares preskriptivism – att man måste göra det man finner vara rätt, om man inte är oärlig eller oförmögen att göra x. Man behöver inte alls bry sig om saken, man kan vara ointresserad av att göra det rätta (utan att detta är irrationellt; jämför med att det är irrationellt att tro det man finner vara fel). Se Sumner s. 397–398.

⁵⁴ Jämför Moore s. 146–148: som "right" definieras det som är "good as means", dvs. det som är orsak till resultat som är goda i sig. – Se t.ex. Sesonske s. 8–11, om hur 'god', 'bör' och 'rätt' används om varandra.

⁵⁵ Taylor s. 44–45, Margolis s. 103. Exempel: nödsituationer, regelkonflikter.

Det finns knappast anledning att här behandla alla de termer, som i likhet med 'rätt' är icke-elliptiska relativa termer och som är tillämpliga vid överensstämmelse med en norm. Exempel: 'perfekt', 'korrekt', 'verklig', 'genuin'⁵⁶ samt 'nöjaktig' (stämmer överens med det man skall, bör eller får vara nöjd med), 'konsekvent' (normen följer av logiska regler), 'fullständig' och 'komplett'.

⁵⁶ Se ovan avsnitt 3.1 om den roll dessa ord har som "anpassarord".

VÄRDE

När vi nu övergår till att behandla värdebegrepp och därmed sammanhängande begrepp, står vi inför en betydande svårighet. Dessa begrepp är centrala i många vetenskaper: filosofi, empirisk samhällsvetenskap, psykologi, rättsvetenskap, ekonomi, matematik, osv. En följd härav är att de blivit föremål för en oöverskådlig mängd stipulativa definitioner.¹ De har vidare en central roll i all praktisk argumentation, inklusive politisk. Orden 'värde', 'värdering', 'värdeomdöme', osv. har med andra ord använts och fortsätter att användas på ett synnerligen varierande sätt. Att redovisa olika sådana användningssätt och försöka ta ställning till det ändamålsenliga i olika språkbruk är måhända en intressant uppgift, men den är föga fruktbar för förståelsen av värdeteoretiska frågor. Som alltid, när språkbruket är infekterat av många och ofta föråldrade teorier eller annars uppvisar en oklar bild, måste de (empiriska) terminologiska frågorna ges en perifer ställning, även om man för att inte bli vilseledande måste hålla en viss kontakt med det allmänna språkbruket, hur oklart detta än är. Det väsentliga blir i stället att göra de distinktioner som man finner sig ha nytta av för att lösa de problem som kan aktualiseras, här på det område som traditionellt täcks av den filosofiska värdeteorin.

¹ Se t.ex. den oerhörda variationen i de definitioner som citeras av Baier (Value) s. 35–36 och Rescher s. 2.

16.1 BEGREPPSFÖRKLARING

Existensen av värden har att göra med att människor är målinriktade varelser i det att de handlar teleologiskt och ofta rationellt. Principiellt strävar de efter att uppleva behag och att undvika obehag. Mot varje värde – t.ex. hälsa, jämlikhet, rättvisa, artighet, skönhet – svarar ett tänkt tillstånd i eller hos verkligheten som så att säga representerar värdets fullständiga förverkligande.² Det som kännetecknar ett sådant tillstånd är att det är, *ceteris paribus*, bättre att detta tillstånd råder än att det inte råder, dvs. det finns skäl att vilja att tillståndet förverkligas. Det finns därför också skäl att göra x, om x bidrar härtill. Värdet utpekar med andra ord ett stående handlingsskäl, som i allmänhet är tämligen generellt (det finns sällan anledning att ha stående skäl som inte är tämligen generella).

Ett värde är *kategoriskt* på det sättet att dess funktion som handlings-skäl inte får göras (hypotetiskt) beroende av huruvida någon vill nå ett visst mål. Om något är ett värde relativt till andra mål, så måste dessa mål faktiskt vara uppställda. Om ett värde är rationellt, så måste det således vara relaterat till faktiska mål, som är uppställda enligt principerna för rationell pragmatisk argumentation, och då också i sista hand relaterat till framkallandet av upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

Nicholas Rescher har givit en mycket lyckad karakteristik av ett värde:

A value represents a slogan capable of providing for the rationalization of action by encapsulating a positive attitude toward a purportedly beneficial state of affairs.³

Ett värde är naturligtvis något abstrakt: en idé eller ett ideal. Beteckningar på värden är mycket generella – i den mån det finns några beteckningar – även om de naturligtvis varierar i fråga om grad av generalitet. Det finns anledning att betona ordet "slogan" i Reschers karakteristik. Beteckningar för värden utmärks mer av att vara rubriker för argument än att ange grunder för detaljerade, preciserade argument. Att vi överhuvudtaget finner anledning att tala om värden torde bero på vårt behov av förenklingar och ungefärliga uttryckssätt. Det finns också skäl att betona sambandet mellan värde och handlingsskäl, och därmed också

² Caws s. 61: "A value is a future fact"; se även s. 53–55.

³ Rescher s. 9.

sambandet med godhet. En beteckning för ett värde sammanfattar en klass av handlingsskäl som – *ceteris paribus* – alltid *är* (eller uppfattas vara) handlingsskäl. Ett värde förkroppsligar därför något som är (eller uppfattas vara) kategoriskt gott.⁴

Ett värde är principiellt någons eller någras värde, liksom ett handlingsskäl principiellt är relaterat till en eller flera personer. Vilka värden, som en person omfattar, får vi veta genom att beakta vad hon säger eller annars gör. Det finns anledning att påstå att en person omfattar ett visst värde, bara om hon är benägen (disponerad) att utföra handlingar på de skäl, som sammanfattas av värdebeteckningen, och också är benägen att själv motivera sina handlingar med sådana skäl eller själv åberopa värdet som grund för sitt handlande. Att omfatta ett värde är därför inte identiskt med att föredra vissa särskilda saker eller att ha vissa särskilda mål, men ens preferenser och syften reflekterar ens värden och utgör underlag för värdeimputationer (dvs. att värden tillskrivs en). Till underlaget hör också vad som brukar kallas ”budgetanalys”, dvs. utredningar av hur folk faktiskt fördelar sina resurser. Verbala och rent behaviouristiska kriterier kan komma i strid med varandra (däribland fallen av hyckleri), och oärlighet är möjlig både i tal och handling (simulation).

Att påstå att någon omfattar ett visst värde V är naturligtvis i sig värdeneutralt. En värdeimputation kan bygga på en manifesterad värdesubskription (dvs. att någon talar om att V är ett av hennes värden). Huruvida ett sådant ”värdepartiskt” uttalande är sant, är emellertid också en empirisk fråga. I båda fallen är utsagan sann, om V faktiskt är ett av de värden som personen omfattar.

En benägenhet att handla på vissa skäl kräver som alla benägenheter en viss stabilitet.⁵ Att A omfattar V kan därför jämföras med att A har ett visst karaktärsdrag och på liknande sätt åberopas som handlingsförklarande faktor.⁶ Caws säger:

⁴ Till det sagda, se Rescher s. 4–5, 8–10. Caws s. 148: ”*Mattering* is the phenomenological clue to value ...”.

⁵ Rescher s. 3: ”When we impute to the person N subscription to the value x, we underwrite the grounds for expecting from N a reasonable degree of conformity with the characteristic manifestation patterns of subscription to x both in discourse and in action.” Se vidare Baier (Value) s. 62–64.

⁶ Se närmare Rescher s. 20–28; s. 28: ”the subscription to certain values is among the most significant features definitive of a man’s character.” Se även Taylor s. 297–298.

A value once chosen and habitually pursued will gradually assume the character of the given, but it will remain a matter of habit (of "second nature") nevertheless. The same thing happens with facts: we become habituated to certain configurations, ensembles, sequences, and so forth which then appear given as wholes even when what is actually perceived is only a fragment of the whole. And there is nothing wrong with the process in either case – on the contrary it is a necessary simplification of the complexity of experience – provided that we are aware that it takes place.⁷

I egenskap av generella stående handlingsskäl fungerar värden som handlingsmotiverande faktorer. Om A omfattar V, så anser hon att motsvarande tänkta tillstånd är kategoriskt gott eller bra. Ett värde är därför inte något som kan sägas tillhöra världen, utan är närmast del i en eller flera personers ideala värld.⁸

Värden kan sekundärt tillskrivas grupper av personer, nationer och folkslag. Oberoende av huruvida sociologiska metoder används vid en kartläggning av vilka värden folk omfattar, är det tydligt att en beskrivning härav kan ske i statiska eller *dynamiska* termer. Ett omfattat värde kan överges, och vad som förut inte var ett värde kan bli ett värde. Värdeförändringar är dock, om vi håller oss på det sociologiska planet, föga drastiska. Gruppen av personer som omfattar ett visst värde ökar eller minskar, värdet uppfattas som viktigare eller mindre viktigt än förut, standarder ställer högre eller lägre krav (tänk t.ex. på värdet "tillfredsställande levnadsstandard"), andra mål för värdets förverkligande uppställs än förut, osv. Bland kausala faktorer av betydelse för värdeförändringar kan följande nämnas: ny information och kunskap, förändringar i ideologiskt eller politiskt hänseende (indoktrinering), "erosion" genom att man tröttnar på vissa saker, blir desillusionerad, osv. (redan tidens lopp

⁷ Caws s.76. – För en uppfattning om värden såsom gestalter (i gestaltpsykologisk mening), se Frondizi s.7–10, 143–165, vars framställning dock förbryllar på åtskilliga punkter. Bl.a. framgår inte alls vilka konsekvenser en sådan lära skulle ha. Frondizi har bara estetiska exempel; skulle vi varje gång vi uppfattar ett värde, *se* eller *höra* en gestalt? Jag tror att också denna tankegång är genererad av kriteriemisstaget (se ovan avsnitt 14.5). Att detta begås av Strache s.69–75 förefaller vara klart. Han framställer värdebegrepp som typbegrepp, vilka kan förtydligas bara i mönsterbilder. Han säger bl.a. (s.74): "Die Wertbegriffe sind Bezeichnungen für dynamische Typen mit fließenden Übergängen, die nicht vollständig und endgültig in Allgemeinbegriffen umgeformt werden können." (Jämför Larenz s.266.)

⁸ Till det sagda, se Rescher s.2–5, 7, 9–11, Caws s.72–76, Baier (Value) s.40–41, 54–57.

gör att vi förväntar utveckling eller åtminstone förändring) och ekonomiska, tekniska, sociala och demografiska förändringar (däribland ändrade "kostnader" i vidaste mening för att bibehålla ett värdes grad av förverkligande).⁹

Värden är inga fakta. Men att V är ett värde är ett faktum, om det är sant att V är ett värde. Huruvida V *är* ett värde avser något annat än en fråga huruvida V *omfattas* som ett värde. Att verifiera ett påstående om att V omfattas som ett värde är att påvisa en viss benägenhet. Att verifiera ett påstående om att V är ett värde är att visa, att det är rationellt att handla utifrån de skäl som sammanfattas genom att något betecknas som ett värde. En demonstration av att V är ett värde sker på samma sätt som när man genom rationell argumentation visar att det är bra att p, men med den skillnaden att man inte kan stanna vid ett givet mål eller syfte, utan också detta måste visas vara bra eller gott, i sista hand genom att det är kausalt relevant för upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

En personrelatering är fortfarande nödvändig, eftersom inget hindrar att V faktiskt är ett värde för A, men inte för B. En annan åsikt förutsätter att man kan relatera alla värden till ett högsta universellt värde. Sålunda menar Rescher, att det inte kan vara så att V är ett värde för A, men inte för B, därför att det går att basera V på "objective standards", "revolving about the concept of human welfare"; ett "authentic value" är "one to which men *ought* to subscribe"; "values are founded upon a vision of how life ought to be lived".¹⁰ "The whole structure of value rests ultimately on what is beneficial to man."¹¹

Problemet med en så generell formulering av det högsta värdet – "människans välfärd" – är att det inte går att på något entydigt sätt fastställa vad som är människans, i motsats till människors, välfärd. Som mål är välfärd synnerligen obestämt: någons välfärd konstitueras av det som råkar vara i vederbörandes intresse, dvs. ett tillstånd där hon har möjlig-

⁹ Om värdeförändringar, se Rescher s. 111–121, Rescher (Value Change) s. 68–78. Rörande förutsebara förändringar i omfattade US-amerikanska värden, se Rescher s. 121–127, Rescher (Value Change) s. 81–89, 96–109 och övriga bidrag till Values and the Future.

¹⁰ Rescher s. 10–11.

¹¹ Rescher s. 133, se närmare s. 110–111 och 129–140 (bl.a. om hur de av en person omfattade värdena kan kritiseras mot bakgrunden av en rationell "värdeekonomi"; denna analys synes ha relevans även om Reschers grundidé avvisas), Rescher (Value Change) s. 76–81.

het till behovstillfredsställelse, till att göra vad hon gillar att göra, osv.¹² Vad som framställs som ett mål är praktiskt sett en rubrik för mängder av olika mål (eftersom människor är olika), låt vara att dessa mål i mycket täcker varandra (eftersom människor också är eller blir lika).¹³

Det är inte heller möjligt, att som högsta universella värde uppställa behag och frånvaro av obehag, eftersom man då endast definierat vad som menas med att något har värde i sig (yttrat en tautologi) och naturligtvis än mindre än beträffande välfärd visat på några konkreta mål.

Det är alltid en empirisk fråga vad som är ett värde, och det är också en empirisk fråga om ett värde är universellt. Människans välfärd kan väl sägas vara ett universellt värde, men det är som sagt mycket obestämt: det är alltid en öppen fråga vad som konstituerar en persons välfärd. Inom ramen för människors välfärd finner man dock lättast exempel på mer preciserade värden som är universella: t.ex. hälsa, trygghet till liv, tillgång till föda.

Huruvida V är ett värde beror således på om det är rationellt för åtminstone en person att omfatta V som ett värde. Om så är fallet, kan inte andra personer på rationell grund förneka, att V är ett värde. De kan bara förneka att V är ett värde för dem själva eller ytterligare andra. Ett värde är med andra ord personrelaterat, men att något är ett värde är inte personrelaterat, helt enkelt därför att upplevelser av behag eller frånvaro av obehag inte är begreppsligt förbundna med sanning.

Om man utgår från ett visst värde, kan detta tänkas realiserat (hos något eller någon) i högre eller lägre grad. Med anledning härav kan *värdeskalor* upprättas. Dessa är antingen *ordinala*, dvs. de bygger på ordinär gradering (se ovan avsnitt 7.5), eller *kardinala* (graderingen är då representerad i siffror, skalan är kvantitativ). Att ange värde i en viss valuta är ett exempel på att utnyttja en kardinal skala.¹⁴ Värdet rikedom kan representeras i en kardinal skala (omräknat i hur mycket pengar en person äger). Men graden av rikedom kan också återföras till en ordinal skala: utfattig – fattig – varken fattig eller rik – välbärgad – rik – förmögen – omåttligt rik (observera att dessa termer är icke-elliptiska relativa termer).

¹² Om välfärd, se ovan i avsnitt 10.7 not 56 angiven litteratur.

¹³ Frankena s. 75–77 framhåller, att den mänskliga naturen är alltför varierande för att man skall kunna fastställa vad som är ”the good life”.

¹⁴ Om pekuniärt värde, se nedan avsnitt 17.1(5).

Värdeskalor kan vidare vara antingen *monopolära* eller *bipolära*. De förra börjar så att säga vid noll och fortsätter i antingen positiv eller negativ riktning. Exempel: intelligens och fantasi. De senare innehåller en positiv och en negativ pol. För att komma från den ena till den andra måste man passera ett neutralt läge. Exempel: en skala med polerna skada och nytta. Beroende på om det vid den ena och/eller andra polen finns ett naturligt slut eller ej är värdeskalor antingen *terminala* eller *icke-terminala*. Rättvisa ger en terminal skala vid den positiva polen och en icke-terminal vid den negativa. Skalan för rikedom är monopolär och icke-terminal: det finns inget maximum som inte kan överskridas. Skalan för hälsa är bipolär och terminal vid båda polerna.¹⁵

Att något *är* ett värde skall skiljas från att något *har* värde eller är *av värde* (se nedan avsnitt 17.2).

Den här berörda betydelsen av 'värde' är givetvis en helt annan än den som avses bl.a. i 'sanningsvärde', dvs. 'bestämning av en variabel'; de två sanningsvärdena är sanning och osanning (falskhet). Sanning är också ett moraliskt värde, men då avses inte sanningen hos en viss sats.

16.2 KLASSIFICERINGAR AV VÄRDEN

(1) Värden kan indelas efter vem som omfattar dem: t.ex. enskilda personer eller grupper. Med denna utgångspunkt kan vi skilja mellan personliga och gemensamma värden, och vi kan tala om kulturvärden, panhumana värden, nationella värden, osv. Indelningen kan också ske efter vem som borde omfatta värdena. För värdeutsagor kan vi på motsvarande sätt ange en *referensgrupp*: klassen av dem som faktiskt har de pragmatiska skälen.¹⁶

(2) En annan indelning avser *för vem* något är värdefullt eller något är ett värde, vilket inte är vare sig detsamma som vem som har skälen eller detsamma som vem som anser skälen finnas. Det rör sig här om en begränsning av relevanta syften (intressen). Huvudindelningen är mellan självorienterade och helt eller delvis mot andra orienterade skäl. Till egocentriska värden hör bl.a. egen framgång, bekvämlighet och hälsa. Till icke (helt) egocentriska värden hör såväl sådana som är orienterade mot alla (främst vissa moraliska värden) och sådana som är orienterade

¹⁵ Se närmare Rescher s. 63–68.

¹⁶ Se Rescher s. 14 och även Taylor s. 313–315.

mot särskilda grupper, såsom familjen, yrkeskårer, nationer och samhällsgrupper (lojalitet kan t.ex. vara lojalitet mot familjen, mot kolleger, mot fosterlandet eller mot arbetarklassen).¹⁷

I stället för "För vem?" kan man fråga "För *vad*?". Något kan vara värdefullt för djur och saker, särskilt maskiner, såsom bilar och båtar, men också t.ex. för juridiska personer och andra abstrakta entiteter, som existerar på grund av konventionella relationer till personer. Det som är värdefullt för ett aktiebolag behöver inte vara lika eller på samma sätt värdefullt för några fysiska personer.

(3) En tredje indelning bygger på frågan "Hos vem eller vad är värdet (alternativt: bör vara) realiserat respektive föreligger värdefullheten?". Ett värdes *domän* kan klarläggas genom att man anger vem eller vad som är bärare av värdet. Om ett värde är individuellt (t.ex. flit), kan man själv tillhöra dess domän.¹⁸ Exempel på indelning av värden utifrån *värdebärare*: värden hos saker (renhet hos ädla stenar), värden hos djur (snabbhet hos hästar), värden hos omgivningen (skönhet, omväxling hos landskap eller stadsbild), värden hos personer (mod, intelligens), värden hos grupper (ömsesidigt förtroende och ömsesidig respekt), värden hos samhällen, institutioner och nationer (ekonomisk rättvisa, jämlikhet inför lagen).¹⁹ Vi kan här tala om värden som motsvarigheter till standarder (se ovan avsnitt 14.5). Värdena framhäver de egenskaper hos värdebärarna som befunnits önskvärda på någon grund.

(4) En värdebärare kan sammanfalla med den för vilken något är värdefullt. Vid en jämförelse mellan indelningar enligt (2) och (3) kan man med utgångspunkt i för vem något är värdefullt eller ett värde tala om domäninterna, domäntranscendenta och domänexterna värden. Beträffande domäninterna värden kan man sedan skilja mellan reflexiva och distributiva värden, beroende på om var och en i domänen som är värdebärare också har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de andra

¹⁷ Rescher s. 17–18, Baier (Value) s. 66–67.

¹⁸ Se närmare Baier (Value) s. 59–60 (även om värdebärare som är "in-group" och "out-group", vilken indelning beror på om A karakteriserar värdebärarna på sådant sätt att hon själv tillhör samma klass).

¹⁹ Exemplet är hämtade från Rescher s. 14–15. Se även Rescher (Value Change) s. 92–95 för "A tentative register of American values". Det rör sig här alltså om "värdeegenskaper", värden hos något, inte värdet av något; se Baier (Value) s. 38–40.

faktiskt är värdebärare), eller om andra än en viss faktisk värdebärare har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de själva är värdebärare). Ett värde kan samtidigt vara reflexivt och distributivt.²⁰

(5) Värden kan klassificeras med angivande av från vilken sorts *synpunkt* skälen föreligger: t.ex. materiell (hälsa, bekvämlighet), ekonomisk (lönsamhet, produktivitet), moralisk (ärlighet, rättvisa), social (artighet, smidighet), politisk (frihet, jämlikhet), estetisk (harmoni, symmetri), religiös (fromhet), intellektuell (intelligens, precision, klarhet), yrkesmässig (framgång), osv.²¹ En synpunkt begränsar relevanta syften. Om V är ett värde från politisk synpunkt, vet vi därmed att ett eller flera politiska syften befordras. Till syftena kan höra att normer uppfylls. Ytterligare exempel på synpunkter: militär, teknologisk, idrottslig, kommersiell, pedagogisk, vetenskaplig. En indelning med hänsyn till intressen – se under (2) ovan – kan sammanfalla med en indelning utifrån en viss synpunkt, t.ex. ”S är värdefullt för armén” och ”S är värdefullt från militär synpunkt”. Detta gäller särskilt om grupper, organisationer, institutioner har till uppgift att bevaka intressen från en viss sorts synpunkt.

(6) När S är utilitistiskt, instrumentellt eller tekniskt värdefullt, finns möjligheter till ytterligare klassificeringar, nu av ting, som tillskrivs viss sorts värdefullhet, med hänsyn till det syfte man vill nå eller vad man vill att S skall göra. Man säger då att S har en viss sorts värde, t.ex. underhållningsvärde, upplysningsvärde, informationsvärde, preventivt, profylaktiskt eller kurativt värde, näringsvärde, förklaringsvärde, överraskningsvärde eller funktionsvärde.²² S har saluvärde eller marknadsvärde (i motsats till affektionsvärde eller inte ens det), om folk generellt är villiga att betala pengar för S, dvs. S är av värde (generellt) när man vill skaffa pengar. Marknadsvärde förutsätter principiellt, att S har värde på något annat sätt, eftersom folk annars inte skulle vara villiga att betala något.²³

²⁰ Se närmare Baier (Value) s. 65–66.

²¹ Exemplet är hämtade från Rescher s. 16. Taylor urskiljer åtta ”basic points of view” – ”basic” därför att de ”pervade a culture” och är ”dominant” – nämligen de moraliska, estetiska, rättsliga, intellektuella, religiösa, ekonomiska, politiska och etikettsmässiga synpunkterna. Se närmare Taylor s. 299–308 och om ”point of view” i allmänhet s. 107–124.

²² Några exempel finns hos Baier (Value) s. 49–50.

²³ Se här till Persson s. 292–295 och även Rescher s. 17. Om pekuniärt värde (t.ex. i visst belopp angivet marknadsvärde), se nedan avsnitt 17.1(5).

(7) Varje synpunkt inrymmer syften. För varje syfte kan man finna en synpunkt att föra in det under. Ett specifikt syfte kan beskrivas så generellt, att det sammanfaller med ett helt intresseområde. Det finns alltså stort utrymme för alternativa analyser, vilket blir än större om man beaktar att en relevant *jämförelseklass* (S är värdefull som något, i en viss roll, av alla i K, osv.)²⁴ framgår vid instrumentell och ofta vid teknisk värdefullhet. S har nyhetsvärde, om S är av värde som nyhet (jämförelseklassen: aktuella nyheter), vilket också är en instrumentell värdefullhet och värdefullhet från nyhetssynpunkt. Motsvarande gäller t.ex. för det som är av dokumentariskt, artistiskt, litterärt och konstnärligt värde.

(8) Den mest kända av alla klassificeringar av värdefulla ting och värdefullhet utgår från distinktionen mellan det som har *intrinsikalt värde* (primärt värde, *egenvärde*) och det som har *extrinsikalt värde* (sekundärt värde). Om S har extrinsikalt värde kan efter mönster av C. I. Lewis ytterligare distinktioner genomföras:

- (a) S har *inherent värde*, om S har omedelbar förmåga att framkalla det som har egenvärde;
- (b) S har *instrumentellt värde*, om S är kausalt relevant för existensen av något som har inherent värde; och
- (c) S har *kontributivt värde*, om S utgör del av något som har inherent, instrumentellt eller intrinsikalt värde.²⁵

Att S har intrinsikalt värde är detsamma som att S är ett medvetenhets-tillstånd som innefattar behag.²⁶ Det finns inte något annat sätt att karakterisera egenvärde så, att egenvärde tillskrivs det som nödvändigtvis har värde. Det är på begreppen behag och obehag hela värdeterminologin är upphängd (se ovan kapitel 10 och avsnitt 14.2). Ingenting som enligt min terminologi har utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt värde kan således ha egenvärde.

Indelningen i olika sorters extrinsikal värdefullhet ger en vink om olika sätt att argumentera för att något har värde eller är av värde: S är på olika sätt kausalt relevant för något som har egenvärde.

²⁴ Se t.ex. Baier (Value) s. 50.

²⁵ Se närmare Taylor s. 26–32, Frankena s. 65–67, Sesonske s. 44.

²⁶ Se t.ex. Taylor s. 21–26, Frankena s. 67–75, Sesonske s. 39–44 och även Parker s. 3–29, Russell (Moral) s. 49–59, 124–125, Ziff s. 236–239.

(9) Termen '*egenvärde*' används emellertid också på annat sätt. Baier nämner det fallet, att

we want to contrast the value of a thing in its characteristic or most important role with its value in other secondary roles.

En tavla kan ha litet egenvärde i denna mening, dvs. värde såsom konstverk, men stort turistvärde.²⁷ Ännu vanligare är kanske att något som uppställs som mål eller som man gillar anges ha egenvärde. Distinktionen mellan det som har värde som mål och det som har värde som medel är emellertid helt godtycklig, om man inte förutsätter en viss kontext. Att antyda något annat är ett retoriskt trick.²⁸

Det förekommer även att något som är ett värde kallas '*egenvärde*' ("self-sufficient values" eller "end values") till skillnad från s.k. instrumentella värden,²⁹ vilka är underordnade de förra (t.ex. hälsa respektive motion). Också denna distinktion saknar sakligt underlag utanför en viss kontext.

(10) S kan sägas vara av omedelbart eller medelbart värde, av värde på kort sikt eller på lång sikt.³⁰

Värden kan omfattas med olika djup eller intensitet. Värden kan rangordnas i den ordning man borde omfatta dem och efter deras relativa kausala betydelse i något hänseende.³¹

16.3 AXIOLOGI

Den filosofiska (till skillnad från den ekonomiska) värdeteorin i ursprunglig mening har i modern filosofi en undanskymd plats. Dess objekt är inte så mycket värdeutsagor och värderingar som värden, eller rättare: Värden till skillnad från Fakta. Bl.a. för att skilja denna typ av värdeteori från den semantiskt inriktade värdeteorin brukar man använda beteckningen '*axiologi*'.³²

²⁷ Baier (Value) s. 50.

²⁸ Om medel, se von Wright s. 163–166 och Baier s. 263.

²⁹ Rescher s. 18–19 (beträffande instrumentella värden: "their realization conduces to the realization of other values that are regarded as more fundamental") och även s. 62–63.

³⁰ Rescher s. 19.

³¹ Taylor s. 315–325.

³² Rörande värdeteorins historia, se Kraus, Frondizi s. 39–119 och anteckningarna hos Rescher s. 49–53.

Axiologin sysselsätter sig till väsentlig del med ontologiska frågor. Den har sina rötter i antik grekisk filosofi, hos både Platon, Aristoteles (hos denne finns bl.a. distinktionen mellan intrinsikalt och extrinsikalt värde) och åtskilliga andra. Gemensamt för många axiologer är syftet att finna ett Värde, till vilket alla andra värden står i medel-målrelation och vilket således utgör spetsen i en pyramidal struktur. Lust (cyrenaikerna), lycka (Aristoteles), kunskap (Platon) och dygd (stoikerna) framfördes redan under antiken som kandidater till att betraktas som Det Högsta Värdet. Listan har senare väsentligt utökats. Försöken att konstruera en värdeontologi har blivit alltmer utförliga och svårbegripliga.

Axiologin kan sägas ha blivit en självständig filosofisk disciplin först i mitten av 1800-talet genom Lotze. Den hos Lotze så påtagliga dubbelvärldsideologin – en värld av fakta skiljs noga från en värld av värden³³ – går med stor styrka igen i den neokantianska s.k. sydvästtyska skolan (Badenskolan), som genom Rickert starkt påverkade bl.a. tyska straffrättsteoretiker fram till mitten av 1930-talet.³⁴ Denna ideologi – att den faktiska verkligheten är ”sinn- und wertfrei” – är mindre påtaglig hos den s.k. andra österrikiska skolan (Brentano och hans lärjungar; den första österrikiska skolan sysslade med ekonomisk värdeteori), vilken kom att lämna de tyngst vägande bidragen till axiologin. Utanför den europeiska kontinenten hade Moore i England och Perry och Urban i USA stort inflytande.

Det är emellertid svårt att ens hos värdeteorins giganter, Brentano³⁵ och dennes lärjunge Alexius Meinong,³⁶ finna något som duger för att lägga till grund för en hållbar teori. Brentano såg värderingar som baserade på människors känslor; men han ansåg dem likväl vara riktiga eller oriktiga, därför att det på något sätt skulle vara självklart vilken värdering som är riktig (en ”inre”, inkorrigibel upplevelse av riktighet). Efter att först ha varit renodlad subjektivist eller ”relativist” – något har värde om det behagar oss – utvecklade Meinong denna lära i en objektivistisk anda, som blev alltmer markerad. Det centrala i läran är att en värdeupplevelse kännetecknas av att ett subjekt upplever en värdekänsla, som är

³³ Jämför Humes lag, se ovan avsnitt 13.2.

³⁴ Här må hänvisas till Larenz s. 99–100, 102–107 och Kraus s. 281–293. Om inflytandet på tyska straffrättsteoretiker, se Jareborg (Begrepp) s. 170–182.

³⁵ Om denne, se Kraus s. 165–198, Rescher s. 51, 57–58, Findlay (Ethics) s. 16–24.

³⁶ Om denne, se Kraus s. 220–234, Findlay (Meinong) s. 264–321, Findlay (Ethics) s. 24–35, Frondizi s. 42–47 och Rescher s. 51–52.

riktad mot ett intentionalt värdeobjekt, vilket tas som existerande, och att denna värdekänsla på något sätt både ger (självevident) kunskap och är känsla. Härav följer att upplevelser av behag, inklusive estetiska upplevelser, inte är värderingar, eftersom de inte nödvändigtvis innefattar ett "omdöme" om att något är verkligt.³⁷ En annan representant för samma skola – Oskar Kraus – sammanfattar:

Protagoras behält recht insofern, als vom Subjekte ausgegangen werden muss, und als ohne *gedankliche Bezugnahme* auf einen Wertenden nicht sinnvoll von Wert und Gut gesprochen werden kann. Plato aber behält recht, insofern er von einer Objektivität oder Absolutheit der Werte überzeugt war. Denn damit von irgendetwas gesagt werden dürfe, es sei an sich gut oder wertvoll, ist es nicht erforderlich, dass es oder ein es positiv Wertender existiere, sondern bloss, dass es eine als richtig charakterisierte Bewertung dieses Gegenstandes nicht geben könne, die es nicht positiv wertet und liebt. Nicht der wertenden Mensch schlechthin, wie die Protogoreer wollten, sondern der mit als richtig charakterisierter Bewertung Wertende ist der Wertmass aller Dinge. ... Ingleich ist die Kopernikanische Wendung vollendet und das Bewusstsein, allerdings *das in sich gerechtfertigte Bewusstsein*, zum absoluten Bezugspunkt erhoben.³⁸

Om man som *värdeobjektivister* betecknar dem som anser att värden existerar oberoende av att det finns värderande subjekt, så har värdeobjektivismen dominerat axiologin. Mot "objektivism" brukar ställas "subjektivism" eller "relativism", men alla dessa termer har använts på en sådan mängd olika sätt, att det vore en påtaglig fördel att helt sluta använda dem.³⁹ *Värderelativism* kan naturligtvis bestämmas till att avse den positionen, att man anser att värden existerar, men blott som relationer mellan objekt och subjekt. En företrädare för den Brentano-Meinongska skolan, Christian von Ehrenfels, hade denna uppfattning:

Wert ist eine Beziehung zwischen einem Objekte und einem Subjekte, welche ausdrückt, dass das Subjekt das Objekt entweder tatsächlich begehrt oder doch begehren würde, falls es von dessen Existenz überzeugt wäre.⁴⁰

³⁷ Om Hägerströms kritik av denna tankegång, se Fries s. 17–19.

³⁸ Kraus s. 494.

³⁹ Hare (Applications) s. 39–41 (bl.a. om att skillnaden mellan att värden är objektiva och subjektiva är rent terminologisk, ej saklig).

⁴⁰ Citerat av Kraus s. 418. Av citatet framgår, att von Ehrenfels såg begär och icke känsla – som Meinong gjorde – som det grundläggande elementet i en värdering; se därtill Frondizi s. 43–47, Findlay (Ethics) s. 35–36, Rescher s. 52–53. von Ehrenfels är också

En tredje ståndpunkt är *värdenihilismen*, som är särskilt förknippad med Uppsalskolan. Enligt denna existerar inga värden.

Om man skall ta ställning i denna ontologiska fråga, får värderelativismen företräde. Det förefaller poänglöst att säga, att det inte finns några värden, såvida man inte bara är ute efter att vederlägga en viss uppfattning om vad som kännetecknar det som är "verkligt". Men samtidigt finns inget underlag för att hävda, att värden och sådant som avses med andra sociala begrepp skulle existera oberoende av värderande subjekt eller – för att använda ett annat uttryckssätt – att värden finns som egenskaper hos objekt.⁴¹ Med den uppfattning rörande värdenas natur som redovisats i avsnitt 16.1 synes frågan knappast innefatta ett problem. Skall ett svar ändå ges på den ontologiska frågan, kan det väl inte gå ut på att värden *är* relationer, även om värden uppstår genom relationer mellan människor och omvärlden.⁴²

Det är inte lätt att skilja de ontologiska positionerna från en rad andra, som uttrycks med samma eller liknande termer. Utan att närmare komma in på olika -ismer skall jag framhäva några distinktioner som är av intresse. Vi har bl.a. en som avser värdeutsagor. Enligt *värdeobjektivisterna* säger en värdeutsaga något om ett objekt (föremålet för värderingen), och enligt *värdesubjektivisterna* säger den något om ett subjekt (den som värderar). Enligt båda är en värdeutsaga kognitiv, dvs. sann eller falsk. (Se ovan avsnitt 13.2) Det finns ingen nödvändig korrelation mellan ontologisk värdeobjektivism och värdeobjektivism som avser värdeutsagor. En sådan korrelation är dock vanlig. Den teori jag själv pläderat för kan väl kallas värdeobjektivistisk på det senare sättet, men inte på det förra.

Det är också vanligt att man utpekar två grupper av värdeteorier – värdeobjektivism och värdesubjektivism – varvid man under den senare termen för in värderelativism, värdenihilism, värdesubjektivism och all nonkognitivism.⁴³ Underlaget för en subjektivism är i allmänhet iakttagelsen, att relevanta faktorer, "känslor", "attityder", osv. är subjektiva, bundna till ett subjekt. Man förbiser att också minne och perception i så fall är "subjektiva".⁴⁴

känd för sin intressanta iakttagelse om "värderörelse": det finns en tendens att tillskriva allt avlägsnare mål och allt mindre närastående medel värdekaraktär, liksom attityder till objekt och inte bara objekt samt aktiviteter och inte bara objekt för aktiviteter.

⁴¹ Se t.ex. Toulmin s. 43–45.

⁴² Rescher s. 55–56.

⁴³ Se t.ex. Henkel s. 243–246.

⁴⁴ Se t.ex. Regnéll (Objektivitet) och Edel s. 30.

Man kan vidare skilja mellan en annan sorts värdeobjektivism och värderelativism inom ramen för både värdeobjektivism och värderelativism; det kan här vara terminologiskt lämpligt att tala om *värdeabsolutism* och *värdekontextualism*. Den avgörande skillnaden är huruvida värdeordningen, systemet av värden, är allmängiltigt och tidlöst eller är olika under olika förhållanden och därmed under olika tider, i olika kulturer, för olika (grupper av) personer. Det är svårt att ta värdeabsolutismen på allvar. Värdekontextualismen är ett uppenbart faktum, vetenskapligt belagt genom sociologiska och antropologiska undersökningar. Även om det medges, att sådana undersökningar inte beaktar de felkällor som ligger i att olika trosföreställningar och begreppsbildningar ger upphov till skillnader i värderingar, som annars inte skulle uppkomma, och i att värderingar tillkommer under olika grad av rationalitet,⁴⁵ så är det en öppen fråga hur stor enighet som kunde nås under optimala omständigheter. Någon högre grad av enighet är inte att förvänta, annat än i fråga om mycket generellt formulerade värden, och vi har inte heller anledning att tro att värdesystemen skulle organiseras på ett likartat sätt. Åtskilliga värdeobjektivister skiljer också mellan personliga värden och sådana som gäller för alla.⁴⁶

Anser man att en värdering är ett känslouttryck, är man i regel värdenihilist. En del av dem som har en sådan uppfattning är emellertid värderelativister och samtidigt värdekontextualister, i det att de anser att värden existerar, men inte objektivt, och att de inte kan fattas på rationell väg utan bara "upplevas" genom "värdekänslan" (dessa "känslorakter" konstituerar samtidigt värdena). Denna åsikt möter man hos åtskilliga tyska jurister, om jag har uppfattat dem rätt.⁴⁷ En del av dessa tar sedan steget till vad Henkel kallar "objektiv värderelativism": värderingarna resulterar i *kollektiva värdeordningar*, som inte är absoluta, men likväl är realfaktorer i mänsklig samlevnad. De utgör ett överindividuellt "geistiges Sein". De ger måttstockar för värderingar, och de kan fungera som sådana på grund av uppfostran och andra suggestiva krafter som i ett samhälle verkar i

⁴⁵ Se t.ex. Frankena s. 92–94, Edel s. 205–219 och, för en översikt av äldre, delvis i olika betydelse, relativistiska läror, Kraus s. 405–424. – Den relativism som består i att sanningen är relativ till vad personer tycker vederläggs av Trigg.

⁴⁶ Parker s. 266: "The demands of uniformity in morals has no more justification than would the demand that everyone wear ready-made clothes or hats of the same size. So far as there are identical elements in human nature, codes will, of course, approximate uniformity; but so far as men and groups differ, they will and should be different."

⁴⁷ Se t.ex. Larenz s. 133, 260–262, Henkel s. 238.

konformerande riktning.⁴⁸ Larenz talar i samma anda om en "relativ naturrätt", som består i en positiv värdeordning, vars giltighet är relativ till "vorherrschenden Wertbewusstsein einer Geschichtsepoche",⁴⁹ varav i sin tur följer att man kan tala om värderingar som riktiga i den mån de står i överensstämmelse med på angivet sätt existerande värden.⁵⁰

Det nyss skisserade sättet att beskriva världens samhälleliga roll kännetecknas av att värden är på en gång arationella och "giltiga" (inte bara "gällande" sociologiskt sett). Jag tror det är fruktlöst att på denna väg söka komma till rätta med värderingarnas natur. Likheter med äldre tiders auktoritetsbundna, naturrättsliga betraktelsesätt är betydande. "Härskande värdeuppfattning" och "det allmänna rättsmedvetandet" är mycket abstrakta och svårfångade fenomen, som ibland saknar innehåll. Även om de vore åtkomliga, finns ingen anledning – utom rädsla för makten – att avstå från att ifrågasätta riktigheten hos de härskande uppfattningarna.

Här må inskjutas, att tyska författare är svåra att förstå, därför att man sällan får klart för sig, om de talar om värden eller om värderingar (i form av ståndpunktstaganden till huruvida något är bra, bör göras, osv.). Vad folk anser i vissa bestämda frågor är givetvis lättare att utröna än vilken värdeordning de omfattar. Men båda sakerna är väsentligen beroende av trosuppfattningar i andra hänseenden. Att som Henkel uppta existerande "värdestrukturer" som en "Vorgegebenheit des Rechts"⁵¹ är i vart fall delvis en kapitulation inför existerande okunnighet och fördomar. Han säger:

Es gehört ... zu den wesentlichen Integrationsbedingungen des Rechts, sich an diejenigen Wertungen zu halten, die als in der Sozietät gültig, d.h. ganz überwiegend anerkannt und befolgt, anzusehen sind. Im Hinblick auf den hervorragend wichtigen Bereich der sittlichen Werte bedeutet dies, dass für das Recht nicht das Wertsystem einer religiösen oder profanen Hochethik, sondern die von der Rechtsgemeinschaft in inneren Aufeinandersetzung um die sittlichen Werte gebildete Werttafel, die Wertordnung der "einfachen Sittlichkeit", massgebend ist.⁵²

⁴⁸ Henkel s. 246–249.

⁴⁹ Larenz s. 133–135.

⁵⁰ Larenz s. 262.

⁵¹ Henkel s. 237.

⁵² Henkel s. 257, se närmare s. 249–260.

Vad folk ”tycker” är i sig lika litet värt att beakta som vad enskilda domare eller diktatorer tycker: att de tycker något visst är ointressant vid sidan av huruvida det finns rationella grunder för deras uppfattningar.⁵³

Flertalet framstående axiologer har varit intuitionister. Intuitionism är visserligen förenlig med långtgående kontextualism,⁵⁴ men den är attraktiv för många just därför att den ger utrymme för en värdeabsolutistisk uppfattning, inte bara som hos Rickert en uppfattning att värden är tidlösa och överallt existerande, utan även – som i nyplatonikerna Schelers och Hartmanns extrema värdeontologier – en uppfattning att värdena är ordnade i en viss ordning, som är lika absolut som värdenas existens. Värden är enligt Hartmann ”gegenständlich und an sich seiend”.⁵⁵ Han säger också: ”Nicht der Wert, wohl aber der Wertblick ist variabel”,⁵⁶ vilket kunde vara en förklaring till att Scheler och Hartmann har så olika uppfattningar om den intuitivt givna enda riktiga värdeordningen.⁵⁷ Med utgångspunkt i Schelers och Hartmanns läror har rättsfilosoferna Coing och Hubmann försökt lägga grunden till en rättsfilosofi, s.k. emotional naturrätt, varvid rättskänslan tilldelas rollen som ”Erkenntnismittel”.⁵⁸

Värdepluralism

Olika personer, grupper, samhällsskikt, samhällen, kulturer och nationer omfattar olika värden och omfattar samma värden i olika ordning. Denna kontextualism tar sig bl.a. uttryck i att olika människor har olika

⁵³ Att individuella preferenser och värden inte nödvändigtvis har att göra med gemensamma intressen och samhällelig välfärd är uppenbart. Majoritetsbeslut ger sällan rationella lösningar. Mot folkomröstningar som generell metod att göra samhälleliga val finns avgörande teoretiska invändningar (bortsett från mycket enkla valsituationer); se Rescher s. 69, 99–110 och där angiven litteratur.

⁵⁴ Stevenson (Facts) s. 78. – För kritik av tanken att intuition är en kunskapskälla, se t.ex. Hudson s. 37–44, Hudson (Moral) s. 100–105.

⁵⁵ Citerat av Larenz s. 133.

⁵⁶ Citerat av Henkel s. 242.

⁵⁷ Se vidare Findlay (Ethics) s. 57–77, Kraus s. 387–402, Larenz s. 133, Henkel s. 240–243, Strache s. 77, Frondizi s. 89–119 (om Scheler), 134–143 (kritik av Scheler) och Jareborg (Begrepp) s. 185, 191–192.

⁵⁸ Se därom Matz, som på goda grunder har svårt att finna företaget meningsfullt och når slutsatsen ”dass das Rechtsgefühl – seiner Objektivität mangels eines objektiven Wertes beraubt – potentiell ein Element der Ungerechtigkeit ist” (s. 142). – Findlay (Ethics) s. 56, 78–91 tror på möjligheten att på rationell väg, alltså inte genom intuition, men väl genom ”transcendental deduktion” (!?), nå fram till en absolut värdeordning.

smak, olika system av preferenser (se ovan avsnitt 8.11), även om man kanske inte använder termen 'värde' i någon större utsträckning när det gäller tycke och smak. Ens benägenheter att episodiskt gilla vissa ting är en funktion av bl.a. vad som finns tillgängligt (vad man konfronteras med) och en rad sådana saker som diskriminationsförmåga (sensitivitet, skicklighet i att skilja mellan olika sensationer), förtrogenhet med och vana vid olika ting, relativ "erosion" ("Jag har tröttnat på S"), sociala och mänskliga associationer och att vissa saker appellerar till vissa personlighetstyper. I allmänhet gjuts olja på vågorna genom att *gängse konventioner* utbildas: dessa reglerar enskildas tycken och smak genom att de reglerar utbudet av objekt och därmed vad folk faktiskt kan tycka om. Detta förhållande utgör hinder för annat än ganska långsamma förändringar i gängse smak. Det sker inga snabba omkastningar, men de som sker är ett resultat av trycket från nya idéer, uppslag, typer av objekt, vars genomslagskraft till väsentlig del beror inte bara på den tillfredsställelse det nya förmår att ge, utan också på i vilken mån det man är van vid är uttömt (eventuellt: för tillfället). Kort sagt: människor tenderar att vilja se, känna och göra det de är vana vid, men de tenderar också att känna leda vid upprepning.⁵⁹ Dessa motstridiga benägenheter kan bäst studeras i de konstnärliga stilarnas och klädedräktens historia.

Dylika iakttagelser kan leda till att man tror att man har att nöja sig med denna sorts deskriptiva relativism eller kontextualism. Det vore förödande för moralens rationalitet, om man måste erkänna att det moraliskt riktiga är avhängigt av vad varje person för sig anser vara rätt för henne. Resultatet skulle ju bli att moraliska frågor varken kan eller bör diskuteras.⁶⁰ Sedvanor är olika. Man ser ständigt exempel på egoism hos individer och grupper. Man ser åtskilliga exempel på maktsträvan som den avgörande politiska faktorn. Man vet, att allting ändrar sig och att moralen är en mänsklig produkt. En del kanske influeras av mekanistisk psykologisk teori, andra av filosofiska läror om emotivism och annan nonkognitivism.⁶¹ Folk övertygas om att vad som är bra från moralisk synpunkt är en lika personlig ("subjektiv") fråga som den, om man tycker om grisfötter i aladåb.

⁵⁹ Se t.ex. Sparshott s. 271–284, Ryding s. 87, Brunius s. 105, 107, 110.

⁶⁰ Se främst Trigg s. 19–26, 66–72, 128–137 och t.ex. Hare (Applications) s. 45–46, Hudson (Moral) s. 136–137.

⁶¹ Se t.ex. Edel s. 19–28.

En sociologisk relativism, som nöjer sig med en beskrivning av hur värden faktiskt omfattas och vilka tycken som faktiskt existerar, och som gör fakta till norm, är inte den enda sorts contextualism som är möjlig. Liksom en konventionell moral kan kritiserars från moralisk synpunkt (se ovan avsnitt 12.2) kan omfattade ”värden” kritiserars därför att de inte är värden. Ett värde behöver inte omfattas av någon, och det som folk uppfattar som värden kan blott skenbart vara värden. Sålunda upphör inte ett konstnärligt värde att vara ett värde, därför att ledande konstnärliga riktningar inte omfattar det som ett värde, eller därför att det finns en påtaglig tendens i gängse smakuppfattning att bortse därifrån. (Om skillnaden mellan att något omfattas som ett värde och att något är ett värde, se ovan avsnitt 16.1.)

Ett värde är relativt till de handlingsskäl som finns, men det är inte personrelaterat så som ett episodiskt gillande är. Existensen av ett värde påvisas genom rationell pragmatisk argumentation avseende en klass av handlingsskäl. Det går inte att säga något generellt, om när ett värde bör vara vägledande – hänsyn till de specifika omständigheterna får avgöra detta. Därför utesluts inte heller, att motstridiga värden på rationell grund omfattas av samma person. Det är således träffande att beteckna en realistisk axiologi som *värdepluralistisk*. Att den måste vara värdekontextualistisk följer redan av att ståndpunkter i pragmatiska frågor är rationella, bara om hänsyn tas till kontextuella faktorer, inklusive hur de som bör omfatta värdet är beskaffade.

Thomas Reid ställde den retoriska frågan:

Whole nations by the force of prejudice are brought to believe the grossest absurdities; and why should it be thought that the taste is less capable of being perverted than the judgement?⁶²

Lika väl som det går att visa att en generell sats om, låt oss säga, sambandet mellan intelligens och hudfärg är osann, går det att visa att vad som antas vara ett värde (t.ex. att ha en viss hudfärg) inte är ett värde – åtminstone inte av den sort som antagits. Men hur går det med de värden som konstitueras av ens tycken och smak? Kan de kritiserars? Går det att rationellt skilja mellan god och dålig smak? Till denna fråga återkommer jag i avsnitt 17.5.

⁶² Citerat av Sparshott s. 272.

VÄRDERINGAR

17.1 BEGREPPSFÖRKLARING

(1) En värdering är bl.a. detsamma som att en person omfattar ett värde. Om lojalitet är ett av A:s värden, så värderar A lojalitet, hon *sätter värde på* lojalitet, *uppskattar*¹ lojalitet. En av hennes värderingar är att man skall vara lojal (generellt).

Att tillskriva A en värdering i denna mening är således att tillskriva henne en *benägenhet* (se ovan avsnitt 8.11) att företa vissa handlingar utifrån vissa skäl. Den för oss mest intressanta formen av värdering är en annan – se nedan under (2). Värdering som benägenhet kommer att ha liten betydelse för den fortsatta diskussionen. När det finns risk för missförstånd kommer jag att tala om *värderingsbenägenhet*.

I exemplet sammanfaller värderingen med en värdeimputation. Existensen av den här sortens värdering är emellertid inte beroende av att man kan hänvisa till en viss abstrakt entitet, dvs. ett värde med en viss beteckning. Inte heller behöver objektet för värderingen vara generellt.² Även enstaka saker och personer kan vara föremål för värderingsbenägenheter. Fakta, dvs. att något händer eller är fallet, är däremot endast undantagsvis objekt för en värderingsbenägenhet. Vad som gör att man kan skilja den här sortens värderingar från andra benägenheter är att de är *benägenheter att beakta något som handlingsskäl*. Eftersom en benägenhet

¹ Om uppskattningar i en annan bemärkelse, se ovan avsnitt 7.5.

² Vänskap med Johansson kan inte anses vara ett värde – jämfört med vänskap eller vänskap med personer med vissa egenskaper – trots att A uppskattar vänskap med Johansson. Anledningen synes vara att det inte går att motivera att vänskap enbart med en given person är principiellt relevant som handlingsskäl. Se Baier (Value) s. 61–62.

inte kan utbildas rörande val av sådant som är utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt bra (se ovan avsnitt 14.3), utan att vederbörande villkor faktiskt är uppfyllda, kan inte en värderingsbenägenhet föreligga i alla fall, där en person är beredd att uppriktigt säga, att något är bra.

Att V är ett av A:s värden är alltså ett specialfall av att A har en viss värderingsbenägenhet. En sådan värdering är alltid en persons eller en persongrupps värdering. Att verifiera att den existerar är att verifiera existensen av en benägenhet att göra saker på vissa grunder.

(2) Det är inte ovanligt, att 'värdering' används så att varje bedömning betraktas som en värdering. Men i så fall har ju all kontakt släppts med begreppet värde. Riktigare synes vara att betrakta värderingar som en grupp av bedömningar, nämligen värdebedömningar. Därmed är dock inte förhindrat att vi stöter på samma process/produkt-tvetydigheter, som ovan i avsnitt 7.5 har påtalats beträffande 'bedömning':

- (a) Värdeöverbäggande (= värdebedömningsaktivitet);
- (b) Värdebedömning (= ställningstagande efter överbäggande);
- (c) Värdebedömningspråkshandling (vanligen = "uttryck för värdering");
- (d) Värdeomdöme (= det som påstås);
- (e) Värdeomdöme (= den yttrade påståendesatsen).

Allt detta kan kallas 'värdering'. Men inte nog härmed. Värdepåståenden behöver inte vara uttryck för bedömningar, utan kan lika gärna vara uttryck för uppfattanden eller konstateranden (i de tekniska betydelser som anges i avsnitt 7.5). Som värdering kan då uppföras inte bara det påstådda eller den yttrade satsen, utan även själva språkhandlingen och framförallt accepterandet av påståendet. Det senare är parallellt till värdebedömningen, dvs. (b). Ytterligare kan vi – om vi håller oss till yttrade påståendesatser – skilja mellan följande olika sorters värderingar: värdegissningar, värdeantaganden, värdetillkännagivanden och värdeutsagor (se ovan avsnitt 7.5). Värdeomdömen (e) utgör en grupp av värdeutsagor.

Av alla dessa företeelser, som kan kallas 'värdering', visar filosofins historia att det finns särskild anledning att uppehålla sig vid *värdeutsagorna* (se nästa avsnitt). Jag kommer i fortsättningen att använda 'värdering' som en med 'värdeutsaga' korrelerad term. En *värdering* är enligt denna terminologi ett *ställningstagande*, antingen en värdebedömning, ett värdekonstaterande eller ett värdeuppfattande. Skillnaden mellan dessa olika värderingar ligger ju i hur ställningstagandet kommer till stånd (med eller utan beslut, beslut med eller utan överbäggande. Se ovan avsnitt 7.5. De

värderingar som motsvarar de värdeutsagor, som är värdeomdömen (d) eller (e), är värdebedömningar (b).

Allt detta låter väldigt komplicerat. För att hantera terminologin är det enklast att, om inte annat är påkallat, tänka på det praktiskt viktigaste. En *värdering* är då detsamma som en värdebedömning (b), och en *värdeutsaga* är detsamma som ett värdeomdöme (d) eller (e).

En värdering i här avsedd bemärkelse kan preliminärt karakteriseras som ett ställningstagande till huruvida något är värdefullt. Detta något kan vara praktiskt taget vad som helst: en handlingstyp, en viss handling i ett visst ögonblick, en händelse, ett tillstånd, en person, ett föreställt generellt tillstånd (t.ex. att alla människor är lojala), osv.

Om man vet att V är ett av A:s värden, så kan man dra vissa slutsatser om vad A sätter värde på (värderingsbenägenhet).³ Man kan också dra slutsatser om vad hon finner eller kan förväntas finna vara värdefullt. Men man vet inte varför hon gör detta. Frågar man "Varför tror du att V är ett värde?" vill man ha ett svar som hänvisar till handlingsskäl. Vi kommer över till den pragmatiskt rationella dimensionen och lämnar allt som har att göra med att påvisa existerande benägenheter.⁴

Värderingsbenägenheter är rationella eller irrationella i den mån motsvarande värderingar är rationella eller irrationella. En värderingsbenägenhet behöver dock inte faktiskt motsvaras av någon värdering, och vice versa. Bakgrunden till att A har V som ett av sina värden, eller sätter värde på S eller på att p, kan således vara den, att hon tror att V är ett värde eller att S är värdefull eller att det är värdefullt att p, men en sådan tro är inte nödvändig för förhandenvaron av en värderingsbenägenhet.

En persons värderingar är inte som hennes värderingsbenägenheter del av hennes karaktär eller personlighet, utan utgör en del av hennes trosuppfattningar. Värderingsbenägenheter är stabila, värderingar kan skifta från sekund till sekund. Värderingsbenägenheter och värderingar kan lätt blandas samman, därför att de brukar uttryckas i samma termer.⁵

Om A anser att S är värdefull (värdering), kan man kanske säga, att A har värderat S, men inte att A värderar S, såvida inte också en värde-

³ Rescher s. 57.

⁴ Såvida inte det faktum att A eller någon annan är benägen att göra något, gilla något, osv. åberopas som handlingsskäl.

⁵ Skillnaden mellan värderingsbenägenhet och värdering kan på engelska reflekteras i verben "value" och "evaluate"; om olika sätt att använda dessa termer, se t.ex. Barry s. 9–10, Dewey s. 5, Taylor s. 3, 19–21, Edel s. 122–123.

ringsbenägenhet föreligger. 'Värdera' kan här inte ersätta 'bedöma', 'konstatera', osv. Man kan således inte säga "Jag värderar, att S eller att p är värdefull".

(3) Under (2) nämndes värdetillkännagivande som en tänkbar form av värdering. På accepterandeplanet – dvs. plan (b) i serien (a)–(e) – motsvaras ett värdetillkännagivande av ett *värdeavgörande*. Skillnaden mellan värdeavgöranden och värderingar (i den nyss bestämda betydelsen) är att det inte finns några skäl för de förra (därför att det inte kan finnas några; jag bortser då från språkliga skäl), medan värderingar alltid bygger på skäl. Ett värdeavgörande kan alltid uttryckas i ett tillkännagivande av formen "Detta (denna upplevelse) innefattar episodiskt (o)behag".

(4) Värderingar likställs ofta med pro- och antiattityder. Om någon gillar att göra x, så är hon normalt benägen att göra x. Om A gillar S, så är hon normalt benägen att göra något med S, och om hon gillar att det är fallet att p, så är hon benägen att försöka se till att det förblir fallet att p. A:s benägenheter till episodiskt gillande eller ogillande (*preferenser*, hållningar) är specialfall av värderingsbenägenheter. Att A gillar S implicerar att hon sätter värde på S. Det speciella är att benägenheten att episodiskt gilla S (osv.) under normala omständigheter logiskt implicerar en benägenhet att behandla den förra benägenheten som ett handlingsskäl, samtidigt som hållningens existens utgör fullgott skäl för en värdering.

(5) Till sist skall nämnas den sorts värderingar, som är av ekonomisk natur och som skenbart anknyter till föremål, men i verkligheten går ut på att bestämma vilken kvantitet av resurser det finns goda skäl att avstå från för att man skall få kontroll över föremålet, dvs. i praktiken bedömningar av *pekuniärt värde* (vad något är värt i pengar räknat – termen härrör dock från den tid då man räknade förmögenhet i antalet får).⁶ Sådana värderingar är specialfall av den typ av värderingar som behandlas ovan under (2).

Att avgöra vad en sak är värd i pengar, dvs. vad det finns goda skäl att betala för den i pengar, har inte bara att göra med vad folk är villiga att betala. Ibland måste först ske en bedömning av något annat värde som

⁶ Det är dock möjligt att göra sådana värderingar även om det inte finns några konventionella betalningsmedel. Pekuniärt värde kan representeras i en monopolär icke-terminal skala; se Rescher s. 64–65 ("worth", inte "value").

föremålet har, t.ex. det konstnärliga och estetiska värdet hos en tavla, och efter en gradering inom klassen kan ett mått i pengar sättas genom att man jämför med skalan av vad som brukar betalas för föremål som tillhör jämförelseklassen.⁷ En saks pekuniära värde behöver inte sammanfalla med priset på saken, dvs. vad man är tvungen att betala för att få kontroll över den.⁸ Att bedöma vad en sak är värd i pengar involverar ibland komplicerade kalkyler och/eller förutsägelser (jämför en saks försäljningsvärde, återanskaffningsvärde eller avkastningsvärde, vilket förutsätter att man beaktar och t.o.m. gör prognoser rörande räntenivåer). Ibland ges normer för beräkning av pekuniärt värde (t.ex. taxeringsvärde).⁹

17.2 VÄRDEUTSAGOR

En värdering kan karakteriseras som

a determination of the relative extent to which something represents or embodies a certain value.¹⁰ ... Evaluation can in effect therefore be viewed as a mode of classification, viz. as classification in point of value consideration.¹¹

Om S är värdefull, så är det därför att S är ”fylld av ett värde” eller underlättar realiserandet av ett värde.¹² S kan bokstavligen inte vara ”av värde”, utan att det finns ett underliggande värde.¹³

⁷ Se Grönfors, om hur konstnärliga och estetiska värden från skadestands- och försäkringsrättslig synpunkt måste taxeras i pengar; när det gäller konstverk underlättas sådana värderingar av att det finns en konstbörs, dvs. konstverk har marknadsvärde (se särskilt s. 165–167).

⁸ Huruvida en sak är värd sitt pris kan enligt Baier (Value) s. 51, utredas ”on the basis of whether alternative resource allocations would yield greater benefits.” Se även s. 36–37.

⁹ Se närmare t.ex. Persson s. 294–300.

¹⁰ Rescher s. 61.

¹¹ Rescher s. 72.

¹² Se Rescher s. 62–63.

¹³ Rescher s. 8 skiljer mellan värdeobjekt, underliggande värde och ”locus of value”. Med sistnämnda uttryck synes han avse syften för vilka värdeobjektet är kausalt relevant (exempel: ”the advancement of one’s career”) och som i sin tur är relevanta av skäl som sammanfattas i värdetermen (motsvarande exempel: ”financial security”). – Rescher s. 72 (se även s. 10–11, 55–56) menar, att vid värderingar krävs ett ”criterion of evaluation that embodies the standards in terms of which the standing of the object within the valuation framework is determined”. Som vi har sett i avsnitt 14.5 är detta inte riktigt beträffande ’god’; det är inte heller riktigt för andra termer.

Typexempel på värdeutsagor är "S är av värde", "S har värde" och "S är värdefull".

Om "S" är ett nominaliserat påstående är frasen "har värde" knappast användbar. "Att p är av värde eller är värdefullt" går bra att säga, men inte "Att p har värde". Detsamma gäller för handlingstyper ("Att göra x har värde") och handlingsindivider ("Den där handlingen har värde"). Saker, personer och djur har värde. Det inte så vanligt att man säger att saker, personer och djur är av värde, men det är möjligt att göra det. Abstrakta ting – rättsväsendet, kungamakten – har snarare värde än är av värde. Skillnaden mellan att något har värde och att något är av värde torde ligga i att det senare uttryckssättet förutsätter att subjektet är kausalt relevant för mål som är, håller på att eller skall realiseras (aktuella förändringar), medan det förra inte gör det (det som har värde kan t.ex. öka möjligheterna för en person att själv åstadkomma förändringar).¹⁴

Både det som har värde och det som är av värde är värdefullt. Dessutom kan en del saker (osv.) vara värdefulla, fastän de varken kan sägas ha värde eller vara av värde. En god människa är varken av värde eller har värde, men är måhända värdefull (full av värde). 'Värdefull' bör således uppföras som det primära av de nämnda predikaten.

Ytterligare exempel på värdeutsagor är "V är ett värde" – om något är ett värde, så är det nödvändigtvis värdefullt; det går för övrigt lika bra att säga "Det är värdefullt att vara lojal" som "Lojalitet är ett värde". En manifesterad värdesubskription – "V är ett av mina värden" – sker också genom en värdeutsaga, eftersom man inte uppriktigt kan påstå att man omfattar ett visst värde, utan att tro att detta något är ett värde. ("V är ett av mina värden" behöver inte vara en sann sats, fastän den som yttrar den är uppriktigt; hon kan ju missa sig rörande sina benägenheter.)

Fastän en värdeutsaga är en värdeutsaga på grund av den begreppsliga relationen till värden, kan vi säga allt vad vi vill säga med en värdeutsaga, utan att tala om värden eller värdefullhet.¹⁵ Det är egentligen *förvillande att blanda in värden*. Vi har ju funnit, att ett värde bara är en ytlig abstraktion: en beteckning för ett värde symboliserar en klass av handlingsskäl och sammanfattar därmed pragmatiska argument. S representerar eller

¹⁴ Se Baier (Value) s. 41–42 och även s. 45–46.

¹⁵ Här avses inte att det saknas anledning att *säga* att något är värdefullt eller ett värde, därför att det vore alltför högtidligt att göra det eller det värdefulla är lågt prioriterat eller det är svårt att konstruera ett underliggande värde.

förkroppsligar ett värde ("är fullt eller fyllt av värde"), när det föreligger ett exempel på ifrågavarande handlingsskäl och dessa involverar S. Det representerade värdet behöver inte ha någon viss beteckning; det är nog om det skulle kunna konstrueras ett underliggande värde. Att observera är vidare, att om S är av eller har en viss sorts värde, så är därmed inte angivet vilket värde som "ligger under" eller S har del i, utan bara att S är värdefull från en viss synpunkt, dvs. att de relevanta skälen är av viss art, och om S är t.ex. estetiskt värdefull vet vi bara att de värden varav S är full är estetiska, men ej vilka de är.

"S är värdefull" implicerar "S är god". Härav följer emellertid inte, att "S är god" alltid är en värdeutsaga eller betyder detsamma som "S är värdefull" (eller "S är ett värde"). Om så är fallet beror på hur ellipsen "S är god" kompletteras. "S är värdefull" kan aldrig betyda "S är god, om ...". (Här bortses från att "S är värdefull" är en förkortning av "S är värdefull, om ...".) *Värdeutsagor är kategoriska* på det sättet att det faktiskt måste finnas skäl att vilja att p eller välja S.

Som vi sett i avsnitt 14.3 är S utilistiskt bra, om S är bra om man vill att F inträffar eller göra x, tekniskt bra, om S är bra, om man vill ha någon som gör x bra, och instrumentellt bra, om S är särskilt bra, om man vill göra x. *En utilistisk, teknisk eller instrumentell utsaga är en värdeutsaga, bara om de angivna villkoren är uppfyllda.* S är sålunda utilistiskt värdefull, bara om man faktiskt vill att F inträffar eller vill göra x. S:s värdefullhet hänger samman med *att* man vill göra x och inte med om man vill göra x. "S är utilistiskt värdefull" betyder således närmast "Det finns skäl att välja S (vilja att p), *eftersom* man vill göra x eller vill att F inträffar". På motsvarande sätt ersätter ett "eftersom" ordet "om" vid teknisk och instrumentell värdefullhet.¹⁶ Vidare: om S är bra under vissa omständigheter, så är S värdefull "under förevarande omständigheter", dvs. endast om omständigheterna föreligger. Och om S är något annat

¹⁶ Man tror alltså, att det är åtminstone möjligt att förverkliga syftet (dvs. att S eller att p är kausalt relevant); se t.ex. Baier (Value) s. 61. – Principen om adressatrelevans gör att det inte så ofta finns anledning att säga att något är bra (om ...), när det inte är aktuellt att vilja göra x, osv.

Värderingar är sällan *synoptiska*, dvs. totalvärderingar med hänsyn tagen till alla synpunkter. Det normala är att värderingar sker från en viss synpunkt, med beaktande av en viss jämförelseklass, osv. Se Rescher s. 62. Om skäl "prima facie" och skäl "on balance", se Baier s. 102–103.

än ett faktum och ändå något som inte kan väljas, så blir "S är värdefull" lika med "Det finns skäl att vilja att S är som S är, därför att S gör det som är värdefullt".

Sammanfattningsvis: det som är bra, emedan det är bra under vissa förutsättningar, är värdefullt, endast om dessa förutsättningar är uppfyllda. I annat fall kan det bara bli värdefullt, nämligen om dessa förutsättningar uppfylls.

Kravet på att värdeutsagor kategoriskt skall utsäga, att det finns pragmatiska skäl på ett eller annat sätt, utesluter inte att värdeutsagor kan vara hypotetiska enligt mönstret: om det är så att p, så är S värdefull.

Är S värdefull, när S är bra, om man vill göra x, och man vill göra x, fastän man inte har goda skäl för att göra x? Jag tror, att det är riktigast att svara jakande. Om jag vill göra något, bara därför att jag får lust att göra det, synes det likväl vara träffande att beteckna S som värdefull *för mig*, om S har kausal betydelse för utförandet av vad jag vill göra. (Saken är emellertid diskutabel.) I så fall föreligger en skillnad mellan att något är ett värde och att något är värdefullt: ett värde måste så att säga vara (åtminstone föreställt som) i grunden rationellt. (Om en skillnad föreligger, beror denna på att beteckningar för värden hänför sig till klasser av principiella handlingsskäl, och skäl som är avhängiga av att man vill göra något som är arationellt eller irrationellt kan inte hänföras till en klass av principiella handlingsskäl.)

Det finns ingen anledning att begränsa värdeutsagorna till att omfatta bara dem som säger, att det finns pragmatiska skäl för eller emot något visst. Lika stort krav på att höra hemma inom värdedimensionen har utsagor, som säger att det finns pragmatiska skäl av viss styrka för eller emot något visst. Därmed blir många böra-utsagor och andra modala utsagor, liksom de flesta som innehåller gerundiva termer, att beteckna som värdeutsagor (se ovan kapitel 15). Men inte alla pragmatiska utsagor är värdeutsagor, som vi har sett beträffande "S är god", och inte alla praktiska utsagor är värdeutsagor, redan därför att inte alla praktiska utsagor är pragmatiska utsagor.¹⁷ "S är behaglig" är ingen värdeutsaga, men implicerar en värdeutsaga.

¹⁷ Se ovan avsnitt 10.2 vid not 24.

17.3 FAKTA OCH VÄRDEUTSAGOR

Värdeutsagor och utsagor om fakta (sakförhållanden) antas vara väsensskilda på något sätt – vilket sätt är den fråga, som funnit olika svar i de olika teorierna om värdeutsagor, varav de viktigaste berörs i kapitel 13. Själv har jag inte kunnat finna någon av dessa teorier vara helt rättvisande.

Tanken bakom idén att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om fakta synes i verkligheten ha att göra med arten av motiveringarna för att acceptera en utsaga av respektive typ: vid de förra är existensen av pragmatiska skäl avgörande. Som redan framhållits åtskilliga gånger, skiljer sig pragmatiska skäl inte från teoretiska skäl däri att de inte är (föregivna) fakta. Inte heller är det så, att påståenden om att det finns pragmatiska skäl skiljer sig från andra påståenden så att de inte är sanna eller falska. Den väsentliga olikheten mellan pragmatiska och enbart teoretiska skäl är att de förra, bl.a. på grund av att människor är olika, kan peka i olika riktningar och samtidigt vara tillräckliga i varje riktning, medan de senare förutsätts samverka: det går (begreppslikt) inte att samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att p och för att tro att icke-p.

En dikotomi mellan teoretiska och pragmatiska skäl, och därmed också mellan teoretiska och pragmatiska utsagor, är under alla omständigheter omöjlig att upprätthålla. Ett pragmatiskt skäl är ju också ett teoretiskt skäl, och en pragmatisk utsaga är också en teoretisk utsaga. Det beror helt på sammanhanget, om det faktum att p är ett pragmatiskt skäl eller enbart ett teoretiskt skäl eller inget skäl alls. Det blir inte aktuellt att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden, utan blott att inom den senare klassen urskilja en klass av värdeutsagor.

Begrepp som normalt betraktas som "normativa" eller "värderande", hör vidare lika väl hemma i den teoretiska sfären som i den pragmatiska. För att ta blott ett exempel: om p implicerar q och man vet att p, så är man *berättigad* att dra slutsatsen att q.¹⁸

Att de i kapitel 13 nämnda teorierna om värdeutsagor befunnits innehålla riktiga lösningar synes för flera av dem bero på att resonemangen förts på ett alldeles för enkelt plan: man ställer satser som "Apelsinen är gul" och "Apelsinen är god" vid sidan av varandra och finner oerhörda skillnader mellan dem. Dessa skillnader har sedan av en del filosofer sammanfattats i att 'gul' och 'god' har olika sorters mening: deskriptiv

¹⁸ Se t.ex. Edgley s. 85–89, Searle s. 175–176 och ovan avsnitt 11.1.

respektive emotiv (eller preskriptiv, normativ, evaluativ, osv.) mening. Dikotomier av denna typ har jag kritiserat ovan i kapitel 9, och inget ytterligare skall här sägas om dem.

Som särskilt Kovesi har utvecklat, är jämförelsen med färgord helt missvisande.¹⁹ Nästan alla s.k. deskriptiva termer är inte som färgorden beteckningar på enkla, för sinnena direkt uppfattbara kvaliteter. Tar vi en så enkel "deskriptiv" sats som "Det där är ett bord", finner vi att likheterna med "Det där är bra" är minst lika stora som med "Det där är gult". Det finns ingen klar skillnad mellan vad som är givet för sinnena och vad vi bedömer eller konstaterar en sak (handling, osv.) vara, bl.a. därför att våra termer är öppna. Verkligheten, som vi upplever den genom språket, är inte atomistiskt uppbyggd. Det är klart att det skulle gå att använda ett språk som är annorlunda än vårt, ett språk som tar fasta bara på vissa sinnliga kvaliteter och vari begreppsbildningen är fristående från mänskliga syften. Men också denna begreppsvärld vore skapad och frågan är då, varför vi skall tala på det sättet. I det språket skulle vi inte kunna säga särskilt mycket. Det skulle inte finnas några bord, mördare, vårdslösa handlingar eller kausalsammanhang. Det finns ju t.ex. ingen synbar egenskap "att vara ett bord", jämförlik med "att vara röd". Moores "open question argument" (se ovan avsnitt 13.2) duger lika väl för definitioner av 'bord' som för definitioner av 'god'.

Vad som är fakta är avhängigt av de begrepp vi använder. Våra begreppssystem är tillkomna av pragmatiska skäl (sådana skäl konstitueras ju av fakta; vilka dessa är beror på de begrepp vi använder, osv. i den kunskapsteoretiska spiralen). Sociala, politiska, ekonomiska, etiska, rättsliga, m.fl. fakta kan uppenbarligen inte beskrivas eller annars utpekats utan en bakgrund av varandra delvis täckande begreppssystem, vilka är utsatta för ständiga förändringar. Men detsamma gäller – mindre uppenbart – för fysiska, kemiska och andra vetenskapliga fakta, som avser den "icke levande världen" och djur och människor som del i denna värld. Också de begrepp varpå dessa fakta vilar är formade utifrån vissa syften. Det finns ingen helt oengagerad, "deskriptiv" synpunkt. Vi kan inte komma fram till någon kunskap utan begreppsliga verktyg; och med

¹⁹ Kovesi s. 1–36. – När fakta kontrasteras med värde, kan 'fakta' helt enkelt användas i betydelsen 'icke-värde'. Jämför det straffrättsliga uttrycket "faktisk villfarelse" som betyder antingen "villfarelse om något icke rättsligt" eller "villfarelse som inte är eller beror på villfarelse rörande innehållet i rättsregler"; se därtill Jareborg s. 254–259.

godtyckligt²⁰ valda verktyg (ungefär som metersystemet) kommer vi inte särskilt långt.

Eftersom människor inte bara registrerar, utan också handlar, har vi behov av begreppsbildningar som strukturerar världen på ett sätt som står i överensstämmelse med våra syften, och vi har också behov av begrepp som sammanfattar pragmatiska skäl (utifrån olika synpunkter). Låt oss förutskicka, att vi vet vad som menas med att något är moraliskt rätt eller orätt. Vad är då naturligare än att vi har begrepp som är formade just utifrån denna synpunkt: t.ex. mord, grymhet, hänsynslöshet. Det är definitionsmässigt orätt från moralisk synpunkt att mörda, vara grym eller hänsynslös. Som Kovesi säger: sådana – från en synpunkt ”kompletta” – termer ”do not evaluate the world of description but describe the world of evaluation.”²¹

When a notion is not formed completely from the moral point of view (e.g. 'killing') then it includes both morally right and wrong acts and in these cases the words 'right', 'wrong' are used for selecting from a mixed class the types of acts that are different from the moral point of view. When a type of act selected completely from the moral point of view receives its own term (e.g. 'murder') then the words 'right', 'wrong' are used only as reminders, they remind us what was the point of forming such notions.²²

Med utgångspunkt i (från en viss synpunkt) kompletta termer duger nästan vilken värdeutsageteori som helst: intuitionisten kan omedelbart se att mord är något ont, den logiske positivisterna kan säga att 'god' och 'rätt' inte säger något ytterligare om verkligheten, man kan deducera 'orätt' ur påståenden som inte innehåller någon "värdeterm" (via definitionen av 'mord'), osv. Men då har man glömt frågan "Varför har vi detta begrepp?".²³

En värdeutsaga är enligt vad som sagts i avsnitt 17.2 en utsaga av innehåll att det finns skäl att vilja att något är fallet. Samma sak kan uttryckas med hjälp av termer såsom 'värdefull', 'av värde', 'har värde' och 'är ett värde'. En sådan karakteristik tillfredsställer inte dem som – utan

²⁰ Observera att 'godtycklig' snarare betyder 'slumpmässig' än 'i enlighet med vad man anser vara bra'.

²¹ Kovesi s. 119.

²² Kovesi s. 109. Se även Gauthier s. 140–142.

²³ Se vidare Kovesi s. 42–65, 134–135, 144–160 och även Olthuis s. 115–117, 167–173. Om institutionella fakta, se ovan avsnitt 11.2 vid not 8.

att falla in i resonemang om särskilda sorters mening – anser att en värdeutsaga kännetecknas av att vissa termer förekommer däri. Vanligast är då att man säger, att utsagor som innehåller ord såsom 'värde', 'god', 'dålig', 'dygd', 'förtjänstfull' är värdesatser, medan utsagor som innehåller t.ex. 'bör', 'skall', 'måste', 'rätt' och 'plikt' är normativa satser.²⁴ Denna distinktion faller i min analys, bl.a. därför att också typiskt "normativa" utsagor, såsom "Du bör göra x", är värdeutsagor, om de relevanta skälen är pragmatiska. Men viktigare är att min bestämning av begreppet värdeutsaga skär tvärs över alla indikativa satser, som innehåller vissa ord, såsom 'god', 'dålig', 'bör' och andra modala verb. Särskilt vid de senare är alldeles tydligt att så är fallet, eftersom de kan ingå även i rent teoretiska utsagor. Varför skall vi ha en bestämning av begreppet värdeutsaga som inte knyter an till begreppet värde? Värdeutsagor är kategoriska pragmatiska utsagor, eftersom beteckningar för värden sammanfattar existerande handlingsskäl.

Margolis hör till dem som anser, att en värdeutsaga skiljer sig från en utsaga om sakförhållanden beroende på vilka predikat som förekommer i utsagan. Den avgörande faktorn anger han vara, huruvida påståendet är relativt till en "valuational norm", dvs. en norm som uppställts utifrån mänskliga syften och intressen. Han inser, att

in a sense all concepts are what they are, relative to human purposes and interests

men ser ändå en skillnad: om

the measure of merit of things of particular kinds supposes that the kinds themselves have a function or purpose or role assigned by men

²⁴ Se t.ex. Ofstad s. 252–255, von Wright (Deontic) s. 12, och även Sumner s. 396–397 (normativa och icke normativa moralomdömen; på s. 395 avvisar Sumner en enkel dikotomi mellan värdeutsagor och utsagor om fakta: "The distinction between facts and values has long been discredited and only those with an obsession for simplicity continue to cling to it. Value judgments, if this phrase has a clear referent at all, are simply too diverse to be collected under one definition; there is no one way, simple or otherwise, of distinguishing *all* value judgments from *all* statements of fact."). Enligt Baier (Value) s. 53 är normativa utsagor "all those particular and general statements purporting to give guidance to those trying to solve practical problems"; de har i och för sig inte att göra med om något är värdefullt, men varje normativ utsaga "requires some appraisal as its backing, and value assessments can and typically do function in this way." – Om olika betydelser av 'normativ', se ovan avsnitt 11.1.

så är ifrågavarande term en värdeterm.²⁵ 'Kniv', 'cancer' och 'mord' blir således värde-termer. Bortsett från att det är överdrivet att säga, att värderingar förutsätter "valuational norms" (standarder), ligger det någonting i vad Margolis säger. Skälen för att bestämma ett begrepp på ett visst sätt kan ha att göra med skälen för eller emot att vilja att det som faller under begreppet existerar. Vi har redan berört hur begrepp kan formas utifrån en viss synpunkt och förkroppsliga värderingar utifrån den synpunkten. Den begreppsbildning som sker inom straffrätten, när olika brottstyper definieras, har uppenbarligen att göra med vad man vill inte skall få förekomma. Men även termer såsom 'kniv' och 'elektron' bestäms till sin betydelse av till vad knivar och elektroner skall användas.

Margolis synes avse en distinktion som bygger på om skälen för begreppsbestämningen är sociala eller "naturliga". Måhända skulle då de flesta begrepp bli värdebegrepp, utan att någon anknytning till begreppet värde skulle föreligga. T.ex. 'vetenskap' skulle vara en värdeterm. Även så "naturliga" företeelser som djurarter skulle vara betecknade med värde-termer, om indelningen har skett med hänsyn till hur djuren kan användas; jämför t.ex. hundraser. "Det där är en katt" skulle vara en utsaga om sakförhållanden, "Det där är en tax" skulle vara en värdeutsaga. Motsvarande skulle gälla "Det där är en sten" och "Det där är en kulstöttningskula". Jag har svårt att se några påtagliga skäl för att göra en sådan distinktion. Om man vill göra den, så finns det i vart fall ingen anledning att i det sammanhanget använda rubriken 'värdeterm' eller 'värdebegrepp'.

17.4 OBJEKTIVITET OCH VÄRDEUTSAGOR

Distinktionen mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden görs av många utifrån antagandet att de förra i motsats till de senare är varken sanna eller falska.²⁶ Med att värdeutsagor inte är objektiva, utan subjektiva, avses oftast just detta: värdeutsagor är varken sanna eller falska. För emotivister och andra nonkognitivisterna är sålunda självklart att värdeutsagor är subjektiva.²⁷ I det föregående har jag upprepade gånger hävdad, att värdeutsagor är pragmatiska utsagor och liksom alla sådana också teore-

²⁵ Margolis s. 33, se vidare s. 22–23, 30, 33–35.

²⁶ Kopplad här till är tanken att de ger olika sorters illokutionär innebörd. Men det finns inget hinder för att med en viss sats samtidigt påstå något, beskriva något och uttrycka en värdering av något.

²⁷ Se ovan kapitel 13 och t.ex. Emmet s. 108–113.

tiska utsagor. De har sanningsvärde.²⁸ Jag kan därför här gå förbi denna fråga. (En annan sak är att verifikationsmöjligheterna kan vara olika. Men att generellt säga att värdeutsagor i praktiken skulle vara svårare att verifiera än andra utsagor vore förhastat.)

Ett påpekande skall dock göras. von Wright finner alla värdeutsagor vara sanna eller falska, utom sådana där misstag är uteslutna, nämligen primärt hedoniska utsagor ("Detta innefattar behag" – enligt min terminologi är detta inte en värdeutsaga, utan ett värdetillkännagivande, se ovan 17.1(3)), och andra utsagor, som förutsätter en, som han säger, "axiologisk komponent". Sådana utsagor uttrycker enligt von Wright "pleasure"; ingenting påstås vara fallet.²⁹ von Wright ansluter sig här till Wittgensteins uppfattning att inkorrigerbara påståenden egentligen inte är några påståenden. Denna åsikt är i och för sig synnerligen diskutabel; beaktar man därutöver den roll språket har, finner man att det inte finns några inkorrigerbara påståenden (se ovan avsnitten 7.2 och 7.4). Men vidare: att tala om att man gillar S är att säga, att man har en prohållning eller proinställning till S, men man *säger* inte uttryckligen att det finns skäl att välja S och yttrar således inte en värdeutsaga. Man säger att något är fallet, som faktiskt konstituerar ett handlingsskäl och därför ett tänkbart skäl för en värdeutsaga. Beträffande primärt hedoniska utsagor är läget detsamma, med den skillnaden att den som upplever behag med logisk nödvändighet måste finna detta gott. "Detta innefattar behag" och "Jag gillar S" implicerar värdeutsagor, men är inga värdeutsagor.

Frågan om värdeutsagors objektivitet tas alltså ofta som liktydig med frågan om värdeutsagor har sanningsvärde.³⁰ Men det finns åtskilligt annat att diskutera under rubriken till detta avsnitt. Termerna 'objektiv' och 'subjektiv' kan användas för att upprätta distinktioner på så många områden och på så många olika sätt, att det är vilseledande att säga, att något är objektivt eller subjektivt utan att mer preciserat klargöra vad som avses.³¹

²⁸ Mot dikotomin utsagor om sakförhållanden–värdeutsagor, se även Searle s. 187. Om hur värdeutsagor kan vara sanna eller falska, se även Baier (Value) s. 46–47 och Sesonske s. 14, 23–24, 47–65, 116–117 (s. 117: "The difficulty is not that ethical judgments are nonempirical, but that they require more empirical knowledge than we usually have.").

²⁹ Se von Wright s. 24–30, 37–39, 48–49, 60–61, 72–75, 99, 110–112.

³⁰ Om denna tolkning av 'objektiv', se även Bergström (Objektivitet) s. 95–97.

³¹ Om olika tolkningar av 'objektivitet' (även som predikat till personer, processer och metoder, m.m.), se Hermerén s. 78–80 och Bergström (Objektivitet) s. 121–122.

En distinktion mellan objektivt och subjektivt anknyter till teorier om värdeabsolutism och värderelativism. Som vi sett i avsnitten 16.5 och 17.2 är alla värdeutsagor relativa i det att de säger, att det finns handlings-skäl, och handlingsskäl är alltid relaterade till personer. Utsagor, som inte är värdeutsagor, men ändå är av samma sort på grund av att de anger att det finns handlingsskäl, dock endast under vissa omständigheter, är dessutom relativa på ett annat sätt. Utsagor, som säger att det finns (enbart) teoretiska skäl, är däremot inte relativa på det sätt som värdeutsagor alltid är. Ett visst rent teoretiskt skäl är (begreppsligt) ett skäl för vem som helst att tro något. Ett visst handlingsskäl behöver blott vara en enda persons skäl. (En annan sak är att vissa typer av handlingsskäl är handlingsskäl för vem som helst.) Det finns således anledning att framhäva, att värdeutsagor är relativa på ett visst sätt, men också att detta inte är exklusivt för värdeutsagor. För övrigt skulle själva poängen med att yttra värdeutsagor gå förlorad, om de inte hade denna relativitet, som ju beror på att handlingsskäl är relativa på angivet sätt.

När man sålunda medger, att värdeutsagor är relativa eller ”subjektiva”, är det av vikt att betona att man därmed inte gått med på att den som yttrar en värdeutsaga skulle ha någon särskild kompetens att avgöra vad som är t.ex. bra eller värdefullt (ens för henne själv) eller att någon hos henne förefintlig attityd är den avgörande faktorn. Även om de relevanta skälen hänför sig till den som yttrar värdeutsagan är hon inte med nödvändighet i bättre position än andra att avgöra om utsagan är sann (utom i vad gäller faktiskt upplevt behag – men värdeutsagor baserar sig sällan direkt på ett sådant faktum; vidare är t.ex. ”Jag har ont i tanden” en utsaga som yttras av någon som befinner sig i en privilegierad position att avgöra om den är sann, men det kan inte redan därför hävdas att utsagan är en ”värdeutsaga” eller en mindre objektiv utsaga än t.ex. ”Han har ont i tanden”). Värdeutsagor är lika *bedömarneutrala* som andra utsagor.³²

Det är framförallt två former av subjektivitet som det är oriktigt att tillskriva värdeutsagor:

³² Termen ”bedömarneutral” kommer från Andersson & Furberg (Moral) s. 129–130. – Ross (Norms) s. 62 säger: ”The ‘objectivity’ of cognition consists in the fact that whether a proposition is true or false depends on what it says and not on any attitude which some individual may take toward it. The possibility of this objectivity rests on the existence of procedures for testing the truth of the propositions which are independent of the subjective peculiarities of any individuals.” Ross säger sig dock ha beskrivit ett ideal och inte verkliga förhållanden. Hur som helst finns här inget underlag för att säga att värdeutsagor är subjektiva och andra utsagor objektiva.

(a) den som har sin bakgrund i en värdeutsagesubjektivistisk uppfattning, enligt vilken t.ex. "S är god" betyder "Jag gillar S" – en värdeutsaga är subjektiv helt enkelt därför att den säger något om subjektet och olika människor gillar olika saker (se ovan avsnitt 13.2); och

(b) den som har sin bakgrund i en värderelativistisk uppfattning enligt vilken "S är god" betyder "A finner S vara god" – en värdeutsaga är subjektiv därför att olika människor finner olika saker vara goda. Mot en sådan deskriptiv värderelativism kan invändas, att den inte skiljer mellan direkt och indirekt tal,³³ och att den lämnar hela frågan vad 'god' betyder olöst.³⁴ Ingenting kan bli värdefullt bara därför att folk säger att det är värdefullt.

Av det sagda följer att jag avvisar en tudelning av värdeutsagor i objektiva och subjektiva, i grundade och ogrundade.³⁵ Enligt denna uppfattning ger en del värdeutsagor endast uttryck för pro- eller antiattityder. Det är naturligtvis av vikt att beakta vilken sorts skäl som i det särskilda fallet är relevanta. Men "Jag tycker om S" är inte någonsin liktydigt med "S är bra", även om det faktum att jag tycker om S kan utgöra ett tillräckligt skäl för att tillskriva S godhet. I en sådan situation är "S är bra" lika litet en ogrundad utsaga som när skälet är att S är till stor nytta för mänsklighetens välfärd. Som synes kommer vi åter tillbaka till behovet att komplettera "S är bra" och andra värdeutsagor för att vi skall kunna kommunicera med varandra och veta vad som behövs för att visa att en värdeutsaga är sann.³⁶

En annan distinktion mellan subjektivitet och objektivitet kan göras just utifrån vilka handlingsskäl som är relevanta för verifierandet av en viss värdeutsaga. Det föreligger ju en anknytning till behag upplevt av ett

³³ Se kritiken hos Stevenson (Facts) s. 90–93.

³⁴ För exempel på en deskriptiv värderelativistisk uppfattning, se Downie s. 176–178 (s. 176: "Moral judgements on a relativist account can be true or false in so far as they reflect the values of the community.") och Blomquist s. 60 ("Rätt är det som av majoriteten av psykiskt friska och verkligt sakkunniga bedömare anses vara rätt."). Mot själva idén om att det är sant som folk anser vara sant, se Trigg.

³⁵ Se t.ex. Margolis s. 19–29, Downie s. 172, Rescher s. 56, Ziff s. 245–247.

³⁶ Rescher s. 68: "Individual evaluations ... cannot be compared interpersonally; we cannot compare the evaluations of individuals nor get an intersubjective utility measure to compare X's preference for oranges over apples with Y's preference for peaches over apricots." Se även ovan avsnitt 10.4 (slutet); om jämförelser mellan vissa skäl är omöjliga, är därmed inte sagt, att vissa värdeutsagor är ogrundade.

visst subjekt, om skälen t.ex. är hedoniska, medan detta är per definition uteslutet om skälen är t.ex. moraliska. Detta skall jämföras med att man säger, att alla värdeutsagor är subjektiva, därför att handlingsskäl måste vara ett subjekts handlingsskäl, eller att värdeutsagor alltid är subjektiva, därför att alla handlingsskäl har en logisk förbindelse med hedoniska skäl (trots att de flesta handlingsskäl inte är hedoniska skäl).

Värdeutsagor kan vidare sägas alltid vara objektiva – liksom andra utsagor – därför att de är formulerade i ett språk; subjektivitet är då det samma som att man avstänger sig från en språkgemenskap och slutar använda ord och satser i enlighet med vanliga regler.³⁷

Värdeutsagor kan också sägas alltid vara subjektiva – liksom andra utsagor – därför att de härrör från ett subjekt; de existerar inte oberoende av de personer som yttrar dem.

En vanlig invändning mot att värdeutsagor tillskrivs objektivitet är att det inte går att nå *enighet* om vad som är värdefullt, osv. Till en början måste följande fall av oenighet avskiljas:³⁸

(1) Oenighet i värdering på grund av att man inte gjort klart vad man är oenig om (skenbar oenighet). Om A säger, att S är bra, och B säger, att S inte är bra, så kan båda ha rätt. En eller båda kan ha orätt, när A och B är eniga om att S är bra. Vilketdera som är fallet beror bl.a. på vad som menas med att S är bra, vilka kompletteringar som är tänkta (dvs. t.ex. vilka syften som är förutsatta) och vems skäl som tänks vara relevanta. Oenigheten härrör från att man egentligen ställer olika frågor, tänker på olika saker. Härunder faller även den situationen att ingen egentlig motsägelse förefinns emedan A och B talar med olika grad av förenkling.³⁹

(2) Oenighet i värdering på grund av att man använder samma ord för olika begrepp. (Specialfall av (1).)

(3) Oenighet i värdering på grund av att man har olika information eller saknar viss information, dvs. de som är oeniga har olika teoretiskt underlag. A och B tror olika saker och gör därför olika värderingar. Uppfatt-

³⁷ Se t.ex. Kovesi s. 54, 57. – Om 'objektivitet' som liktydig med 'materialism', se Bergström (Objektivitet) s. 103–108 (objektiva utsagor handlar om "yttre" saker).

³⁸ Se Warnock s. 3–4, 121–122, 138–142, Kemp s. 182–183, Russell (Moral) s. 57, 108–119, Edel s. 96–100, Toulmin s. 28, Ziff s. 239–247.

³⁹ Passmore (Objectivity) s. 109–110.

ningar om vad som kommer att hända, om man gör vissa saker, är härvidlag särskilt viktiga, men hit hör också sådana som har religiös grund. Sesonske säger:

Any accurate survey of the human scene, past or present, will reveal, I believe, that by far the majority of issues over which individuals and groups bitterly and often violently disagree are those concerning the means to commonly acknowledged general ends.⁴⁰

Edel framhåller:

The illustration sometimes found of abandoning parents (or killing them) before the advent of physical decline – on the ground that a person forever remains in the hereafter in the state in which he departs this life – clearly is no evidence against filial piety; it may even be the strongest evidence for it.⁴¹

Och Russell säger:

På ett visst utvecklingsstadium gillade primitiva samhällen kannibalism och människooffer. Spartanerna gillade homosexualitet, som för judar och kristna var någonting avskyvärt. Fram till slutet av 1600-talet gillade nästan alla att man brände kvinnor som troddes vara häxor, vilket vi nu betraktar som en meningslös grymhet. Men dessa olikheter hade sin rot i olika uppfattningar om handlingarnas verkningar. Människooffer troddes befrämja fruktbarheten. Spartanerna trodde att homosexualitet befrämjade tapperhet i krig. Vi kanske fortfarande skulle gilla att man avrättade häxor, om vi trodde att de hade den makt att skada som man tillskrev dem på medeltiden.⁴²

(4) Oenighet i värdering på grund av att man – till följd av olika erfarenheter, genetisk konstitution, osv. – har olika förmåga att göra de distinktioner som ligger till grund för värderingar. Relativt få behärskar att diskriminera på det sätt som behövs för att man skall kunna bli en professionell vinbedömare, men principiellt skiljer sig denna bedömarelit inte från den i ofantlig majoritet varande elit som har förmåga att diskriminera mellan olika färger på ett sätt som de färgblinda inte kan.⁴³

⁴⁰ Sesonske s. 63. Se även Bergström (Objektivitet) s. 119–120.

⁴¹ Edel s. 216. Se även Parker s. 209–210, Richards s. 225.

⁴² Russell (Moral) s. 127–128.

⁴³ Se Sibley s. 46 (även mot uppfattningen att egenskaper inte kan vara objektiva, dvs. inte kunna tillskrivas objekt, därför att de är relativa till ett subjekts organism eller till att

(5) Oenighet i värdering på grund av att skälen för eller emot att p inte är konklusiva. I många fall måste ju pro- och kontraargument balanseras, och det är inte säkert att A tar steget över till att acceptera att det är sant att p, fastän B gör det. Alla är fria att ta ställning på detta sätt, och det finns alltid ett visst utrymme för att på samma underlag komma till olika åsikter huruvida skälen för en viss ståndpunkt är tillräckliga. Det finns ingen anledning att förvänta enighet i allvarliga, komplicerade frågor. Komplikationsgraden är särskilt påtaglig i politiska, etiska och estetiska frågor.

De angivna källorna⁴⁴ till oenighet beträffande värderingar måste avföras från diskussionen om värdeutsagornas objektivitet och subjektivitet, redan därför att de inte har någon särskild betydelse för värdeutsagor. Det är poänglöst att säga att värdeutsagor är subjektiva, därför att folk är oeniga på sådana grunder, eftersom precis detsamma gäller för (andra) utsagor om sakförhållanden. Det kan inte påvisas, att värdeutsagor i motsats till enbart teoretiska utsagor skulle vara sådana, att det är logiskt omöjligt att nå enighet om huruvida de är sanna.

De som skiljer mellan grundade och ogrundade värdeutsagor menar, att det inte finns någon möjlighet att lösa oenighet om vad som är ”gott i sig” och smakfrågor. Men oenigheten torde i allmänhet vara lätt åtkomlig genom kompletteringar av ”S är god (osv.)” och preciseringar därav (t.ex. till ”S är sådan att det finns skäl för A att ...”).

Andra hävdar, att när två ”ways of life” går i sär, så finns det inte plats för ytterligare argumentation.⁴⁵ Det är naturligtvis så, att värdeutsagornas relativitet (handlingsskäl är någon eller någras skäl) omöjliggör att man försöker bli enig om vad det finns skäl att vilja oberoende av att någon har skälen. För att kunna göra detta måste man ju uppfatta värdeutsagor som absoluta (t.ex. så att de kan härledas från en guds befallningar eller att de har del i begreppet värde i en platonsk idévärld) – en uppfattning som har oöverstigligen svårigheter att göra sig gällande.⁴⁶ Av att värdeutsagor är relativa följer dock varken att man inte kan argumentera om innehållet

ett subjekt har vissa kunskaper och erfarenheter; i sådant fall vore t.ex. färger hos objekt och att ord har viss betydelse inte något ”objektivt”).

⁴⁴ Andra kunde anges; se Passmore (Objectivity) s. 108–110.

⁴⁵ Kemp s. 204–205.

⁴⁶ Se t.ex. Downie s. 174–176.

i ett "way of life" eller att värdeutsagor på något plan skulle vara mindre "objektiva" än andra utsagor.⁴⁷

Att folk är oeniga om huruvida S är värdefull ger enligt det sagda inget skäl för att finna värdeutsagor vara subjektiva och andra utsagor objektiva. Oenighetsproblematiken kräver ingen lösning, som är säregen för värdeutsagor. När vi har tagit bort de sätt varpå oenighet kan uppkomma som är gemensamma för alla utsagor, finns inget sätt kvar varpå man kan vara oenig, utom det att man gillar olika saker. Men jag upprepar: oenighet om huruvida det är sant, att t.ex. whisky smakar gott, är skenbar och försvinner så snart utsagan kompletterats och preciserats. Det är missvisande att, såsom är brukligt, för denna situation säga att man kommer överens om att inte komma överens ("Om smaken skall man inte disputerat!"). Det finns nämligen inget att komma överens om utom det varom man redan är överens: att whisky smakar gott, när A dricker det, men inte när B gör det. Detta är inte märkligare än att vissa personer tycker att en viss behandling gör ont, medan andra inte gör det. Det finns inget som smakar gott i sig, oberoende av att det finns människor som gillar smaken, lika litet som det finns något som gör ont i sig, oberoende av att människor upplever smärtsensationer.

DeWitt Parker menar, att man vid "värdeopposition", förutom att komma överens om att inte komma överens, kan välja mellan bl.a. följande: att försöka uppfostra eller övertyga opponenter med alla tänkbara medel, inklusive att tvinga henne till underkastelse med våld, att förstöra henne, att kompromissa, att försöka integrera de olika uppfattningarna och att underkasta sig opponentens uppfattning.⁴⁸ Envar inser säkert vilken betydande roll dessa metoder att "lösa" fall av oenighet haft och har vid teoretiska frågor, både i ordinär skolundervisning och när sanningen syns så uppenbar att ett korståg eller en vistelse i koncentrationsläger framstått som det lämpligaste sättet att få alla att bli eniga.

⁴⁷ Såsom Baier (Value) s. 47 säger, är det inget hinder för verklig kunskap, att värdeutsagor baserar sig på "people's tastes" och därför ger "truths which are person-relative". Intelligenskvoter och ögonfärg är också personrelativa företeelser, men påståenden härom har aldrig därför ansetts vara "subjektiva". Inte heller skall olikheterna överdrivas: "lovers' and torturers' handbooks have a remarkable universality of application" och människornas grundläggande behov är gemensamma (näring, skydd mot kyla, osv.).

⁴⁸ Parker s. 210–238. – Ziff s. 247: "But not everything that puts an end to a question counts as an answer", däribland ej "all the pressures that can be brought to bear on individuals to put an end to their individuality when as often happens it becomes intolerable."

'Subjektiv' används ofta pejorativt. Det framgår då av kontexten att subjektivitet anses vara en defekt. Det objektiva saknar brister, är ett ideal. Det subjektiva är behäftat med brister inom en vid ram. Den som handlar subjektivt låter sitt handlande och tänkande ledas av "känslor" och kort-siktiga intressen i stället för av rationella skäl, hon handlar impulsivt, tar ställning utan att ha övervägt skäl för och emot i den utsträckning som krävs av en rationell människa. Det subjektiva är det som är dåligt (otillräckligt) grundat.⁴⁹ Denna subjektivitet har inget särskilt med värdeutsagor att göra, vilket bl.a. framgår av att man tillskriver något subjektivitet genom att använda värdeutsagor: det som är subjektivt når inte upp till de krav som det finns anledning att ställa.

Anklagelser om subjektivitet på nu skisserad grund torde vara vanliga-re för framställningar än för utsagor. Sålunda kan vetenskapliga framställningar sägas vara subjektiva, när de har brister såsom att de är osakliga (dvs. innehåller osakliga argument),⁵⁰ ytliga, oinitierade, metodologiskt undermåliga, partiska, vilseledande (t.ex. genom ensidigt urval) eller innehåller en påtaglig mängd osanna påståenden, missförstånd, gör felaktiga analogier, ställer fel frågor, överförenklar, osv. Att dessa förhållanden är att beteckna som brister följer delvis redan av de använda ordens betydelser, men framgår förnämligast genom en logisk eller empirisk korrelation med företeelser som det finns mycket starka pragmatiska skäl att vilja slippa se i vetenskapliga sammanhang: felaktiga premisser, obevisade premisser, felaktiga slutsatser, otillräcklig eller felaktig materialbearbetning, inkonsekvenser, oförenlighet med kända fakta, ogrundade hypoteser och ofullständighet (relevanta fakta ej beaktade).⁵¹

⁴⁹ Se t.ex. Kemp s. 201–203, Regnéll (Objektivitet).

⁵⁰ Se ovan avsnitt 7.1 (slutet).

⁵¹ Se närmare Hermerén s. 89–99, 109–111, 139–173. Rörande orimliga eller oklara objektivitetskrav på vetenskaper och vetenskapliga framställningar, se t.ex. Passmore (Objectivity) och Hermerén s. 105–109, 112–113: exempelvis att framställningen skall ligga utanför medvetandet eller vara oberoende av forskarens medvetande eller vara oberoende av subjektiva faktorer, att den skall redovisa alla förutsättningar, att deduktion är den enda legitima formen för rationell argumentation, att framställningen skall direkt bygga på tillgängliga data, däribland "objektiva experiment" (om ett objektivitetskrav på observationer och experiment som bl.a. går ut på att de kan upprepas och att samma resultat skall nås av andra personer som upprepar dem, se Hermerén s. 80–84; ett sådant krav skulle underminera t.ex. de historiska vetenskaperna), att den inte bygger på vittnesmål, att den innehåller uttryck som har samma betydelse för alla, att den håller sig till

Till sist några ord om ett objektivitetskrav, som till del kan hänföra sig till värdeutsagor, nämligen kravet på *intersubjektivitet*. Det är förstås tämligen oklart, vad de som talar om intersubjektivitet avser. I många fall torde man mena just detsamma som att enighet råder eller är tänkbar – men som vi sett är brist på enighet det normala och innehållet i värdeutsagor är inget som man är mer oenig om än innehållet i andra utsagor. För övrigt: hur många eller vilka måste vara eniga för att "intersubjektivitet" skall råda? Kollektiva villfarelser, politisk anpassning, slarv och inkompetens leder lätt till förfärande hög grad av enighet om ting som vid närmare påseende visar sig vara falska. Det torde dock kunna hävdas, att det är vanligare att det varom de flesta är eniga är sant än att det är falskt. Ett sätt att bestämma intersubjektivitet är att säga, att endast de utsagor är intersubjektiva från vilka man kan härleda satser som kan verifieras upprepade gånger, men ett sådant krav kan ställas bara i de experimentella vetenskaperna. Popper karakteriserar kravet på intersubjektivitet som ett krav på principiell testbarhet; testimplikationer skall kunna härledas.⁵² Detta krav är rimligt eftersom att det annars inte går att avgöra om en utsaga är sann.⁵³ Men härav följer inget särskilt för värdeutsagor.⁵⁴

En annan sak är att det låter sig sägas att det inte kan finnas något mer objektivt än intersubjektivitet. Vad som då avses är att det är människor som avgör vad som är sant, inte en avläsbar Verklighet.⁵⁵

atomistiska fakta, att den inte väljer bland materialet eller att den anvisar metoder för att välja mellan hypoteser i konflikt.

Rörande idén om "fullständiga" beskrivningar, se Runciman; beträffande ett krav på redovisning av "alla relevanta faktorer" säger han (s.386): "no more can be said than that as in the context of a value-judgment you must not fail to report anything which, if you had reported it, would have modified my approval or disapproval, so in the context of a description you must not fail to report anything which would have modified my recognition of the state of affairs described." Se även Bergström (Objektivitet) s. 98–103.

Om olika "objektivitetsproblem" (generella, speciella och praktiska), se Hermerén s. 187–199.

⁵² Popper s. 44–48, 280. Se i övrigt Hermerén s. 114–132 och Bergström (Objektivitet) s. 60–65 (i vetenskaplig verksamhet), 108–118 (hos vetenskapliga resultat).

⁵³ Om att (principiell respektive faktisk) testbarhet är nödvändig för att man (principiellt eller faktiskt) skall kunna avgöra om en framställning är "objektiv" (i t.ex. betydelserna 'saklig', 'opartisk', 'ej missvisande'), se Hermerén s. 135–139.

⁵⁴ Bergström (Objektivitet) s. 118–120.

⁵⁵ Se t.ex. Sparkes.

17.5 ESTETISKA OCH KONSTNÄRLIGA VÄRDERINGAR

Etik och estetik brukar sidoordnas som värdeteoretiskt problematiska områden. Samtidigt är det vanligt att de tas som fundamentalt olika: i moraliska frågor har man inte sista ordet själv, medan man på något sätt har det i estetiska frågor. Det ligger en riktig iakttagelse bakom denna tanke. Det är inte givet att moraliska skäl verkligen är skäl, men om de är skäl, så har de inte direkt med en persons gillanden att göra. Estetiska skäl har uppenbarligen en mycket starkare anknytning till gillanden, och man behöver inte tveka om att estetiska skäl är skäl. Problemet blir ett annat, nämligen att förklara varför vissa skäl med klar hedonisk bakgrund utgör en särskild kategori. Jag är inte säker på hur detta lämpligast skall göras och inte heller på om det är av någon vikt att kategorin preciseras. Estetisk teori har en benägenhet att koncentrera sig på konst, men det finns ingen anledning att begränsa bedömning och diskussion av konst till vad som har att göra med en specifikt estetisk synpunkt.

Att säga något närmare om den estetiska synpunkten skulle helt falla utom ramen för denna framställning, även om jag vore kompetent att göra det. Några sidor skall dock ägnas åt ett försök att ange vilka typer av skäl som rimligen kan kallas 'estetiska' eller 'konstnärliga'.

Till en början skall sägas att estetiska skäl är pragmatiska skäl, alltså skäl för och emot att göra något, och detta något är i grunden begränsat till "passiva" aktiviteter. Estetiska skäl är skäl för och emot att se på något eller lyssna på något. (Estetiska skäl kan naturligtvis verka som skäl för att göra andra saker. A kanske köper en matta som hon finner vara estetiskt tillfredsställande, och detta är ett av skälen till att hon köper den – men det förutsätter att hon vill ha mattan bl.a. för att se på den, eller låta någon annan se på den.)

Härmed är dock ingen tillfredsställande karakteristik given av vad som är estetiska skäl. Av olika lösningar, som föreslagits för att ytterligare avgränsa den estetiska dimensionen, går en ut på att det avgörande är huruvida en särskild *estetisk känsla* uppkommer. Problemet med denna idé är att man inte synes kunna identifiera känslan som annat än just en på estetiska grunder uppkommen känsla, varför man är lika ovetande som förut om vad som kännetecknar det specifikt estetiska.⁵⁶ Nästan lika

⁵⁶ Se t.ex. Kemp (Generalization) s. 153, Casey s. 72–75 och även Osborne s. 117–119, 204–208, Osborne (Introduction) s. 12.

problematiskt är att åberopa en *estetisk attityd*. Hur skulle denna karaktiseras? Man ser inte eller hör inte på något annat sätt än annars, när man är uppmärksam på ett estetiskt objekt.⁵⁷ Eftersom 'attityd' är ett problematiskt ord, talar en del hellre om *estetiska upplevelser*. Gemensamt för de olika försöken att ringa in dessa är att man använder uttryck såsom "psykisk distans", "höggradig uppmärksamhet på objektet", "tendens till absorption och kontemplation" och "bortseende från praktiska angelägenheter". Osborne sammanfattar "the tendency of recent writing":

The aesthetic attitude is commonly represented as a mode of awareness in which a thing is apprehended for its own sake. Expansion of awareness for its own sake rather than the lure of pleasure or the extension of theoretical understanding is regarded as the proper goal of aesthetic activity.⁵⁸

Men vilka handlingsskäl döljer sig i frasen "for its own sake"? Det får vi aldrig veta. Jag tror, att det är omöjligt att få klarhet i vad som kännetecknar den estetiska dimensionen utan en betoning av vad som kännetecknar objekten för upplevelser i stället för personer som upplever.

Det som kännetecknar objekt som estetiska synes vara två saker:

- (1) en "ram", som så att säga gör omgivningen i tid och rum irrelevant;
- (2) de mer eller mindre avlägset hedoniska skäl som är relevanta anknyter till relationer inom denna ram, dvs. interna relationer i motsats till externa, och dessa relationer är snarare formella än materiella.

Härav följer bl.a. detta: det finns ingen särskild anledning att betona graden av upplevd lust hos en viss person som ett avgörande kriterium för styrkan hos de estetiska skälen. Koncentrationen ligger inte på hur man själv reagerar utan i främsta rummet på hur objektet är beskaffat. Det är inte ens gillande – om man själv gillar objektet – som är betydelsefullt utan varför man gör det; ett mot objektet riktat intresse som hänför sig till de interna relationerna kan väl vara det väsentliga i upplevelsen, medan hedoniska komponenter kommer i bakgrunden. Det finns ingen anledning att skilja mellan det estetiska objektets verkliga och skenbara beskaffenhet. Genetiska frågor, t.ex. vem som har gjort en tavla, saknar betydelse, liksom t.ex. huruvida en tavla är en kopia av en annan (under förutsättning att de är praktiskt taget likadana).

⁵⁷ Se t.ex. Dickie.

⁵⁸ Osborne (Introduction) s. 14, se närmare s. 11–15 och Wollheim (Art) s. 109–119.

De interna relationer som är avgörande från estetisk synpunkt kan sammanfattas under rubriker, varav de viktigaste rör *enhetlighet* (sammanslag, harmoni, symmetri, osv.), *komplexitet* (kontrastrikt, subtilitet, fantasirikt), vilka båda kan sägas falla under *organisation* eller struktur (härunder kan också föras t.ex. stilighet). Ett estetiskt fullödigt objekt kännetecknas av enhet och variation, inget är överflödigt och inget saknas. Av betydelse för det estetiska värdet är vidare graden av *intensitet* (vitalitet, livighet, behaglighet, osv.).

Med denna förklaring förblir den estetiska dimensionen tämligen oklar i sin avgränsning. Men detta är av underordnad betydelse. Estetiska skäl kännetecknas ju av att de inte ensam motiverar andra aktiviteter än perceptiva.⁵⁹

Estetiska bedömningar är inte förbehållna konstverk. Allting kan ses från den estetiska synpunkten. Men konst är naturligtvis särskilt förknippad härmed. Osborne säger:

Works of art are objects specially designed to evoke aesthetic experience and to sustain prolonged aesthetic attention at a high level of concentration.⁶⁰

Konstverk skiljer sig från naturliga estetiska objekt däri att de är producerade,⁶¹ men det torde inte kunna sägas, att de exklusivt eller alltid är producerade i syfte att ge tillfredsställelse från estetisk synpunkt. Konsten har en rad andra funktioner och syften.⁶² Det går inte att definiera 'konstverk' som "något som är producerat för att ge estetisk tillfredsställelse". I så fall hade medeltidens människor ingen konst. Det måste också vara oriktigt att i definitionen göra tillägget "eller faktiskt ger, har givit eller kommer att ge estetisk tillfredsställelse". Visserligen är estetiska bedömningar på ett särskilt sätt relevanta för konstverk, och utvidgningar av och förändringar inom konstarterna kan knappast motiveras på annat

⁵⁹ Till det sagda, se t.ex. Passmore (Aesthetics) s. 52–55, Findlay (Aesthetic), Beardsley s. 245–253, 312–315, Casey s. 25–28, 191, 193, Sparshott s. 84–86, 202–205, 218–220, 264–266, Osborne s. 16–56, 201–202, Peacock s. 107–114, Wollheim (Art) s. 156–158, Hedenius (Villkor) s. 278–301 (som dock bygger på ett otillräckligt förklarat fenomen "skönhetsupplevelse" som central faktor). Se även Ekman s. 160–169 om den "estetiska lusten" och Wittgenstein (Lectures) s. 13–15 (om den estetiska missnöjesreaktion som kännetecknas av ett visst obehag förenat med vetskap om vad som är fel hos objektet).

⁶⁰ Osborne s. 202.

⁶¹ Gibson s. 39.

⁶² Se närmare Sparshott s. 198–311, Osborne s. 126–165, Peacock 22–44.

sätt än från estetisk synpunkt, men den föreslagna definitionen blir naturligtvis alldeles för vid.

Anledningen till att estetiska bedömningar är särskilt relevanta för konstverk synes vara att centrala, uppenbara fall av konstverk är sådana som både är avsedda att ge och faktiskt ger estetisk tillfredsställelse. Det som är bra såsom konst måste vara bra från estetisk synpunkt. Övriga konstverk grupperar sig runt typfallen främst genom att objekten har samma form (t.ex. tavlor) eller annars är tillkomna i enlighet med de sociala konventioner som i en viss historisk miljö är rådande för det samhälleliga institutet konstska-pande.⁶³

Pragmatiska skäl för att på något sätt välja ett visst konstverk behöver således inte inskränka sig till estetiska skäl, vilka som sagts har att göra med verkets organisation (enhet och variation) och hur levande och intressant denna organisation är. Skälen kan lika väl vara moraliska eller religiösa. Sådana skäl kan emellertid samverka med de estetiska: de kan göra konstverket mer levande, upplevelsen av det kan bli intensivare, organisationen blir kanske inte begriplig, om inte t.ex. den religiösa bakgrunden är känd.⁶⁴

Från estetiska skäl bör vi skilja artistiska och konstnärliga skäl. *Artistiska* skäl har att göra med hur väl konstverket är utfört från, låt oss säga, hantverksmässig, ”teknisk”, synpunkt.⁶⁵ Här förutsätts ett åskådligt ideal som mönster. Intressantare är de *konstnärliga* skälen: skälen för och emot att välja något som ett bidrag till konsten – vilka indirekt utgör underlag för att tillskriva konstnären teknisk godhet som skapande konstnär, inte bara som artist, ”tekniker”.

Från konstnärlig synpunkt är bl.a. att beakta graden av *originalitet* hos ett konstverk. Anledningen till att detta – att ett konstverk är originellt – inte kan sägas vara ett estetiskt skäl är delvis att finna i att normalt endast sådan originalitet som är relevant från estetisk synpunkt gör att det finns skäl att välja ett originellt verk. I vart fall kan inte allt som är nytt vara av betydelse från estetisk synpunkt, och det synes inte möjligt att avgränsa de relevanta fallen utan att förutsätta den estetiska synpunk-

⁶³ Om begreppen konst och konstverk, se Sparshott s. 91–197, Wollheim (Art), Osborne s. 166–200, Osborne (Introduction) s. 6–11, 22–23 och Hedenius (Villkor) s. 288–295 (han skiljer mellan äkta och oäkta konst: syftet och förmågan att ge ”skönhetsupplevelse” är perifer hos den oäkta konsten, men denna har påtagliga yttre likheter med den äkta).

⁶⁴ Se t.ex. Casey s. 179–197, Peacock s. 58–65, 132–138.

⁶⁵ Passmore (Aesthetics) s. 51–52.

ten som given.⁶⁶ Men dessutom: såsom det specifikt estetiska bestämts kan det inte ha någon betydelse om ett konstverk är originellt eller ej. Originalitet är ju relativ till en viss historisk situation, och det finns inget nödvändigt samband mellan upplevelser av ett konstverk och när eller hur det har tillkommit.

Ännu viktigare som konstnärliga skäl (för och emot att på lång sikt välja ett konstverk) är de som har att göra med *verkets förmåga att hålla intresset för det vid liv*. Denna förmåga har ibland att göra med graden av originalitet. Det finns vidare ett samband med de estetiska kvaliteterna. Ju mer komplext ett verk är, desto större är möjligheterna att ständigt upptäcka nya ting i det. Inget konstverk är ett mästerverk, om det inte tål upprepade konfrontationer, så att intresset bibehålls eller ökar, eller inte kan fortfara att fånga människors intresse generation efter generation.⁶⁷ I denna förmåga har vi ett kriterium för att skilja mellan "verklig" konst och "enbart" underhållning. God underhållning kan väl vara dålig från estetisk och/eller konstnärlig synpunkt, men god konst måste vara bra från både estetisk och konstnärlig synpunkt (om den är bra såsom konst). Sparshott säger:

Esoteric arts are subtle and complex; they are esoteric because these qualities make them impossible to appreciate fully, and sometimes hard to enjoy at all, without long training. Conversely, these qualities make the satisfaction they yield not only rich but long-lasting. Popular arts, on the other hand, are simple and obvious; one enjoys them readily, but tires of them rather soon. This high fatigue rate may seem to be characteristic of entertainment as opposed to art ... because it is essential to the entertainment industries.⁶⁸

⁶⁶ Se Osborne s. 217; se även Peacock s. 115–122.

⁶⁷ Osborne s. 36: "Years of study and experience, half a lifetime of growing familiarity, may contribute to the full appreciation of a great work of art ...". Se även Peacock s. 72–73 och 86–106.

⁶⁸ Sparshott s. 139, se även s. 86–89, 129, Meynell s. 22 och även Ekman s. 203–204 och Osborne s. 205. Tanner s. 72: "in adopting capacity for survival as a test of the value of a work, we aren't making a merely formal requirement, but also a substantive one, to the effect that it is certain kinds of properties which a work may possess that are responsible for its value, namely those properties which express, or find a response in, certain permanent tendencies in human nature." Osborne s. 37: "When a work no longer holds anything new for us aesthetic boredom inevitably sets in and for the time being at any rate we have 'out-grown' that particular work or artist."

De estetiska och konstnärliga synpunkterna hör samman med syn och hörsel.⁶⁹ Behag upplevs emellertid i lika hög grad via känsel, lukt och smak, och vi talar ju också om konst i t.ex. gastronomiska sammanhang ("kokkonst"). Uppenbart är att också på detta plan finns stort utrymme för variationer i förmåga att skapa och diskriminera. En viss maträtt kan bedömas från artistisk synpunkt, ett recept ibland från konstnärlig (dvs. som bidrag till kokkonsten). Det finns mästare bland kockar, vinframställare och parfymblandare. Likheten mellan sådan (kvasi)konst och "egentlig" konst ligger främst i elementet av kreativitet, eftersom den förra inte anknyter till den estetiska synpunkten, annat än rudimentärt (jämför t.ex. balans, harmoni, rikedom i smak- och luktsensationer).

Estetiska skäl har större vikt i konstformer där form, organisation och struktur är framträdande komponenter – t.ex. i bildande konst, poesi, balett och musik – och mindre i konstformer, där det är innehållet som i första hand fångslar. Litteraturkritik tar i ganska liten utsträckning sikte på estetiska skäl. En romans förmåga att överleva beror på helt andra saker än en tavlas. En bra bok behöver inte alls vara bra som konst, medan det är sällsynt att vi har skäl att säga att en tavla är bra, fastän den inte är bra såsom konst. En bra författare behöver inte vara en god konstnär, men en bra tavelmålare måste nästan alltid förutsättas vara en god konstnär.

Den estetiska aspekten på konst är alltså bara en av flera, även om den är central för begreppet konst. Estetisk godhet är bara en av flera sorters godhet hos konstverk. Vad som menas med att något är bra har behandlats ovan i kapitel 14 och det finns inget principiellt att tillägga, som är av särskilt intresse för konst. Genom kompletteringar såsom "från estetisk synpunkt" och "från konstnärlig synpunkt" begränsas de relevanta skälen. Som alltid kan olika personer i samma situation ha skäl för eller emot olika saker. Men såsom framgått av karakteristiken av estetiska och konstnärliga skäl duger det inte att säga, att S är bra från estetisk eller konstnärlig synpunkt, endast därför att någon tycker om S.

Det finns stort utrymme för argumentation, men också stort utrymme för oenighet, eftersom konstverk som är bra konstnärligt och/eller estetiskt i allmänhet är mycket komplicerade och kan uppfattas och tolkas på många olika sätt,⁷⁰ och eftersom man inte kan komma förbi att olika per-

⁶⁹ Se ovan avsnitt 8.8 vid noterna 29 och 30.

⁷⁰ Macdonald s. 125: "In art, the dead are never finally buried": det tillkommer ständigt nya tolkningar och värderingar; "resurrection of forgotten works" är ett vanligt fenomen.

soner reagerar olika på estetiska stimuli. Till väsentlig del hänger oenigheten samman med att olika personer har mycket varierande förmåga att göra estetiskt relevanta diskrimineringar, vare sig detta beror på olikheter i erfarenheter och intresse eller är genetiskt betingat. Sådan oenighet är emellertid lätt att tolerera, jämfört med t.ex. oenighet i moraliska frågor, eftersom den inte har några påtagliga praktiska konsekvenser, utom när det gäller stadsplanering o.dyl. Estetiskt inriktad perception är så att säga en privatsak.⁷¹ Vi är därför mindre intresserade av jämförelser (inom klasser) än av om något är bra eller dåligt. Behovet av konkurrens är inte så stort, beroende på svårigheterna att finna "naturliga" jämförelseklasser och på att varje konstverk i princip är unikt – två lika goda konstverk är inte alternativ till varandra, de kan normalt inte ersätta varandra på det sättet att det kvittar vilket man väljer.⁷² Jämförelser är dock vanliga i estetiskt relevanta beskrivningar (bl.a. därför att sådana ofta sker i icke-elliptiska relativa termer) och i konstkritik.

Estetiskt eller konstnärligt värde föreligger hos S, om det faktiskt finns skäl att välja S utifrån den estetiska eller den konstnärliga synpunkten. Ett konstverks estetiska värde kan utilistiskt eller instrumentellt stå i relation till det specifikt "estetiska" behaget. I det senare fallet måste alltså även det som är instrumentellt dåligt från estetisk synpunkt vara något som ändå är utilistiskt bra, dvs. ha förmåga att framkalla estetiskt behag.⁷³

Estetiska och konstnärliga standarder och normer avviker inte från andra standarder för godhet; se ovan avsnitt 14.5. Sådana normer är empiriska generaliseringar rörande under vilka omständigheter något är bra.

⁷¹ Talmor s. 114.

⁷² Se t.ex. Kemp (Generalization) s. 134, Macdonald s. 124–125, Harré (Appraisals) s. 137. – Hampshire överbetonar konstverkens karaktär av unikum, när han hävdar, att estetiska värderingar och jämförelser egentligen är moraliska: att vissa saker bör läsas, ses, höras, osv. hänger samman med "the whole economy of human needs and purposes" (s. 169). Han synes mena, att estetik bara har att göra med frågan "What is the peculiar arrangement of elements here and what are the effects of this arrangement?". Värderingar skulle alltså inte kunna ske från någon estetisk synpunkt, och det skulle för estetiken vara ointressant, om och varför någon är intresserad av konst. Se kritik hos Casey s. 37–39 och Gibson s. 19–22, vilken bl.a. framhåller, att man för att visa att ett konstverk är unikt eller vad som är originellt i ett "arrangement of elements" måste göra jämförelser (s. 21: "No particular case can be properly studied as a particular case except in the light of other particular cases."). Hampshire håller i verkligheten inte fast vid sina egna krav. Se numera även Sibley (Art).

⁷³ Se också ovan avsnitt 14.3 not 16.

Particular judgements are not deduced from these general standards, and true in virtue of being so deduced, for the general standards are corrigible by particular judgements.⁷⁴

Det som gör att något är bra från estetisk eller konstnärlig synpunkt är synnerligen varierande, bl.a. därför att olika slags konstverk har helt olika "naturliga" kvaliteter. Det är inte heller säkert att det går att finna några tumregler för hur man skall göra för att skapa god konst.⁷⁵ Uppenbart är att man inte kan ge några regler för hur man är konstnärligt originell.⁷⁶ Vidare finns ingen garanti för att den konstnär som följer de estetiska och konstnärliga regler som kan formuleras lyckas åstadkomma något bra. Det som i ett fall gör att en tavla är bra, kan i ett annat göra att den är dålig.⁷⁷ (Detsamma gäller för moralen: vad som är värdefullt under vissa omständigheter kan sakna värde under andra.) Genom att man bryter mot normer kan nya effekter nås, vilket med tiden kan leda till att nya normer formuleras.⁷⁸

⁷⁴ Casey s. 136, se även Brunius s. 117, Talmor s. 112 ("The aesthetic standards are derived from the particular objects, the works of art, in which laymen, critics and artists find qualities which they value."), Gibson s. 94. – Siegler s. 172: "that reasons based on laws do not support verdicts does not entail that reasons which are not based on but which conform to laws do not support verdicts." Siegler kritiserar emotivisten Isenberg, som menar att estetiska skäl (som skulle vara skäl baserade på estetiska normer) inte kan påverka att vi finner ett konstverk vara bra eller dåligt. – Jämför också Osborne (Introduction) s. 17 – se även Osborne s. 218 – som hävdar att "evaluation" av ett konstverk kräver jämförelse med en standard, vilket skulle göra att värderingar har en mindre framträdande roll i konstkritik än man i allmänhet tror, eftersom i den mån ett verk är unikt det inte finns någon standard att tillgripa. Osborne har här låtit sig lockas av idén att "S är god" alltid betyder att S är god av sitt eller något slag (se därtill ovan avsnitt 14.3).

⁷⁵ Talmor s. 104–107, Meynell s. 28, Passmore (Aesthetics) s. 54, Gibson s. 24. – Standarderna blir givetvis olika inte bara för olika konstformer utan också för olika slag av konstverk inom dessa, t.ex. för olika genrer, varvid tydligtvis stor frihet råder när det gäller att ange den klass som normen hänför sig till. Se Talmor.

⁷⁶ Hare (Freedom) s. 145.

⁷⁷ Osborne s. 217: "Balance and symmetry may in some cases be out of key; a too exactly proportioned composition may be frigid and uninspired for that reason; even harmony between form and content may be out of place in works whose general effect is achieved through the poignancy of contrast." Jämför Brunius s. 115.

⁷⁸ Brunius s. 115. – Om estetiskt värde, se vidare t.ex. Beardsley s. 308–318, Meynell (bl.a. s. 32: om att man inte personligen behöver uppleva något för att finna att ett konstverk är bra), Osborne s. 214 (bl.a.: ett konstverks "raison d'être is to evoke and sustain appreciation and it has aesthetic value in so far as it is adapted to do this in a competent observer."), Edgley s. 59, Foot (Reasons) s. 206. – Om rättsskydd för konstnärliga

Olika sätt att vara estetiskt och konstnärligt bra får olika betoning under olika tider, av olika personer och i olika kulturer. Konsternas förändringar sker åtminstone i ett större perspektiv tämligen kontinuerligt, utan abrupta språng, under inverkan av vad som "ligger i tiden": när folk har blivit vana vid vissa uttrycksformer, stilar och stildrag, osv., är det en tidsfråga när man börjar tröttna, och det finns utrymme för nya uttrycksformer, osv.⁷⁹ Modeartade svängningar i betoningen av vissa uttryck för estetisk och konstnärlig godhet gör naturligtvis inte att bara det nya, det som fångar uppmärksamheten hos ledande grupper av konstnärer, kritiker, osv., egentligen är bra. Estetisk och konstnärlig godhet försvinner inte av att den för tillfället inte "utnyttjas" särskilt mycket. Verket har sitt värde kvar så länge det har förmåga att ge estetisk tillfredsställelse, och det konstnärliga värdet är ju för övrigt också beroende av under vilka omständigheter det tillkommit.⁸⁰

En förutsättning för att med framgång kunna bedöma ett konstverk kan vara, att man ser det som tillhörigt en viss kategori. Detta kan kräva särskild träning och särskilda kunskaper. Även historiska fakta är av be-

och estetiska värden, se Grönfors (också om existensen av en konstbörs: konstverk åsätts värden i pengar räknat, som är mer beroende av det konstnärliga än det estetiska värdet hos verket).

⁷⁹ Wittgenstein (Lectures) s. 6: "You can say that every composer changed the rules, but the variation was very slight; not all the rules were changed. The music was still good by a great many of the old rules." Se vidare s. 3, 5–10: Wittgenstein såg konst som relaterad till regler och normer; vokabulären i estetiken är 'rätt', 'precis', 'passar', osv.; reglerna konstituerar olika språkspel i olika samhällen och kulturer, och de kan ses som uttryck för "what certain people want". Med den emotivistiska grundsynen och den starka betoningen av självtillräckliga livsformer (se därtill befogad kritik av Trigg, främst s. 27–42, 64–72) ser han ingen anledning att ställa frågan av vilka skäl just de normerna finns.

⁸⁰ Se närmare Gibson s. 73–100, bl.a. s. 80: "the excellences are plural, mounting to unity only in the outstanding paradigm cases." – Se Ekman s. 169–206 för en översikt av olika uppfattningar om betingelserna för ett konstverks värde. Själv stannar han för en etiskt beroende estetik, som kan sammanfattas i att argument inom följande dimensioner är relevanta: (1) fiktivitet, dvs. förmåga att suggerera känslor eller att träffande och karakteristiskt återge situationer, händelser, personer och miljöer; denna förmåga tas som sammanhängande med och beroende av verkets koherens eller konsekvens (enheten i mångfalden); (2) originalitet; och (3) ett "formistiskt" kriterium: innehållet skall vara av självhygieniskt ideal art, bejaka tillvaron, ge uttryck för inre jämvikt och frihet; härunder förs också sådant som komplexitet hos verket och upplevelsens intensitet. Som synes för Ekman samman skäl för att vilja att ett verk skall vara som det är som kan sägas höra hemma inom fyra olika synpunkter: den moraliska, den estetiska, den konstnärliga och den artistiska.

tydelse för avgörandet av vilka egenskaper som är estetiskt och konstnärligt relevanta, eftersom de inverkar på hur verket betraktas. Det finns skäl att säga, att en del sätt att betrakta konstverk är bättre än andra (bl.a. därför att man annars kan avskära sig från möjligheten att få någon behållning av verket).⁸¹

Härmed är vi inne på ett annat stort kapitel: *konstkritik*. Till väsentlig del består den i att ge information kring verket för att möjliggöra ett adekvat betraktande (osv.). En viktig uppgift för konstkritikern är att visa på olika tolkningar av verket(s innehåll): organisera det, få andra att se vad de förut inte såg, att peka på den bästa läsarten, osv. Kort sagt: att fungera som vägledare i vad gäller hur man bör nalkas verket. En konstkritiker bör också säga något om vad som på olika sätt är bra eller dåligt hos verket (eller ett framförande därav när fråga är om t.ex. musik, balett, teater), varvid jämförelser med andra verk och med andra framföranden av samma verk har en viktig roll. Kritikens värderingar är dock tämligen överflödiga, om inte skälen för värderingarna är redovisade. Argumentationen för värderingarna är det intressanta. Härmed är givet, att de olika momenten i konstkritik flyter samman; skälen för att hålla något för bra eller dåligt framgår till del av den beskrivning och strukturering av verket som görs: man "cannot describe a work of art without showing what one thinks important in it".⁸²

Sammanfattningsvis kan vi med Osborne säga, att konstkritik har en väsentlig funktion, därför att

Knowledge, reasoning, analysis, comparison, classification, conceptualization have a function to illumine the object in understanding as a logical preliminary to more adequate and penetrating apprehension in direct awareness.⁸³

⁸¹ Se närmare Walton och även Peacock s. 126–131. – Om betydelsen av konstnärers och artisters avsikter, se t.ex. Savile och Osborne (Introduction) s. 21–23.

⁸² Sparshott s. 13. Han fortsätter: "Thus even a description presupposes a system of evaluation, and such a system when articulated and defended is an aesthetic theory." Detta är naturligtvis överdrivet. Värderingar förutsätter inget system för värderingar. Överdriven är också den rakt motsatta ståndpunkten, att enighet i värdering är en logisk följd av enighet i beskrivning: t.ex. Casey s. 52 säger: "Critical persuasion consists overwhelmingly in inducing people to 'see' in a particular way, and little meaning can be given to the notion of 'seeing the same facts but valuing them differently'." (se även s. 56–57); se därtill Osborne s. 219 och Osborne (Introduction) s. 16.

⁸³ Osborne s. 202; se vidare rörande kritikerns roll, Osborne s. 171–186, 218–220, 237–268, Osborne (Introduction) s. 15–16, Peacock, Isenberg, Siegler, Hermerén

Det är emellertid att märka, att

a great masterpiece of art is susceptible of supporting an indefinite number of valid 'concretions'. It is not always a choice of this or that. The more of these we can make our own, the deeper and more comprehensive will be our percipience of the work. But there is no one hard and fast rule for discriminating valid from invalid concretions.⁸⁴

Kritikers beskrivningar och bedömningar är ofta "subjektiva" på det sättet, att man koncentrerar sig på den tolkning man själv finner vara mest givande och utgår från den egna upplevelsen av verket. Detta gör inte värdeutsagorna mindre "objektiva" eller förtar dem sanningsvärde; som alltid måste man i värdeutsagor inläsa kompletteringar av olika slag. Det går inte att kräva av en professionell kritiker, att hon skall sakna eller undertrycka sympatier och antipatier. Men som sagt, dessa är i sig ointressanta, vilket gör det så väsentligt, att kritikern är utförlig i att säga varför hon finner något vara bra eller dåligt, bättre eller sämre.

Vad man kan begära av en kritiker är däremot att hon är en kännare: hon bör vara initierad och "känslig", dvs. ha förmåga att diskriminera, upptäcka skillnader, där kanske majoriteten inte gör det (aldrig eller inte utan ledning).⁸⁵ Att vara kännare på ett område implicerar, som vi skall se, inte att ens smak är "bättre" än andras. Den som är taveexpert eller vinkännare behöver inte personligen tycka bäst om de tavlor eller viner som hon klassificerar som bäst. (Det finns vissa standarder för bedömning av viner, vilka dock har uppställts av kännare, eftersom inga andra har förmåga att diskriminera på det sätt som förutsätts.) Osborne säger att

the cultivation of appreciative skill is not a matter of training ourselves to enjoy things we did not enjoy before – although this may result as an additional bonus. It is not as if we learned to acquire a new taste for quinces, persimmons, and Giotto. It is more like acquiring new powers of percep-

(Tolkningssatsernas), Brunius s. 116–118, 124–128, Sparshott s. 11–14, 316–317, 347–358.

⁸⁴ Osborne s. 220. Se även Casey s. 174, som säger att "If a man insists on describing something as being like *this*, despite all the evidence we bring it is like *that*, there may be little we can do – but this would be the position in science as well as aesthetics." (se även s. 176); på s. 17–22 framhåller han att det inte finns någon klar distinktion mellan (nakna) fakta och tolkningar av fakta; se därom också ovan avsnitt 4.1.

⁸⁵ Brunius s. 106 säger, att amatörmässiga, spontana tyckanden ej alltid, men ofta, är "sämre" än erfarnas övervägda tyckanden. Hur går detta ihop med Brunius' emotivistiska syn på värdeutsagor?

tion, like the awakening of a sense that was dulled. By acquiring skill in appreciation we acquire power to perceive features of the world around us which had hitherto passed unnoticed and unremarked and to hold clearly and deliberately in attention aspects which without this skill had impinged only casually and incidentally upon our awareness.⁸⁶

Även om det inte finns något nödvändigt samband mellan värderingsars riktighet och vem som gör dem, är det ofrånkomligt att det finns människor som är bättre skickade än andra i att göra estetiska och konstnärliga – liksom för övrigt etiska – värderingar. En del är mer tekniskt goda än andra som bedömare. På vilket område det än gäller måste vi räkna med en elit av bedömare. Det finns normalt bättre skäl att välja det som kännare finner vara bra än det som andra finner vara bra.⁸⁷ Detta är inte egendomligare än att det finns experter på rent ”teoretiska” områden. Att detta förhållande ofta förnekas, när det gäller estetiska och konstnärliga frågor, har delvis att göra med att det för oss saknar betydelse vad andra tycker: det är alltid det estetiska behag vi själva upplever som är av betydelse för oss. En annan faktor är att det på detta område är svårare att testa bedömningsförmåga än på de flesta andra.

Det finns en benägenhet att också likställa god smak med kännares smak (deskriptiv relativism eller kontextualism).⁸⁸ Detta är förhastat, om inte annat därför att en kännares preferenser inte behöver sammanfalla med det som hon finner vara bra eller bäst från estetisk eller konstnärlig synpunkt. Lika ensidig är den subjektorienterade ståndpunkten: bara den egna smaken är god, och om andras smak är god beror det på hur väl den sammanfaller med den egna.

Som vi har sett i avsnitt 8.11 avses med ’smak’ i nu aktuell betydelse en persons eller en grupp personers mönster eller system av preferenser (hållningar) med främst sinnlig anknytning. Ens smak är ständigt utsatt för förändringar, allteftersom nya kunskaper, erfarenheter och förmågor att diskriminera tillkommer eller försvinner.

Evolving aesthetic preferences is something like being led unsuspectedly into a trap which closes behind one; one cannot just turn around and walk out again.⁸⁹

⁸⁶ Osborne s. 15; se vidare s. 1–15, Sibley s. 46 och Wittgenstein (Lectures) s. 7.

⁸⁷ Meynell s. 26.

⁸⁸ T.ex. Brunius s. 117.

⁸⁹ Casey s. 24.

Ens smak behöver som sagt inte alls sammanfalla med vad man finner vara bra eller bäst: man kanske helt enkelt inte finner behag i att t.ex. lyssna på den musik som är bäst från t.ex. konstnärlig synpunkt, och detta oberoende av om man finner den vara bra på hedoniska grunder. Man kanske helt enkelt är trött på Mozart för tillfället.⁹⁰ En annan sak att beakta är att man inte utvecklar ”rena” preferenser, t.ex. preferenser från den estetiska synpunkten och preferenser från den konstnärliga synpunkten, dvs. underlaget för ens preferenser är så att säga hämtat från olika synpunkter.

Med att någons smak är god kan helt enkelt avses att hennes smak är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. I så fall kommer estetiska och konstnärliga skäl att bli relevanta främst beträffande konstnärer och andra som skapar något, medan i övrigt t.ex. moraliska skäl skulle få betydligt större relevans.⁹¹ Med att en person har god smak kan emellertid också avses något jämförligt med att hon har gott omdöme: hon är tekniskt god när det gäller att göra t.ex. estetiska val.⁹² Det finns alltså skäl att välja personen, om man vill ha någon som gör estetiska val bra. (Ofta rör det sig i praktiken om sådant som val av färgkombinationer, möbler och kläder.) Uppenbarligen finns en viss empirisk korrelation mellan en sådan förmåga och en kännares förmåga att diskriminera mellan estetiskt relevanta kvaliteter. Det är därför det finns visst fog för att associera just kännares preferenser med god smak. Den som inte kan diskriminera har ju dålig smak.⁹³

Estetisk terminologi

Beskrivningar av från estetisk synpunkt relevanta objekt sker ofta i en vokabulär som i och för sig kan uppfattas som ”värderande”. Där förekommer termer som hänför sig till s.k. tertiära kvaliteter, såsom ’glad’,

⁹⁰ Se Gibson s. 96–97.

⁹¹ Osborne s. 215 menar, att påståenden om god eller dålig smak aldrig är estetiska ut-sagor, men väl moraliska (eller ”snob reactions”).

⁹² Om ’omdöme’, se ovan avsnitt 7.5. – Observera att ”ingen smak” kan användas i stället för ”dålig smak” och enbart ”smak” i stället för ”god smak”; motsvarande gäller för ”omdöme” och ”konst”. Sådant språkbruk föregås av en kvasikrympning av ordens tillämpningsområde: ”konst” är ”verklig konst”, dvs. ”god konst”.

⁹³ Sparshott s. 144: ”But preferences in wines and cigars are intersubjective: palates can be educated and ruined, and both processes can readily be detected. Nor is it clear how increased faculty of discrimination among tobaccos is inherently less intelligible than a similar advance in poetic sensibility ...” (den involverar dock ”less verbalization”).

'dyster', 'dekorativ', 'bombastisk', 'majestätisk', 'glittrande', 'graciös', 'mjuk', 'högtidlig', 'seren', 'pompös', 'balanserad', 'harmonisk', osv. Under senare år har förts en diskussion i syfte att förklara, vad som är speciellt estetiskt hos de kvaliteter som dessa termer hänför sig till.⁹⁴ Bland förslag som framförts är att de skulle kräva en speciell sensibilitet hos betraktaren eller åhöraren för att kunna uppfattas och att de är sådana, att det inte är meningsfullt att skilja mellan det som är och det som synes vara (om A ser graciös ut, så är det irrelevant om hon ser graciös ut en annan gång under andra omständigheter: det intresserar inte om hon verkligen *är* graciös). Båda dessa synpunkter hänger väl samman med vad som ovan sagts om den estetiska synpunkten. Denna är sådan, att beskrivningar i termer av exemplifierat slag blir särskilt passande. De hänför sig vidare till kvaliteter, som inte alla kan uppfatta, och estetiskt intryck har att göra med upplevelser av objekt, inte nödvändigtvis med någon entydig beskaffenhet hos objektet.

Men härav följer inte, att man skulle kunna skilja mellan några speciellt estetiska ("deskriptiva") termer och andra. Att en matematisk lösning är "elegant" och att en klädnad är "elegant" betyder precis detsamma, nämligen att ett visst mål – som kan, men inte behöver, vara estetiskt – är nått på ett enkelt, fyndigt och ekonomiskt sätt. Inte heller är de exemplifierade termerna "värderande"; en annan sak är att folk är benägna att tycka om det som har vissa egenskaper. I många fall rör det sig om termer som används metaforiskt eller hänför sig till "gestalt"-kvaliteter. Detta gör att typfall blir än mer betydelsefulla än annars. Man kan knappast lära sig vad 'graciös', 'klumpig', osv. betyder utan jämförelser och ostensiva definitioner. Detta gör i sin tur att det blir svårare att nå enighet i gränsfall: man har ju lärt sig att använda orden under kanske helt olika omständigheter, helt olika typfall kan ha blivit utpekade. Mycken oenighet torde dock vara åtkomlig genom att man klarlägger, huruvida termerna är (icke-elliptiskt) relativa och huruvida olika personer organiserar komplexa verk på olika sätt, t.ex. ser olika saker i en tavla.

Till termer som är av särskilt intresse i estetiska beskrivningar hör också objektiverade termer (se ovan avsnitt 9.7), såsom 'rörande', 'stimulerande', 'deprimerande' och 'intressant'. För sitt förtydligande kräver ju dessa preciseringar, eftersom de är icke-elliptiska relativa termer.

⁹⁴ I frågan, se Sibley, Tanner, Hungerland, Osborne s. 57–92, 187–200, Osborne (Introduction) s. 7–10, Harré (Appraisals), Sparshott s. 75–76, 132–133.

”S är vacker” torde av de flesta uppfattas som ett typexempel på en värdeutsaga.⁹⁵ Så kan vara fallet om S är vacker, endast därför att det på något sätt finns skäl att vilja att S är som S är. Det synes uppenbart, att skönhet har att göra med den estetiska synpunkten. Det kan därför antas, att ”S är vacker” betyder ”Det finns från estetisk synpunkt skäl att vilja att S är som S är”. *Skönhet* är då helt enkelt *estetisk godhet*. Ett alternativ är att ”S är vacker” betyder ”Det finns från estetisk synpunkt *goda* skäl att vilja att S är som S är”. Jag tror dock, att detta stämmer mindre väl överens med allmänt språkbruk. Vi säger att något är vackert, om det på det specifikt estetiska sättet har förmåga att framkalla behag (t.ex. ”vackra färger” är sådana som är klara och intensiva). Det torde inte krävas, att skälen för att välja S är tillräckliga för att välja S.⁹⁶

Skönhet har således ingenting att göra med den konstnärliga synpunkten (och inte heller med den artistiska). Det finns inget nödvändigt samband mellan skönhet och gillande (eller smak). Man kan tycka om det man finner vara fult och tycka illa om det man anser vara vackert.

Det är emellertid ofrånkomligt, att ’vacker’ och ’skön’ i dagligt tal används för annat än estetisk godhet; ’skön’ framförallt tillsammans med ’kännas’. Det som känns skönt är det som känns behagligt. Däremot kan inget kännas vackert (även om en lukt- eller smaksensation kan vara (kvasi)estetiskt tilltalande genom sin organisation och intensitet). Det som är vackert måste antingen se vackert ut eller låta vackert.⁹⁷ Det finns kvar något av detta också i de fall där ’vacker’ används som synonym till ’behaglig, eller ’mycket behaglig’, nämligen i uttrycket ”vackert väder”.⁹⁸ Vackert väder har inte så mycket med estetiska kvaliteter att göra – jämför ett ”vackert åskväder” – som med behaglighet, att det känns skönt.

⁹⁵ Om skönhet som ett estetikernas tekniska begrepp (avseende estetisk, konstnärlig och t.o.m. artistisk och etisk godhet), ”a philosophers’ dummy”, se Sparshott s. 59–90.

⁹⁶ Denna förklaring av vad ”S är vacker” betyder kanske i sak stämmer hyggligt överens med vad Hedenius (Villkor) s. 278 säger: skönhet är förmåga att uppväcka skönhetsupplevelse (men se s. 300: där tilläggs: ”hos de sensibla”). För en emotivistisk uppfattning, se Wittgenstein (Lectures) s. 2–3, 11–12. – Om ”goda skäl”, se ovan avsnitt 14.8.

⁹⁷ Jämför ”låter gott” (låter som om det skulle smaka gott att äta eller dricka) och ”låter skönt” (det förefaller som om det skulle kännas skönt att göra x). Till vardags används ’vackert’ i viss utsträckning i stället för ’bra’.

⁹⁸ Se Sparshott s. 82–84.

En behaglig människa är inte nödvändigtvis vacker. Vackra människor har alltid estetiska kvaliteter.⁹⁹ En "söt" ("pretty", inte "sweet") flicka eller en "snygg" karl behöver inte vara vacker, men måste dock genom sitt utseende skänka behag; dock knappast genom att i någon högre grad fånga intresset: i så fall vore kanske "underbar" mer passande.¹⁰⁰ 'Behaglig' är en objektiverad term, liksom t.ex. 'trevlig', 'charmerande' och 'förtjusande'.¹⁰¹ 'Söt', 'snygg' och 'underbar' har sålunda ett nödvändigt kriterium som måste uttryckas med en objektiverad term. "S är behaglig" är i motsats till "S är vacker" inte en värdeutsaga, men implicerar logiskt en värdeutsaga.

Vid värdeutsagor kan man skilja mellan "Vem har skäl?" (referensgruppen), "Vem anser att S är P?" och "För vem är S P?". Vid estetiska skäl, liksom generellt för hedoniska skäl, är svaren på den första och den tredje frågan identiska.

17.6 VETENSKAP OCH VÄRDERINGAR

Vi har under 1900-talet fått lära oss att vetenskap och värderingar noggrant skall hållas i sär. För naturvetenskaperna har saken antagits inte bereda några problem, men för humaniora och samhällsvetenskaperna har frågan länge stått i centrum för den vetenskapsteoretiska diskussionen. Till väsentlig del ligger logiskt-positivistisk filosofi, värdeutsagemo-
tivism och accepterandet av Humes lag till grund för att man insisterar på att man skall skilja mellan vetenskap och värderingar, mellan fakta och värde.¹⁰²

I Sverige har i synnerhet Gunnar Myrdal ägnat sig åt problemet. Influerad av Max Weber, som var en av de första som med kraft ställde

⁹⁹ "S är en vacker flicka" implicerar enligt Ryding (Vacker) pragmatiskt "S har sådant utseende (sådana egenskaper), att S enligt gängse smak kallas 'vacker'" (Ryding har en något annorlunda formulering). Det skall inte uteslutas att principen om adressatrelevans i viss kontext kan ha sådana konsekvenser. I vilket fall som helst har vi inte fått veta vad 'vacker' betyder.

¹⁰⁰ Se Sparshott s. 72–75.

¹⁰¹ Se Harré (Appraisals) s. 134–135.

¹⁰² Rörande Torstendahls försök att lösa problemet genom att säga, att eftersom värdesatser varken är sanna eller falska, så kan de inte påverka sanningsvärdet hos historiska påståenden, och problemet blir ett skenproblem, se Hermerén s. 199–203. Bl.a. förutsätts att det finns en skarp skillnad mellan värdeutsagor och utsagor om fakta, vilken förutsättning helt bortser från att de teoretiska och pragmatiska dimensionerna går i varandra.

kravet på att vetenskapen skall hållas fri från värderingar,¹⁰³ och Uppsalaskolan¹⁰⁴ har han i en rad skrifter teoretiskt och praktiskt brottats med frågan, hur man skall komma till rätta med värderingarnas roll inom samhällsvetenskaperna. Att de har en roll går inte att förneka. Sedan han påvisat att nationalekonomiska framställningar innehåller värderingar och att ekonomisk begrepps- och teoribildning är beroende av värderingar, även politiska, har Myrdal efter varierande betoning på olika typer av problem – från främst empiriskt-semantiska över kausala och kunskaps-teoretiska till metodologiska – hamnat i en position, som kan betecknas som resignerad: all kunskap är bestämd av värderingar och därför bara giltig i relation till dessa.¹⁰⁵ Denna position innefattar både ett erkännande av utgångspunkterna för det logiskt-positivistiska vetenskapsidealet och ett underkännande av tanken att detta ideal är realistiskt att uppställa. Till saken hör att Myrdal aldrig riktigt gör klart vad han menar att värderingar är för något.

Om man inser att också värderingar kan vara rationella blir bilden en annan: de utgör en del av kunskapen. Problemen är då närmast att uppfatta som en serie av vetenskapsteoretiska problem: Vilka typer av värderingar är oundgängliga eller t.o.m. önskvärda för olika vetenskaper på olika stadier av forskningsprocessen?, Vilka typer av värderingar är relevanta eller irrelevanta för olika vetenskaper?, Vilka typer av värderingar kan utgöra vetenskapliga resultat i olika vetenskaper? Vetenskaplig metodologi består själv delvis av resultat av pragmatiska överväganden, och den innehåller och bygger på värderingar.

Det är givetvis uteslutet att i detta sammanhang försöka besvara de ställda frågorna. De följande sidorna är därför att uppfatta som en, tentativt och svepande uttryckt, fingervisning om vissa elementära sätt, varpå värderingar är oundvikliga eller på annat sätt relevanta för vetenskapen.

(1) Beträffande alla vetenskaper kan sägas, att värderingar, men även värderingsbenägenheter, personliga intressen och gillanden, är på ett harmlöst sätt kausalt involverade i en forskares *val av ämne eller problem*. I detta hänseende är "opartisk" forskning inget ideal, utan snarare en dumhet.¹⁰⁶

¹⁰³ Se t.ex. översikten hos Kraus s. 450–454.

¹⁰⁴ Se Myrdal s. 250–251.

¹⁰⁵ Se Myrdal, särskilt s. 48–54, 119–164, 231–236, och därtill Hermerén s. 204–209.

¹⁰⁶ Bergström (Objektivitet) s. 50–56.

(2) För de vetenskaper som sysselsätter sig med människan (som något annat än en del av djurlivet eller materian) är värderingar – fortfarande harmlöst – av betydelse för det innehåll som ges uppställda (*arbets*)*hypoteser*. Detta gäller således samhällsvetenskaper och humaniora – i naturvetenskaperna kan t.ex. moraliska och politiska värderingar inte direkt synas i hypoteserna, därför att dessa inte har människor som objekt. För alla vetenskaper gäller dock att värderingar kan ha kausalt inflytande på vilka hypoteser som uppställs, på samma sätt som avses under (1).

För (1) och (2) kan man begära rationella argument för det val vetenskaparen har gjort. I så fall kan även t.ex. politiska skäl komma in i motiveringen på ett oangripligt sätt. Forskning är en aktivitet i paritet med andra som bara kan motiveras pragmatiskt. Om olika personer har olika uppfattningar om vad som är viktigt eller intressant, så följer inte redan därav att de är oeniga: det som är viktigt är alltid viktigt *för* någon eller något, och oenighet kring vad som är intressant är ofta en oenighet som beror på att olika personer eller grupper är intresserade av olika saker.

(3) Uppställandet och användandet av *definitioner, begreppssystem och begrepp, metoder och modeller* är alltid beroende av värderingar. Kausalt sett kan dessa vara hurudana som helst. Men samtidigt finns här ett krav på metodologisk rationalitet, som kan sammanfattas i att metoderna, osv. skall vara *fruktbara* – inte för vissa speciella syften, t.ex. för bevisandet av de värderingar utifrån vilka de uppställts¹⁰⁷ – utan för ”vetenskapens mål”: ökad förståelse av världen, ökade möjligheter att förklara vad som händer i världen, kontrollera utvecklingen i riktning mot mål som uppställts av olika skäl (däribland politiska¹⁰⁸), förklara varför förändringar bör åstadkommas och organisera ett pålitligt system av information (med hög grad av generalitet).

Med olika begrepp, definitioner och modeller organiseras verkligheten på olika sätt. Men eftersom det inte finns något sätt som är det enda riktiga,

¹⁰⁷ Att t.ex. använda ett marxistiskt begreppssystem är fruktbart på det sättet att det tenderar att visa att de politiska värderingar som ligger bakom marxismen är riktiga, vilket är svårare att visa med ett annat begreppssystem. – Vad som avses i texten är att en begreppsbyggnad inte får väljas därför att den är fruktbar för ett specificerat mål; en oklar eller vilseledande begreppsbyggnad kan vara av betydelse för uppnåendet av ett visst, t.ex. politiskt mål, men den saknar förtjänster när det gäller att förklara hur målet skall nås eller varför det bör eftersträvas.

¹⁰⁸ Politiska värderingar skall inte fattas som något aprioristiskt; också de kan vara rationella.

kan man inte på grund av bristande fruktbarhet hos begrepp, osv. generellt anmärka mot att vetenskapare lägger olika *perspektiv* på verkligheten, vilket när det gäller generella utgångspunkter kan sammanfattas i att man t.ex. har olika vetenskapsideal, olika historieuppfattning, olika människo- eller samhällsuppfattning.¹⁰⁹ Myrdal uttrycker saken på följande sätt:

We know even better than the politician and the ordinary citizen that the facts are much too complicated to speak an intelligible language by themselves. They must be organized for practical purposes, that is, under relevant value premises. And no one can do this more adequately than we ourselves.¹¹⁰ ... This, indeed, is the crux of all science: We can never get away from the a priori. The large, unordered, mass of crude facts does not fall into order by itself. Without a principle of organization scientific observation is impossible. Naive empiricists ... attempt the impossible: to gaze at reality without preconceptions, hoping that things will fall into place, and thus give rise to scientific laws.¹¹¹

Om man håller sig inom en viss vetenskaplig tradition eller skola, som behärskas av vissa vetenskapsideal och har en viss metodpraxis (som förutsätts ha pragmatiskt rationell grund), så finns i allmänhet ingen anledning att ifrågasätta dess metodik, medan alla metodologiska nygrepp måste kunna motiveras. Konflikter mellan olika vetenskapstraditioner är oftast konflikter rörande utgångspunkter som normalt inte ifrågasätts. De pragmatiska skälens egenart gör att flera metoder, som ger olika resultat, kan vara lika väl grundade och ha goda skäl för sig. Det finns inga entydiga svar på frågor som avser vilka vetenskapliga metoder som är de riktiga. Men att härifrån ta steget – som Myrdal synes göra – till att all vetenskap är giltig bara i relation till värderingar är förhastat, åtminstone om man inte preciserar vilka sorters värderingar som är aktuella (annars blir tesen knappast begriplig), och framförallt om man inte skiljer mellan (rationella) värderingar och (personrelativa) gillanden.

Antag att man väljer begreppssystem, metoder, modeller, osv. med tanke på att de skall vara fruktbara för uppnåendet av ett specifikt syfte: att ge en politisk propagandacentral ideologiskt användbara argument. Jämfört med ett mål som anges bestå i att leverera ”kunskap och sanning”

¹⁰⁹ Till det sagda, se Hermerén s. 11–32, 56–77, Bergström (Objektivitet) s. 20–29, Söderfeldt s. 17–21, 39, 60–61, 198 (som dock är emotivist och tror att värderings-avhängighet är detsamma som godtycke).

¹¹⁰ Myrdal s. 133.

¹¹¹ Myrdal s. 228.

har ett sådant syfte en påtaglig förtjänst: det är begripligt. Ett mål som består i att leverera sanning är tämligen intetsägande, eftersom vad som visar sig vara sanning är delvis beroende av vilka begrepp och metoder man använder. Men det torde bli förfärligt brydsamt att nå det förra målet. Om det visar sig att begreppsbildning, osv. konsekvent och logiskt använd inte fyller sin tilltänkta funktion, så skall den tydligen överges och ersättas av en annan. Man vill ju välja begrepp, osv. efter de resultat man vill nå. Men för att ens kunna beskriva vad man vill nå måste man använda ett begreppssystem. Vissa utgångspunkter måste alltid tas för givna; det kan aldrig bli tal om en total begreppsförändring på en gång. Vidare: vilket begreppssystem man än väljer, så finns ingen anledning att räkna med att alla resultat man kommer fram till skall ha den önskade funktionen. I verkligheten synes syftet i fråga inte kunna fungera som annat än en kanalisator av intressen och arbetshypoteser, under förutsättning att man konsekvent använder de begrepp man uppställer – framför allt därför att det ju alltid finns andra syften som kommer att motverkas om begreppsbildningen inriktas på bara ett mål, och att man knappast har råd att låta alla andra syften underordnas det valda politiska. Dessutom är detta så pass generellt att alla olika speciella syften inom dess ram knappast kan beräknas befordras av en viss begreppsbildning (osv.). Alternativet är att vara inkonsekvent, skifta begrepp efter situation, ständigt arbeta med ad hoc-hypoteser. Men då har man lämnat vetenskapen, inte därför att man inte strävar mot vetenskapliga mål, utan därför att man inte längre håller sig inom ramen för rationell argumentation. Metoden kan inte ständigt anpassas efter resultaten (jämför med att man ständigt ändrar betydelsen hos de ord man använder),¹¹² om man vill vara begriplig och övertyga andra.

Även om begreppsbildning, val av metoder och modeller styrs av t.ex. politiska värderingar, är alltså därmed inte givet vilka resultaten skall bli, ty verkligheten anpassar sig inte. Att säga att all begreppsbildning osv. i t.ex. samhällsvetenskaperna är styrd av politiska och sociala värderingar är emellertid inte bara osant – eftersom de flesta värderingar som styr begreppsbildning, osv. bygger på andra skäl – utan själva detta påstående är sådant, att man i så fall tvingas ställa frågan utifrån vilken socialt eller politiskt färgad begreppsbildning det är giltigt (ett fall av självreferens).¹¹³

¹¹² Om övertalningsdefinitioner, se ovan avsnitt 3.1.

¹¹³ Om här berörda frågor, se Hermerén s. 173–183.

(4) Hypoteser, begreppsbildning och modeller sätter gränser för vilka fakta som är *relevanta* vid en viss vetenskaplig undersökning eller inom en viss vetenskap. För att ett vetenskapligt resultat skall vara hållbart krävs att argumenten för detta är sakliga. Varje framställning, varje redovisning av fakta förutsätter ett urval. Urvalet är ofullständigt eller skevt om det sker så, att de resultat som nås efter saklig argumentation skulle vara annorlunda, om andra fakta hade beaktats (inom den ram som sätts av begreppsbildning, hypoteser, osv.). Det är ingen tillfällighet att anmärkningar mot t.ex. marxistisk samhällsvetenskap, när den uppfattas som politiskt styrd, i allmänhet består i anklagelser för ensidighet (och vilseledande terminologi). Men vad är det då för fel att vara ensidig i urvalet av fakta, om målet är t.ex. att ge ideologiskt användbara argument? Svaret är att det helt enkelt är oklokt. Argumenten kan genomskådas. De kan inte användas, så snart det befinns att framförda påståenden är falska (bygger på ett skevt urval av fakta). Den egna trovärdigheten sjunker.

”Irrationell vetenskap” är en själv motsägelse. En vetenskaplig förhållning kännetecknas av en öppenhet för att ändra uppfattning i ljuset av nya erfarenheter; och detta gäller även uppfattningar i värdefrågor.¹¹⁴

(5) En del vetenskapliga teorier accepteras (bland flera alternativa hypoteser) på rent pragmatiska skäl. De läggs ut som hållpunkter för vetenskaplig argumentation, och kan knappast sägas vara sanna eller falska, även om de kan sägas vara del av den mänskliga kunskapen.

De flesta hypoteser, teorier och lagar baseras dock på något sätt på teoretiska skäl, även om de alltid går längre än vad som deduktivt följer ur vad som tas som fakta.¹¹⁵ Alla hypoteser, teorier och lagar är utgångspunkter för vidare forskning, och *skälen för och emot att acceptera en teori eller lag är alltid delvis pragmatiska*. I all korthet kan nämnas sådana faktorer som relativ enkelhet, begriplighet, prövbarhet, vidden av användbarhet, koherens med andra teorier, säkerhet och styrka (som har att göra med graden av avvikelse från undersökta fall), möjligheterna till presentation i verbal och symboliserad form, och elegans.¹¹⁶

¹¹⁴ Om relevans, se t.ex. Hermerén s. 168–173 och Passmore (Objectivity) s. 103–105. Om ensidigt urval, se Ryding s. 12–37.

¹¹⁵ Sparshott s. 194: ”But civilized discussion cannot be restricted to the enumeration of facts, and perhaps a little civilization might sometimes be allowed to ooze into our scholarship once we safely have our doctorates.”

¹¹⁶ Se t.ex. Goodman, Achinstein s. 10–18, Halldén s. 115–123, Popper s. 106–109 (på s. 136–145 föreslår han ”simplicity” i betydelsen ”relativ grad av falsifierbarhet” som

Teorier och lagar kan också vara beroende av värderingar, om hypoteser, begrepp, osv. är det. Men kan en teori eller lag accepteras på politiska grunder? Det är väl tänkbart att så sker, men på rationella grunder kan det ske blott i försumbar utsträckning: endast om valet av teori eller lag inte kan avgöras på redan nämnda skäl. Om politiska (och t.ex. etiska) skäl tillmättes större vikt, skulle det nämligen leda till att teorier accepteras som på flera sätt vore mindre användbara än andra.¹¹⁷

Den företagna översikten ger vid handen, att tanken om en värderingsfri vetenskap måste avvisas, helt enkelt därför att vetenskap inte kan bedrivas genom att man registrerar neutrala fakta (om det finns några). Vi kan på sin höjd skilja mellan relevanta och irrelevanta värderingar på olika nivåer i forskningsprocessen. Vilketdera som är fallet beror i sista hand på vilka mål vi ställer för vetenskapen eller en viss vetenskap. I västerlandet avvisas i allmänhet en vetenskapskonception, som tillåter att etiska, politiska och andra sociala värderingar beaktas, när det gäller val av begrepp, metoder och modeller, och när det gäller att acceptera eller avvisa en teori, lag eller hypotes. Detta torde dock vara mindre motiverat av att vetenskapen icke skall tjäna etiska, politiska och andra sociala syften – eftersom det kan den göra och gör ändå – utan därför att styrning utifrån sådana synpunkter har en benägenhet att sänka forskningens effektivitet, den blir mindre konkurrenskraftig t.ex. när det gäller att förklara vad som händer eller har hänt och förutsäga vad som kommer att hända.

Större vetenskapliga framsteg har alltid skett genom försök att se gamla saker på ett nytt sätt. Caws säger, att vetenskapens historia har varit "the history of *imagination controlled by evidence*".¹¹⁸ Politisk styrning av vetenskapen fungerar bara om den kväver möjligheterna för denna fantasi att komma till uttryck, och för att detta helt skall lyckas krävs en stats eller kyrkas hänsynslösa diktatur, stödd av en framgångsrik propagandaapparat. Annan konformism har dock liknande konserverande konsekvenser. Uniformitet i vetenskapen kan vara nästan lika hämmande när den påläggs av en vetenskapsteori, som en gång för alla fastlagt hur vetenskap skall bedrivas (uppställt det "riktiga" vetenskapsidealet), som

kriterium för vilken teori som skall accepteras tentativt) och även Toulmin s. 101 och, beträffande elegans, Harré (Appraisals) s. 134–137.

¹¹⁷ Se även Hempel s. 88–96 och Leach s. 357–362 för påpekanden om att "värderingar" ligger bakom att teorier accepteras som sanna (för alla typer av vetenskapare).

¹¹⁸ Caws s. 37, se närmare s. 36–38, 41–58.

när den beror på politisk styrning. Epokgörande vetenskapliga framsteg har alltid ägt rum efter strider mellan *alternativa teorier*. Strävar man inte ständigt efter att finna nya teorier som alternativ till mer etablerade, så kommer man – åtminstone i vissa vetenskaper – att hamna i dogmatiska, petrifierade metafysiska system. Nya hypoteser kan vara förutsättningen för att vissa fakta överhuvudtaget skall upptäckas (eftersom begrepp och teorier organiserar verkligheten).¹¹⁹

I samhällsvetenskaperna och humaniora antas det vara svårare att hålla moraliska och politiska värderingar utanför än i t.ex. naturvetenskaperna. Anledningen skulle bl.a. vara, dels att vetenskaperna själva är, som man säger, "känslomässigt engagerade", dels att målsättningarna skulle vara mindre klara i dessa vetenskaper, varför vetenskaperna skulle få en särskild roll som vägledare i fråga om själva målsättningarna.¹²⁰

Det är ofrånkomligt, att de vetenskapliga resultaten i samhällsvetenskaperna påverkar det praktiska livet på ett mer påtagligt sätt än resultaten i andra vetenskaper: de kan strida mot vad som ligger i vissa personers intressen, vad de finner vara befogat från politisk synpunkt, riktigt från religiös synpunkt, osv. Vetenskapliga resultat kanske inte kommer att beaktas av sådana orsaker, oberoende av hur väl grundade de är. Förefintliga sociala värderingsbenägenheter förhindrar att enighet nås.¹²¹ (Det rör sig dock bara om gradskillnader jämfört med resultat i andra vetenskaper.)

Jag tror att de som hävdar, att samhällsvetenskaperna är mer beroende av värderingar än naturvetenskaperna, på åtskilliga punkter har överbetonat naturvetenskapernas "värdefrihet". Man tror att enigheten, intersubjektiviteten, är mycket större än vad den är och att de olika sorters värderingar, som jag ovan pekat på som förekommande i alla vetenskaper, är en speciell defekt hos samhällsvetenskaper och humaniora.¹²² Man är

¹¹⁹ Se t.ex. Feyerabend, Kuhn och Lakatos s. 154–159.

¹²⁰ Se t.ex. Ross s. 405–412. Myrdal (s. 164) säger att "Scientific terms become value-loaded because society is made up of human beings following purposes. A 'disinterested social science' is, from this viewpoint, pure nonsense." Härav kan inte följa mer än att samhällsvetenskaperna bl.a. har att utgå från institutionella fakta och använda institutionernas terminologi så att säga internt (kanske framför allt i historia); se Winch, MacKenzie och Nicholson. Som den senare framhåller, har detta förhållande litet att göra med frågan om värderingars betydelse för vetenskapen och mer med värderingar som faktiskt görs eller kunde göras av andra.

¹²¹ Se Passmore (Objectivity) s. 109.

¹²² Se därtill Leach s. 349–356. – Se Rescher (Explanation) s. 164–167, om den härmed förbundna, men lika felaktiga tanken, att bara naturvetenskaperna är "exakta" och att bara samhällsvetenskaperna och humaniora är "inexakta".

rädd för att politiska och etiska värderingar smyger sig in i vetenskaperna, så att de blir avgörande för de resultat som nås. Det kan väl inte förnekas, att det är lättare för sådana värderingar att via begreppsbildning, ämnesval och val av hypoteser göra sig gällande i samhällsvetenskaperna än annars, men problemet synes mig överdimensionerat. Även om t.ex. en viss begreppsbildning kan ses som utslag för att en forskare eller en skola av forskare har en viss politisk åsikt, kan det ju vara andra skäl som i verkligheten är avgörande.¹²³ Men därmed må vara hur som helst: om man som nonkognitivisterna antar att alla värderingar är arationella, kommer man under alla omständigheter till det läget, att det enda recept som finns att tillgå för att råda bot på den beklagliga, men oundvikliga, bristen på rationalitet är det som Myrdal så energiskt pläderat för:

There is no other device for excluding biases in the social sciences than to face the valuations and to introduce them as explicitly stated, specific, and sufficiently concretized value premises.¹²⁴

Vetenskaparen skall alltså ta reda på vilka premisser hon utgår från och klargöra detta och ta reda på hur dessa påverkat resultaten och tala om detta – ett företag som innefattar ofantliga svårigheter, bl.a. därför att det bakom varje begreppsbildning på något sätt ligger värderingar. Hela vårt språk förkroppsligar distinktioner som det funnits och finns pragmatiska skäl att göra.¹²⁵ Härtill kommer att många olika värdepremisser kan vara förenliga med en viss begreppsbildning, viss hypotes, osv. Myrdal ställer emellertid ytterligare krav, dels på hur värdepremisserna skall vara beskaffade i fråga om rimlighet, specifikation och konsistens (inbördes förenlighet),¹²⁶ dels på att vetenskaparen skall välja sådana premisser som

correspond to the real valuations of existing groups in society, large enough or for other reasons having power enough to make it realistic.¹²⁷

I Myrdal har vi alltså en anhängare av deskriptiv relativism (se ovan avsnitt 16.3). Någon motivering till att antalet anhängare eller makt-

¹²³ Att utgå från att bara vissa sorters faktorer konstituerar ”verkliga skäl” – t.ex. politiska, ekonomiska och sociala förhållanden – är självdestruktivt (eftersom då också endast sådana skäl kan anföras för att endast dessa sorters faktorer är ”verkliga skäl”).

¹²⁴ Myrdal s. 132.

¹²⁵ Austin (Papers) s. 130.

¹²⁶ Man frestas fråga, i vilken mån dessa krav enligt Myrdals utgångspunkter förutsätter arationella värderingar.

¹²⁷ Myrdal s. 50.

fördelningen skulle vara avgörande för en vetenskapares värdepremisser har dock inte givits. Varför medför ett beaktande av de mäktigas eller de mångas värderingar mer realism?

Även om man följer Myrdals recept, finns vidare inget som hindrar, att vetenskaparna – kanske utan att veta om det – faktiskt utgår från andra värderingar, och att dessa och inte de öppet redovisade i viss mån bestämmer forskningsresultaten. Allmänt hållna självdeklarationer om vilka värden man bekänner sig till kan inte ha annat än marginell betydelse som indikator på vilka värderingar som är relevanta på olika stadier i forskningsprocessen. Den viktigaste anmärkningen mot Myrdals program är emellertid att värdepremisser inte har någon säregen betydelse för forskningens objektivitet: viktigare än att redovisa sådana är att bekämpa ensidighet i urval och andra tendentiösa drag, osaklig argumentation, utnyttjande av osanna påståenden och dogmatism.¹²⁸

Så länge värdeutsagor tas som arationella – helt eller delvis – och värderingars inflytande i vetenskaperna som ett nödvändigt ont, ett hinder för fullständig rationalitet, kanske en resignerad attityd är begriplig. Men om också värderingar är rationella och irrationella, vilket jag hävdar i det föregående, kommer värderingarna på samma nivå som det som hävdas ”teoretiskt” i en vetenskaplig framställning. (Ämnes-, problem- och hypotesval kan fortfarande ske på personliga grunder, t.ex. utifrån vad man gillar att syssla med, är intresserad av eller hur man vill att verkligheten skall vara beskaffad.) Konsekvenserna är djupgående i åtminstone två hänseenden:

För det första: politiska, etiska och andra sociala värderingar kommer att få det mycket svårare att göra sig gällande vid hypotes-, begrepps- och teoribildning. Det går ju inte längre att bara acceptera att vissa värderingar finns, utan dessa måste också motiveras rationellt. En forskning med politiska mål blir nästan otänkbar. Hur skulle det rationellt kunna motiveras att forskningen skall bedrivas i detalj på sådant sätt att vissa politiska syften befordras? (Dessa syften är inte längre aprioristiska.) Politiska ståndpunkter bygger till väsentlig del på värderingar utifrån särskilda gruppers intressen, och det är dessa som måste motiveras med

¹²⁸ Se t.ex. Hedenius s. 37–47 och till Myrdals värdepremisteori, Bergström (Objektivitet) s. 36–40, 46–47, 49–50, Hermerén s. 209–220; se vidare s. 99–105: Hermerén kan inte finna att en framställning som innehåller eller implicerar eller baseras på värderingar brister i objektivitet, ens om de är etiska eller politiska (tydligtvis under förutsättning att de hänför sig till val av ämne, problem och hypoteser).

hjälp av kunskaper som nås på vetenskaplig väg, i stället för att politiska ståndpunkter påverkar de vetenskapliga resultaten.

För det andra: värderingar i vetenskapliga framställningar, vetenskapliga resultat, lösningar och teorier som har formen av värdeutsagor är inte längre bannlysta. I verkligheten har de aldrig varit det. Påtaglig är den roll värderingar av personer och skeenden har i de historiska vetenskaperna,¹²⁹ men i än högre grad präglar de rättsvetenskapen, som ju i väsentlig utsträckning sysselsätter sig med argumentation för och emot olika juridiska lösningar av verkliga eller tänkta problem. Man finner dock värdeutsagor som en naturlig beståndsdel i alla humanistiska vetenskaper, samhällsvetenskaperna och t.ex. de medicinska vetenskaperna, låt vara att de relevanta skälen varierar med de frågor som avhandlas.¹³⁰

De vetenskapsgrenar, som farit mest illa av förvisningen av värderingar till den arationella sfären, etik och estetik,¹³¹ kan ges nytt liv. På det vardagliga planet har rationell argumentation utifrån de moraliska och estetiska synpunkterna aldrig upphört, men tiden är mogen för en långt mer systematisk behandling av de många svåra, komplicerade, väsentliga eller t.o.m. livsviktiga frågor och problem som dessa ämnen inrymmer än man hittills vågat göra. Att skylla på att det inte går att vara vetenskaplig när det gäller moral och estetik är att inte våga se verkligheten i ögonen. Det finns inget gemensamt för det som i dag går under beteckningen "vetenskap" – ingen särskild enhetlig metodik, ingen särskild förmåga att presteras sanna satser – utom kanske en strävan till intellektuell hederlighet: att ständigt vara beredd att ändra uppfattning på rationella grunder. Bridgman säger:

The scientific method, as far as it is a method, is nothing more than doing one's damndest with one's mind, no holds barred. What primarily distinguishes science from other intellectual enterprises in which the right answer has to be obtained is not method but the matter.¹³²

Och Popper:

The empirical basis of objective science has thus nothing 'absolute' about it. Science does not rest upon solid bedrock. The bold structure of its theories

¹²⁹ Se därtill Hermerén s. 33–55.

¹³⁰ Om värderingar i olika vetenskaper, se t.ex. Bergström (Objektivitet) s. 67–78, Edel s. 242–246 (samhällsvetenskaper), 282–289 (historia) och 106–109 (rättsvetenskap).

¹³¹ Om likheter mellan vetenskap och konstkritik, se Gibson s. 129–135.

¹³² Citerat av Nidditch s. 8. Se även ovan kapitel 7 not 38.

rises, as it were, above a swamp. It is like a building erected on piles. The piles are driven down from above in the swamp, but not down to any natural 'given' base; and if we stop driving the piles deeper, it is not because we have reached firm ground. We simply stop when we are satisfied that the piles are firm enough to carry the structure, at least for the time being.¹³³

Rättsdogmatik och vetenskaplighet

Avslutningsvis skall något sägas om den traditionella, normativa rättsvetenskapen (rättsdogmatik, juridisk doktrin).

I kölvattnet av Uppsalaskolans värdenihilism uppstod runt 1950 en debatt i frågan om juridisk doktrin är en vetenskap eller en teknik. Åtskilliga rättsvetenskapare ansåg att rättsvetenskapen inte – om den skall göra sig förtjänt av titeln ”vetenskap” – får ägna sig åt något så icke-teoretiskt och därmed ovetenskapligt som att ge rekommendationer rörande juridiska lösningar. I rättstillämpningsfrågor skulle man inte sträcka sig längre än till påståenden om domstolarnas (eventuellt förutsedda) beteende.¹³⁴ Andra (t.ex. Per Olof Ekelöf) fann det orimligt, att vetenskapligt verksamma jurister skall avstå från att ge rekommendationer. Men detta medför att juridisk doktrin till väsentlig del är en ”teknik” och inte en vetenskap.¹³⁵

De skäl som anfördes för att rättsvetenskaparen skall ge rekommendationer var bl.a. att hon är bäst insatt i frågorna, att undersökningar beträffande faktiska verkningar är av betydelse för rättsliga avgöranden och rättsvetenskaparen har större överblick än en domare, och att den förre har bättre möjligheter att i komplicerade frågor dra upp riktlinjer, eftersom hon kan behandla ett ämne med större utförlighet.¹³⁶

En huvudperson i debatten var Alf Ross. Ross bekände sig till en emotivistisk värdeutsageteori, och han var imponerad av Myrdals recept. Rättsvetenskaparen skall i princip (hypotetiskt) acceptera de värderingar som finns i de makthavande kretsarna i samhället. Men detta är inte

¹³³ Popper s. 111.

¹³⁴ Här skall blott hänvisas till översikten hos Ekelöf (s. 39–44).

¹³⁵ Se särskilt Ekelöf; av s. 6–7 framgår att han med en ”teknisk” framställning avser en framställning som innehåller rekommendationer och sålunda utgör ”tillämpad vetenskap”.

¹³⁶ Se Ekelöf s. 45–47 (bl.a. om Lundstedts idé om en konstruktiv rättsvetenskap). Nelson (Rättsvetenskapen) s. 463, 472–474: konstruktiv rättsvetenskap har lagstiftningspolitisk karaktär.

alltid särskilt enkelt. Det är inte givet att det finns "färdiga" premisser, givna målsättningar, och det är inte alltid möjligt att ge entydiga lösningar. "Objektivitetsidealismen" låter sig inte helt genomföras. Det är t.ex. oundvikligt att dolda attityder påverkar begreppsbildning och val av problem och metoder att lösa dessa. Även om den kunde genomföras, så är det inte alldeles säkert att vi skulle vilja göra det, eftersom vi skulle gå miste om det fruktbara samarbetet mellan teori och praxis. Ross har alltså inget emot att vetenskaparen tar "det irrationelle spring og serverer resultatet i form af en anvisning til praktikerens".¹³⁷ Det blir inte helt klargjort, i vilken mån denna anvisning skall avse hur domare och lagstiftare faktiskt kan antas handla mot bakgrunden av vissa attityder och under förutsättning av att de accepterar de operativa utsagor om sakförhållanden som framläggs, och i vilken mån de därutöver får vara "udtryk for en personlig reaktion af besluttende karakter".¹³⁸

Ross når alltså i huvudsak samma slut som Ekelöf, dock utan att godta dennes argument. Ekelöf gör tydligen den juridiska doktrinen icke vetenskaplig i alltför hög grad. Idén om vetenskapens renhet kränks enligt Ross inte av att vetenskaparen ger rekommendationer, om man bara håller gränsen mellan vetenskap och politik klar för sig. Liksom Myrdal finner Ross det vara viktigt att värderingar görs medvetna och dras fram som uttryckliga förutsättningar.¹³⁹

Ovan har framhållits, att vetenskapliga resultat kan ha formen av värdeutsagor. Det är därför inget egendomligt i att rättsvetenskapare ger rekommendationer till lösningar av juridiska problem. Tvärtom ligger det nära till hands, eftersom ifrågavarande tolkningar och bedömningar kan vara mycket komplicerade, och det kan kräva mycket tid och arbete att komma till rätta med dem. Att man instämmer i Ekelöfs slutsats, att juridisk doktrin bl.a. har till uppgift att ge förslag till lösningar i rättstillämpningsfrågor, medför alltså inte att juridisk doktrin förvandlas till en "teknik" eller att sådan verksamhet är enbart "tillämpad" vetenskap. Vetenskap kännetecknas mer av *vad* folk sysslar än *hur* de gör det, även om det finns vissa begränsningar i fråga om hur vetenskap får bedrivas.

Beträffande skillnaden mellan vetenskap och teknologi säger Popper, att den inte ligger däri att den förra har tillgång till en viss metod och att

¹³⁷ Ross s. 413; se närmare s. 405–415, 428–431. Eckhoff (Vurderinger) synes ha en liknande uppfattning.

¹³⁸ Se Ross s. 428–429.

¹³⁹ Ross s. 430–431.

den senare utnyttjar de resultat som har nåtts med hjälp av denna. I stället är "the technologist and the engineer" liksom vetenskaparen

constantly faced with *problems to be solved*. These problems are of various degree of abstraction, but are usually, at least in part, of a theoretical character; and in trying to solve them, the technologist and the engineer uses, [liksom vetenskaparen], the method of conjecture, or trial, and testing, or refutation, or error elimination.¹⁴⁰

Motsvarande gäller för förhållandet mellan rättsdogmatik, rättstillämpning och förberedelser för lagstiftning. Mycket av det som en domare, och framför allt en utredning i ett lagstiftningsärende, gör är i metodologiskt hänseende av samma natur som det som en rättsvetenskapare gör. Perspektivet är ofta snävare, ramar är satta som på olika sätt begränsar verksamhetens inriktning. Men även en rättsvetenskapare måste ha ramar och oprövade premisser. Ingenting garanterar att just han eller hon är särskilt förutsättningslös; det kan tvärtom vara befogat att röra sig inom ett snävt utmätt perspektiv.¹⁴¹

Det är naturligtvis en fördel att en vetenskapare är klar över och redovisar sina i sammanhanget operativa värderingar. Men det är ju först när värderingarna är motiverade som de bör ges något inflytande, och de utgör då en fullvärdig del av vetenskapliga framställningar. Detta hindrar inte att vetenskap som bedrivs med deskriptivt-relativistiska utgångspunkter är värdefull, men den löper ju en risk av att ha utgått från värderingar som vid närmare påseende inte kan försvaras på rationella grunder.

Det faktum att rättsvetenskap i särskilt hög grad avser värdefrågor beror väsentligen på att sådana har en stor roll i rättstillämpning och lagstiftning. Detta är inte underligare än att olika behandlingsmetoder blir föremål för värderingar i medicinsk litteratur, därför att läkare sysslar med att försöka bota sjukdomar och förhindra uppkomsten av sjukdomar.

¹⁴⁰ Popper (Objective) s. 353.

¹⁴¹ Se vidare t.ex. Hellner, Nelson (Rättsvetenskapen), Eriksson och Aarnio.

BEDÖMNING AV VETENSKAPLIG KVALITET I RÄTTSDOGMATIKEN

Ikke kun straf: Festschrift til Vagn Greve (2008) s. 255–266

1. Jag har för några år sedan i ett föredrag i allmänna ordalag försökt klargöra när något bör kallas vetenskapligt.¹ Nyckelord är kunskap, insikt, förståelse och verklighetsrekonstruktion, men också i många fall förutsebarhet, kontroll, problemhantering och verklighetsförankrad spekulativitet. Det finns ingen allmän vetenskaplig metod. All vetenskap bedrivs i en mer eller mindre snäv kontext, sakligt, metodologiskt och institutionellt. Metodologisk frihet är nyckeln till framgång, och man gör ofta bruk av bilder, analogier, metaforer och strukturella idéer. Det som är gemensamt för all vetenskap är den vetenskapliga inställningen: att inte sluta att fråga ”Varför?” förrän man för tillfället är nöjd eller inte har tid eller möjlighet att hålla på längre.

Vetenskap är i grunden ett välfärdsprojekt, även om den i praktiken ofta är ett maktprojekt. Vetenskap är naturligtvis också ett enormt komplext kollektivt projekt. Enskilda personers bidrag är inte mer än små fragment i en oöverskådlig massa av i huvudsak osammanhängande tankegodis.

Rättsdogmatikens plats i detta andliga universum bestäms av syftet att rekonstruera rättssystem.

¹ Nils Jareborg, ”Rättsdogmatik som vetenskap”, Svensk Juristtidning 2004 s. 1–10, omtryckt i Nils Jareborg, Inkast i straffområdet (Uppsala 2006) s. 168–179.

2. En bedömning av vetenskapligt värde, vetenskaplig godhet, förutsätter att man relaterar en vetenskaplig produkt till vetenskapens mål, metoder och syften, men också till vad som är påkallat vad gäller möjligheter till kontroll, både i förhållande till vad andra har utträttat på området och i förhållande till det verklighetsunderlag (i vid mening) som framställningen bygger på. Detta kan uttryckas så att prestationen skall bedömas *från vetenskapens/vetenskaplig synpunkt* eller *som bidrag till vetenskapen*. Triviala forskningsämnen, verklighetsfrämmande eller banala frågeställningar, lösa spekulationer, plagiat, ohederlig materialredovisning och fördomsfull eller partisk argumentation utesluter vetenskapligt värde.

Det behöver knappast nämnas att bedömningen måste anknyta till tidpunkten för prestationen. Vetenskapliga alster är inte sällan en färskvara.

Vetenskapligt värde tillskrivs något som härrör från en eller flera personer. En objektiv bedömning förutsätter att ingen vikt läggs vid vetenskaparens person – t.ex. att en viss vetenskapare är berömd får i sig inte ges betydelse. Detsamma gäller naturligtvis också rent kvantitativa omständigheter, såsom mängden skrivna sidor eller i vilken omfattning ett arbete omnämnts av andra vetenskapare. Det är också i sig irrelevant att ett arbete är ”tvärvetenskapligt” eller har publicerats utomlands eller i en viss tidskrift (”merit by association” är lika suspekt som ”guilt by association”).

Det sagda utesluter inte att förståelsen och i viss mån även kvalitetsbedömningen påverkas av vem som är upphovsperson. Ett vetenskapligt arbete har alltid en mångfacetterad kontext, och en del av denna kontext är författarens tidigare produktion.²

3. Det finns anledning att skilja mellan formell (se nedan punkt 8) och informell bedömning av vetenskapliga produkter (vetenskapliga berättelser). *Informell* bedömning kommer till uttryck i den vetenskapliga världens bemötande. Sådan granskning och analys, sådant avståndstagande eller accepterande går sällan ut på att göra en helhetsbedömning. Så sker dock ibland i recensioner, och det förekommer att man skriver en bok om en annan bok. Det bör noteras att det kan ta lång tid innan värdet

² Ole Hasselbalch framhåller vetenskaparens forskningsprofil som en underprioriterad kvalitetsfaktor; se ”Kvalitetskriterier i retvidenskapen – en dansk profil på problemställningen”, Arbetsrätt 1999 (red. Kent Källström & Jonas Malmberg, Uppsala 1999) s. 83–98 (s. 96–98).

och betydelsen av en teori, idé, begreppsapparat, osv. klarläggs. Många Nobelpris delas ut för upptäckter som gjorts flera decennier tidigare. De tongivande på ett vetenskapsområde tillhör av naturliga skäl en äldre generation, och de är inte alltid entusiastiska över att se sin forskning ifrågasatt. Vetenskapshistorien är full av exempel på vetenskapare som är "före sin tid". Ibland blir de helt bortglömda, och det vetenskapliga framsteget tillskrivs en efterföljare.

4. Framställningar (*berättelser*) med vetenskapligt innehåll har varierande inriktning, dvs. de kan sorteras i olika *genrer*. Det kan röra sig om monografier, handböcker, läroböcker, artiklar i vetenskapliga tidskrifter, populärvetenskapliga artiklar, expertkommentarer eller utlåtanden, rättsfallskommentarer, lagstiftningskommentarer, m.m. En del monografier är doktors- eller licentiatavhandlingar, andra framläggs utan anknytning till en akademisk examen. En indelning i genrer är i bedömningshänseende av betydelse endast om bedömningen av ett arbete avser "genregodhet". En monografi kan exempelvis bedömas *såsom* doktorsavhandling. En bedömning kan eventuellt utfalla i att avhandlingen är dålig såsom avhandling, men bra såsom handbok.

5. Berättelser kan bedömas från olika *synpunkter*. Den ovan skisserade vetenskapliga synpunkten är endast en bland flera som kan vara relevanta vid bedömning av berättelser med vetenskapligt innehåll. Det kan vara lämpligt att använda termen *bedömningsaspekt* i detta sammanhang. Exempel på andra bedömningsaspekter än den vetenskapliga är bedömning från pedagogisk synpunkt, informativ synpunkt, stilistisk eller litterär synpunkt, framställningsteknisk synpunkt och inte minst "extern" nytto synpunkt – bedömningen avser då berättelsens betydelse och användbarhet för juridikens praktiker (lagstiftare, departementsanställda, domare, advokater, åklagare, administratörer, osv.).

6. Berättelser är skapade produkter. De kan därför bedömas både från *hantverksmässig synpunkt* och från *kreativitetssynpunkt*. Varje godtagbar hantverksprodukt, bortsett från elementära kopieringar, ger på något sätt uttryck för kreativitet, originalitet, självständighet. För att skilja dessa synpunkter från bedömningsaspekter kallar jag dem *bedömningsdimensioner*.

Berättelser med vetenskapligt innehåll kan jämföras med konsthantverk, men också med verk inom skönlitteratur, bildande konst, musik,

film, arkitektur, trädgårdskonst, gastronomi, osv. Inte därför att berättelserna kan bedömas *såsom* konsthantverk osv., utan därför att de alltid kan ses både ur ett hantverksmässigt perspektiv och ur ett originalitets- eller kreativitetsperspektiv.

Denna distinktion är av grundläggande betydelse, därför att den har att göra med möjligheten att uppställa *regler* för bedömning av berättelsers värde. När det gäller hantverksskicklighet är det möjligt att ge ganska detaljerade föreskrifter eller råd, eller i vart fall att relativt konkret utpeka relevanta bedömningsgrunder, t.ex. vad gäller framställningssätt, berättelsens disposition, hanteringen av det genom forskning inhämtade materialet, utformning av register och hänvisningar, krav på redovisning av tidigare forskning, krav på historiska och komparativa utblickar, osv.

Vad gäller kreativitet kan inga regler uppställas. Kreativ förnyelse och t.ex. vetenskapliga framsteg förutsätter ofta frigörelse från etablerade mönster och tankevanor.

7. Det nyss sagda har betydelse för frågan om uppställande av s.k. *kvalitetskriterier* inom rättsvetenskapen (rättsdogmatiken). Med "kriterier" kan man bland annat avse faktorer som är tillräckliga för förklaring av vad ett ord betyder. Här rör det sig i stället om faktorer som utgör skäl för att tillskriva något en viss kvalitet. Kriterier för vetenskaplig godhet förklarar inte vad "vetenskaplig godhet" betyder, utan de utgör argument för en bedömning av godhet, dvs. de utgör det sakliga underlaget för en värdering. Påståenden om godhet är emellertid begripliga och försvarbara endast inom en individualiserad, oftast implicit kontext som tydliggör det relevanta argumentationsmönstret. Ovan finner man några exempel på att påståenden om godhet är elliptiska ("god såsom ...", "god från ... synpunkt").³

Berättelser med vetenskapligt innehåll är komplexa skapelser som kan bygga på många års arbete. Man kan därför inte förvänta sig att det skall vara särskilt lätt att avläsa kvaliteten. Även om man håller sig till den hantverksmässiga sidan innebär en artikulering av skälen för att tillskriva en berättelse en viss (grad av) kvalitet att man åberopar andra bedömningar (av godhet från någon aspekt). Dessa bedömningar bygger i sin tur ofta på värderingar utifrån snävare perspektiv. Vad som anges vara kvalitetskriterier formuleras därför ofta inte bara i allmänna termer, utan också

³ Se närmare Nils Jareborg, *Värderingar* (Stockholm 1985) kapitel 7 [ovan kapitel 14].

i värderingstermer: ”god noggrannhet”, ”tillräckliga verklighetsstudier”, ”förmåga att uttrycka sig väl i skrift”, ”adekvat uttryck för författarens tankar”, ”ordentligt preciserade frågeställningar”, ”bra uppdelning i avsnitt”, osv.

Mellan tämligen enkla och lätt igenkännbara förhållanden eller omständigheter och det som uppförs som kvalitetskriterium kan det således behövas en lång argumentationskedja. I praktiken redovisas den aldrig – det skulle ta för lång tid och för stort utrymme. Men det finns därför också en risk att bedömningen blir ytlig och eventuellt förhastad.

Vad gäller bedömningsdimensionen kreativitet finns det än mindre anledning att allmänt tala om kvalitetskriterier, eftersom kriterier måste kunna formuleras i regler. Det viktiga är att värdera berättelsen från vetenskaplig synpunkt. En sådan värdering innebär att vissa faktorer eller egenskaper identifieras som avgörande. Men dessa har ingen självständig betydelse som kvalitetskriterier. De förklarar bedömningen, men de styr den inte. En annan sak är att de har stor betydelse för hur man lär sig att bli en skicklig bedömare.

8. Formell bedömning är *institutionaliserad*. Den kan avse bedömning av en avhandling för en akademisk examen, en bedömning av vem som är mest meriterad för en anställning som professor eller lektor, en bedömning av kompetens som docent eller professor eller en bedömning av värdighet att tilldelas ett pris.

Den som åtar sig ett uppdrag som bedömare underkastas ett regelverk. (Sakkunniga bedömare är ofta rådgivare och inte beslutsfattare, men det har ingen principiell betydelse.) En del av dessa regler är nationella rättsregler eller lokalt utfärdade riktlinjer. Andra regler är oskrivna, de må vara lokala sedvänjor eller svara mot rådande uppfattning inom (delar av) vetenskapskollektivet. Vad gäller priser är regler normalt formulerade i donationsurkunder.

Formella bedömningar är ofta ett led i en rättstillämpning, och de innebär alltid regeltillämpning (låt vara att reglerna kan ge stor frihet). Ibland kan det vara öppet (t.ex. på grund av delegation) för bedömare/beslutsfattare att på egen hand anta riktlinjer för bedömningen.

Vad som är relevant och irrelevant, viktigt eller oviktigt, beror således i första hand på vilka regler som gäller. Endast sekundärt kan allmänna uppfattningar om kvalitet i vetenskapen ha betydelse. Man kan därför inte utgå från att endast bedömningsaspekten vetenskaplig godhet är relevant i en viss bedömningssituation. Man kan inte heller t.ex. utgå

från att bedömningsdimensionen kreativitet är viktigare än bedömningsdimensionen hantverksmässighet.⁴

Ett exempel.⁵ Juridiska fakultetens i Uppsala riktlinjer för antagning som docent säger följande i fråga om vetenskaplig meritering (det finns också pedagogiska bedömningsgrunder och vissa villkor om anknytning till fakulteten):

Utöver doktorsavhandlingen bör den sökande ha breddat sin vetenskapliga kompetens genom att publicera arbeten i monografi- eller uppsatsform. Kraven på tilläggsmeritering varierar med hänsyn till doktorsavhandlingens kvalitet. Merparten av de arbeten som åberopas skall vara publicerade eller antagna för publicering.

De viktigaste kriterierna för att bedöma vetenskaplig skicklighet skall vara metodisk och teoretisk medvetenhet, analytisk förmåga, ämnets svårighetsgrad, förmåga till nytänkande och självständighet i förhållande till tidigare forskning, metodsäkerhet samt resultatens räckvidd.

Vi möter här en stark betoning av bedömningsdimensionen kreativitet, och andra stycket kan ses som ett försök att i regelform karakterisera kreativitet.

Till undvikande av missförstånd skall understrykas att jag i denna uppsats inte berör sådant som peer review (för publicering eller utvärdering) och andra bedömningar av institutioners vetenskapliga verksamhet, inklusive sådana som avser forsknings- och publiceringspolitik. I sådana sammanhang är vetenskaplig kvalitet en bedömningsgrund bland flera, och i den mån kvaliteten bedöms sker det sällan med stöd av en utförlig argumentation.

9. Utfallet av en bedömning beror inte bara på det bedömda utan även på bedömare. Eftersom bedömningsobjektet ofta är utomordentligt komplext och vad som sägs kan vara synnerligen kontroversiellt, är det inte särskilt märkligt att bedömare är oeniga. För övrigt bortser man ofta från att utbredd oenighet är det normala inom vetenskapen (och bland

⁴ Se Hasselbalch (not 2) s. 85 om vad som gäller för dansk doktorsgrad respektive dansk Ph D-grad.

⁵ Jubilaren har tillhandahållit två exemplariska och innehållsrika dokument: Forskellige spørgsmål om retsvidenskabelige afhandlinger. Udarbejdet af arbejdsgruppen om akademiske afhandlinger. 29 sidor. (Det Juridiske Fakultet 2005) och Vejledning vedr. besættelse af faste videnskabelige stillinger ved Det Juridiske Fakultet. 8 sidor. (Utfärdad av dekanus Vagn Greve den 15 december 2005.)

människor i allmänhet). Exempelvis uppfattningar om och bedömningar av orsakssamband torde generellt vara betydligt mer kontroversiella än bedömningar av vetenskaplig godhet.

Sakkunniga bedömare skiljer sig från varandra vad gäller kunskap, erfarenhet, tolerans och förmåga att göra relevanta distinktioner. Vissa bedömare är inte ens sakkunniga. De kan vara slarviga eller lata. Bedömning av vetenskaplig kreativitet kräver omsorg, fantasi och öppenhet, delvis därför att den vetenskapliga kvaliteten aldrig är uppenbar utan måste motiveras.

10. Det finns ingen värderingsfri vetenskap. Juristers primära uppgift är att göra värderingar. Rättsdogmatiken är en normativ argumentationsvetenskap, vilket gör värderingar mer centrala inom rättsdogmatiken än inom andra vetenskaper. Inom filosofin har emotivistiska värdeteorier sedan länge spelat ut sin roll, men de kastar fortfarande en slagskugga över kulturvetenskaperna och särskilt rättsvetenskapen. Enligt ett beklagligt språkbruk sägs värderingar vara "subjektiva", vilket leder tanken till att de är partiska eller hör hemma inom området tycke och smak eller ger uttryck för personligt gillande och ogillande. Inom forskningsbyråkratin möter man en förhoppning om att kunna skapa metoder för mekaniska ("värderingsfria") värderingar. Det blir viktigare *att* och *var* man publicerar än *vad* man publicerar. Detta verkar hänga ihop med en önskan om att slippa ta ansvar.⁶

Värdeutsagor skiljer sig emellertid inte från andra utsagor i fråga om "objektivitet". I detta sammanhang kan inte mer sägas om detta.⁷ Det finns emellertid anledning att notera att en del bedömare är värderingsskygga eller värderingspryda. Detta kan visa sig i retoriska (eller "narrativa") tendenser att dölja värderingar bakom ord som framstår som

⁶ Se t.ex. Claes Sandgren, "Att mäta rättsvetenskaplig forskning", Juridisk Tidskrift 2006/2007 s. 106–113. Ett ambitiöst och nyanserat projekt redovisas i Wolfgang Hartenstein, Margarete Boos & Walter Bertl, "Entwicklung und Erprobung von Kriterien für die Bewertung der Ergebnisse sozialwissenschaftliche Forschungsprojekte", Evaluation von Forschung: Methoden – Ergebnisse – Stellungnahmen (red. Hans-Dieter Daniel & Rudolf Fisch, Konstanz 1988) s. 397 ff.

⁷ Se närmare Jareborg (not 3) kapitel 10 [ovan kapitel 17] och t.ex. Hilary Putnam, The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays (Cambridge, Mass. & London 2002) och Neil MacCormick, Institutions of Law: An Essay in Legal Theory (Oxford 2007).

åsyftande något "faktiskt" eller genom att undertrycka vad som förklarar övergången från redovisning av "fakta" till värderingen ("narrativt underskott").⁸

11. Utfallet av en bedömning beror också på hur mycket tid som står till förfogande och vilken arbetsinsats som bedömaren gör. Vissa bedömningar, t.ex. huruvida en doktorsavhandling uppfyller minimikraven, är ofta tämligen enkla och föga tidskrävande. Andra är så komplexa att det är uteslutet att uppdragsgivaren kan betala för den arbetsinsats som är motiverad.

Oenighet inom en grupp av sakkunniga kan mycket väl vara skenbar och skulle kanske kunna undanröjas genom en ingående intern diskussion.

12. Det är inte särskilt mycket publicerat som direkt tar sikte på kvalitetskriterier i rättsdogmatiken.⁹ Utanför Norden har jag inte kunnat finna något användbart; brittiska och tyska kolleger har aldrig hört talas om sådana texter. Det som finns härrör nästan helt från forskarseminarier i arbetsrätt! De viktigaste texterna finner man i den elektroniska antologin *Juridisk Forskning* (2002, 106 sidor), utgiven av Ole Hasselbalch.¹⁰ Denna förträffliga publikation innehåller följande:

Karl Olivecrona: Docentbetyg eller icke? (1963)¹¹

Jan Hellner: Kvalitetskriterier i rättsvetenskapen (1985)¹²

Stig Jørgensen: Kvalitetskriterier i retsvidenskaben (1985)

Antti Suviranta: Om kvalitetskriterier i rättsvetenskapen (1985, uppdaterad 2001)

⁸ Se närmare Håkan Andersson, "Rättens narratologiska dimensioner – interaktion och konstruktion", *Interaktiv rättsvetenskap: En antologi* (red. Minna Gräns & Staffan Westerlund, Uppsala 2006) s. 11–46, särskilt s. 29–32 och 38–41.

⁹ Däremot är det ingen brist på litteratur som ger synpunkter och råd rörande hur vetenskap bör bedrivas. Diskussionen om kvalitetskriterier ger däremot synpunkter och råd rörande hur vetenskap bör värderas. En viss överlappning föreligger naturligtvis, främst vad gäller den hantverksmässiga bedömningsdimensionen. Det finns här anledning att erinra om *Om afhandlingar og akribi*. Oplæg på V. Nordisk Workshop För Straffrättsforskare 2001. Af Vagn Greve. (14 sidor)

¹⁰ Enklast är att ta vägen över Google: rättsdogmatik kvalitetskriterier Hasselbalch.

¹¹ Svensk Juristtidning 1963 s. 528–532.

¹² Bidragen från Hellner, Jørgensen, Suviranta och Kjønstad har publicerats i *Arbejdsretligt Tidsskrift* 1985 respektive s. 241–245, s. 246–250, s. 251–255 och s. 256–263.

Ole Hasselbalch: Kvalitetskriterier i retsvidenskaben – perspektiv på problemstillingen (1999)¹³
Asbjørn Kjønsstad: Noen synspunkter på rettsdogmatisk forskning (1985)
Ole Hasselbalch: Typiske evalueringskriterier for rettsdogmatiske arbejder – en oversigt (2001)
Ole Hasselbalch: Praktisk forskningsarbejde (1988)
Jørgen Dalberg-Larsen, Retssociologiske indslag i afhandlinger med andet primært sigte (1988)
Ole Lando, Komparativ ret i juridiske afhandlinger (2001)
Ditlev Tamm, Retshistoriske indslag i afhandlinger med andet primært sigte (1988)

Av intresse i detta sammanhang är främst bidragen från Olivecrona, Hellner, Suviranta och Hasselbalch (2001). Ytterligare bör nämnas en artikel av Kent Källström (1999),¹⁴ som kan betecknas som en kommentar till Olivecrona.

13. Om innehållet i dessa texter skall endast följande sägas. Olivecrona (och Källström) behandlar i olika avsnitt dispositionen, framställnings sättet, materialet och bearbetningen. Hellner skiljer mellan strategin för forskningen och det tekniska utförandet av forskningen. (Distinktionen är inte identisk med distinktionen mellan kreativitet och hantverksmässighet.) Suviranta diskuterar dokumentation och argumentation. Hasselbalch (2001) är en nyttig katalog (utan kommentar) som delvis sammanfattar vad som sägs i äldre texter. 78 frågor ställs under följande rubriker: allmän utgångspunkt, författaren, ämnesvalet, strategin för arbetets genomförande, dispositionen av materialet, framställningssättet, materialanvändningen, uppställda problemställningar, svaren på uppställda frågor, vetenskaplig hederlighet, nyhetsvärdet, avhandlingens bestående värde.

¹³ Samma som Hasselbalch (not 2).

¹⁴ "Kvalitetskriterier inom rättsvetenskapen", Arbetsrätt 1999 (not 2) s.75–82. Något finner man också i Utvärdering av svensk arbetsrättslig forskning. Mars 2003 (131 sidor), s. 21–23. Ansvariga för utvärderingen är Peter Hanau och Michael Gotthardt. Den kan hämtas via Google: rättsdogmatik kvalitetskriterier Hanau.

14. Litteraturvetenskaparen Torsten Pettersson har tecknat en annan bild av hur man bedömer vetenskapligt värde.¹⁵ Sex bedömningsskalor utpekade som kriterier på vetenskapligt värde:

– forskningsämnet:	väsentligt – betydelselöst
– framförd uppfattning:	väl underbyggd – spekulativ
– framförd uppfattning:	innovativ – osjälvständig
– forskningsuppgiften:	svår – lätt
– behärskning av relevant material:	fullständig – otillräcklig
– framställningen:	sammanhängande – splittrad

De två första kriterierna anges vara viktigast, och det tredje kriteriet anges vara viktigare än de tre sista.

15. Liksom texterna om kvalitetskriterier vinglar sig mina anteckningar fram mellan det triviala och det beskäftiga. Det är inte lätt att skriva om det här. Utan hjälp av framförallt Hellner skulle jag inte ha kommit så här långt,¹⁶ och det är angeläget att texterna läses. Man måste emellertid fråga vilken status de har. De flesta riktar sig primärt till forskarstuderande och handlar om hur doktorsavhandlingar bör bedömas. Består de av något mer än erfarna vetenskapers råd, synpunkter och privata funderingar?

Olivecrona hänvisar till ”allmänt erkända kriterier på vetenskapligt arbete”, hans skisserade schema ”utgör ett försök att systematisera de frågor man ställer och bör ställa beträffande ett vetenskapligt arbete”. Källström ansluter sig till Olivecrona och förklarar att det är fråga om sociala normer inom vetenskapssamhället – ”och som sådana är de föränderliga, vaga och många gånger svåra att identifiera”: ”mönster och värderingar som omfattas av en stor del av de etablerade rättsvetenskapliga forskarna”. Samtidigt anges Olivecrona ha haft stor betydelse som normgivare.¹⁷ Hanau & Gotthardt hänvisar till ”kriterier som anses som allmänt godtagna för bedömning av samhällsvetenskaplig forskning”. Suviranta avviker inte. Pettersson söker ”de ofta outtalade gemensam-

¹⁵ ”Om kriterier för vetenskapligt värde”, Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1995 (Uppsala 1996) s. 23–29.

¹⁶ Jag har också haft nytta av ett föredrag om kvalitetskriterier i rättsvetenskaplig forskning, hållet av Thomas Wilhelmsson vid Juridiska fakulteten i Uppsala den 31 januari 2006.

¹⁷ Källström (not 14) s. 76.

ma värderingar ... som humanistisk forskning såvitt jag kan se försöker följa". Hellner är den ende som inte hänvisar till något annat än sin egen motiverade mening. Man kan föreställa sig att han skulle ha varit beredd att beakta vetenskapskollektivets allmänna eller dominerande mening och sedvanor, endast om det hade funnits empiriskt underlag för att ha en uppfattning därom. En annan fråga är om han skulle ha brytt sig om dem.

16. Alla texterna är "fragmentariska" på det sättet att de innehåller uppräkningsräkningar av faktorer som anges vara mer eller mindre viktiga kvalitetskriterier. Om vi inte vill låta oss nöja med en luftig hänvisning till att så gör man, är det inget som ger innehållet ett inre sammanhang. I narratologin skiljer man mellan berättelse (textens innehåll) och intrig (innehållet behandlat som en sammanhangskedja).¹⁸ Texterna om kvalitetskriterier framstår som *berättelser utan intrig*.

Jag hänvisar till punkt 8 ovan. Vi talar om institutionaliserad kvalitetsbedömning, och det är de tillämpliga (rätts)reglerna som i första hand avgör vad som är ett kvalitetskriterium, inte någon (fingerad) allmän mening hos ett heterogent kollektiv av vetenskapare. En annan sak är naturligtvis att välöverbäddade texter om kvalitetskriterier är till stor nytta för dem som uppställer regler (inklusive riktlinjer).

Texterna strukturerar innehållet på olika sätt, men med ett undantag utan att struktureringen ges en "intrig". Jag tycker det är ganska anmärkningsvärt att ingen skiljer mellan bedömning av *kvalitet från vetenskaplig synpunkt* (dvs. bedömning av något som bidrag till vetenskapen) och bedömning av *kvalitet inom vetenskapen*. I det förra fallet håller man sig till *en* bedömningsaspekt (se punkt 5 ovan). I det senare fallet är det inte givet att andra inte skall beaktas – och vad som skall beaktas beror på vilka regler som gäller. Vid anställningar är det ofta angeläget att lägga vikt även vid pedagogisk förmåga.

Om ett arbete håller hög kvalitet från vetenskaplig synpunkt, så är det i allmänhet också till *nytta* från vetenskaplig synpunkt, t.ex. så att det kan läggas till grund för andra undersökningar eller visar vägen till djupare insikt. (Det som är nyttigt för vetenskapen behöver emellertid inte vara något som har kvalitet från vetenskaplig synpunkt. Detta gäller t.ex. rena sammanställningar av material.) Vad gäller praktisk nytta (nytta för lagstiftare, domare, osv.) är det säkerligen så att rättsdogma-

¹⁸ Se Andersson (not 8) s. 17–18, 27–28.

tiken (såsom vetenskapsområde) inte kan legitimeras utan hänvisning till dess praktiska nytta. Men om man vill göra praktisk nytta till ett kvalitetskriterium vid bedömning av enskilda arbeten, så har man lämnat bedömningsaspekten vetenskaplig synpunkt.¹⁹ Jag menar därför att man bör reglera frågan, om man vill använda (omedelbar) praktisk nytta som en sekundär kvalitetsfaktor.

17. Olivecrona börjar med dispositionen och slutar med nyhetsvärdet. Hellner börjar med nyhetsvärdet och slutar med teknisk noggrannhet (akribi) och krav på vetenskaplig hederlighet. Källström är klok nog att avvika från Olivecrona genom att sätta nyhetsvärdet först, men Hellner är den ende som tydligt ser att bedömning av disposition, material, analysmetoder, strukturer (som kan avse dels texten, dels materialet och dels det rekonstruerade rättssystemfragmentet), osv. måste ske inom den ram som ges av det projekt som har realiserats, av ämnet och ”strategin”.

18. Olivecrona: ”Viktigast av allt är naturligtvis om avhandlingen bringar något nytt. ... nyhetsjakt för dess egen skull är av ondo.”²⁰ För forskarstuderande brukar framhållas att nyhetskravet inte bör ges en snäv innebörd (t.ex. så att man förväntas framföra en egen tes, teori eller begreppsbildning).²¹

Alla skriver väl under på detta? Jag har aldrig sett någon invändning, men nu är det dags: Att leta efter nyheter i rättsdogmatiska berättelser är dumt.

Att något är nytt är relativt till vad som fanns tidigare. Varje berättelse innehåller mycket som på något (huvudsakligen trivialt) sätt är nytt. Spännvidden hos det som kan sägas vara nytt är enorm, t.ex. från en ny ordsammansättning till en komplex teoribildning. Vidare är det som är nytt för den ene inte nytt för den andre. Slutligen är det som är nytt värdemässigt neutralt. Ingenting är i sig bra eller dåligt *därför* att det är nytt (såvida det inte kontextuellt är förutsatt att endast något nytt upp-

¹⁹ Göran Lambertz, ”Nyttig och onyttig rättsvetenskap”, Svensk Juristtidning 2002 s. 261–278, präglas av beundransvärd virtuositet och häpnadsväckande ensidighet (till förmån för statsmakten i tillfällig skepnad). Se vidare Bert Lehrberg, ”Rättsvetenskap i praktikens tjänst? Tankar rörande civilrättsforskningens arbetsuppgifter”, Svensk Juristtidning 1991 s. 753–768.

²⁰ Olivecrona (not 11) s. 532.

²¹ Se t.ex. Källström (not 14) s. 77.

fyller ett kvalitetskrav). Det som är nytt är värdefullt endast om det på annan grund (än att vara något nytt) bedöms vara värdefullt.²²

Jag hänvisar till punkterna 6 och 7 ovan, där en distinktion görs mellan två bedömningsdimensioner – hantverksmässighet och kreativitet – och där det framhålls att möjligheterna att uppställa regler rörande kvalitetskriterier är rätt stora när det gäller den första dimensionen, men närmast obefintliga när det gäller den andra. När det gäller synpunkten kreativitet, fruktbar självständighet eller originalitet kommer man inte ifrån att så att säga direkt göra en bedömning från vetenskaplig synpunkt, dvs. att med öppet sinne utreda och värdera på vad sätt berättelsen utgör ett bidrag till vetenskapen. Det blir då ingen överraskning att det som är vetenskapligt värdefullt och fruktbart för vidare forskning kan sägas vara nytt (så mycket annat kan ju också sägas vara nytt). Att något är nytt är här inte ett kvalitetskriterium, utan endast en vanlig egenskap hos det som bedöms ha vetenskapligt värde.

Vi kan se det hela som ytterligare ett exempel på hur man döljer en värdering bakom ett ord som hänför sig till något ”faktiskt” (se punkt 10 ovan).

19. Av de två bedömningsdimensionerna hantverksmässighet och kreativitet är den sistnämnda uppenbart den viktigaste ur vetenskaplig synvinkel, under förutsättning att tillämpliga regler inte säger något annat. Men har hantverket överhuvudtaget någon vetenskaplig relevans? Hantverksmässig kvalitet upp till en viss nivå måste sägas vara nödvändig för att en berättelse skall tas på allvar som vetenskaplig produkt. Vetenskaparen förutsätts *kommunicera* med andra, och det kräver en viss omsorg om hur man framför sitt vetenskapliga budskap. Förmågan att övertyga är ett kvalitetskriterium. Om en berättelse är osammanhängande, formellt inkonsekvent, slarvigt presenterad, språkligt undermålig, påtagligt bristfällig vad gäller kontrollerbarhet, utan respekt för den rättsvetenskapliga traditionen, osv., så ligger det nära till hands att tro att berättelsen är bristfällig även i andra, viktigare hänseenden (särskilt om man dessutom lägger märke till sakliga missförstånd och ologiska resonemang). Det handlar om trovärdighet.

²² Här kan hänvisas till första stycket i Hellner (not 12).

20. Till sist skall något sägas om hur man bäst gör en helhetsvärdering (en synoptisk värdering). En vanlig metod är att konstruera ett poängsystem, där olika bedömningsgrunder kan ges olika vikt (dvs. fler eller färre poäng). Helhetsvärderingen framgår av den poängsumma som uppnås. Denna metod duger i allmänhet bra för bedömning av vin, restauranger, bilar och annat som utbjuds för konsumtion i vid mening. Den bör emellertid inte användas t.ex. vid bedömning av konstnärligt eller vetenskapligt värde.

Som bekant är det lättast att se brister i det tekniska utförandet och i detaljer. En kritisk bedömare kan lätt bli överdrivet negativ. För att motverka detta bör en motiverad bedömning ta sin utgångspunkt i en preliminär bedömning av det vetenskapliga värdet hos projektet (det genomförda projektet, inte det planerade²³). Det från vetenskaplig synpunkt viktigaste är – såvida inte annat är föreskrivet – sådant som valet av forskningsämne, valet av metod och argumentationsform, projektets svårighetsgrad och vetenskapliga fruktbarhet, samt graden av kreativitet, uppfinnings- och idériedom och självständighet. En preliminär bedömning härav kan sammanfattas i en formulering av *projektets vetenskapliga ambitionsnivå*. Efter en kontroll av att den hantverksmässiga sidan uppfyller de minimikrav som ställs (se punkt 19) kan man sedan justera och nyansera bedömningen med hänsyn till brister och (inte redan beaktade) särskilda förtjänster hos arbetet. Vilken roll hantverksmässig briljans skall ges i detta skede bör i första hand avgöras med hänvisning till tillämpliga regler (punkt 8). De skiktningar av vetenskapliga arbeten som följer av denna bedömningsmetod kan naturligtvis endast beskrivas i tämligen oprecisa termer. Men vad kan man mer begära?

²³ Bedömning av projektansökningar skiljer sig från bedömning av färdiga arbeten bl.a. däri att man måste göra en prognos rörande vetenskaparens förmåga att genomföra den planerade undersökningen på ett optimalt sätt.